విజ్ఞప్తి:

ఉ॥ పాలసుఁడౌటచే మరపనాదము నోర్వకగర్భిణీసతిన్।
హేలఁ ద్యజించి యాద్యకవి యీ ననుకూలతఁ బుత్రపూర్ణస।
[illegible]లను విప్రలబ్ధ మటి చేకొను రామవిభుండు రాజగో।
పాలకకృష్ణయాచనరపాలకు నిష్టసుఖాఢ్యుఁ జేయుతన్ ॥

సీ॥ ఏతేనినగరి మహేంద్రపురంబును ధిక్కరించెడుశోభఁ దేజరిల్లు।
నేరాజుపరిపాలనారూఢధర్మంబు ప్రజలకు సౌఖ్యసంపాదియగును।
ఏధన్యుసుగుణయశోధనైశ్వర్యసంపూర్ణతమదికింపుఁ బొనరఁ జేయు।
నేవిభునుభయసాహిత్యసామర్థ్యంబు కృతిరత్నశాణమై కీర్తిఁ జెందు॥

గీ॥ నీధ్యుఁడా రాజగోపాలకృష్ణయాచ।
విభుఁడు వెలుగోటికులమణి వేంకటగిరి।
రాజు, సత్కృతి నుత్తరరామచరిత।
మును మహోద్ధృతిఁ బ్రకటితముగనొనర్చె॥

---:0:---

పీఠిక.

ఉభయభాషావిశారదులారా!

అత్యుత్తమకథాసన్నివేశంబును మృదుమధురగద్యపద్యాత్మకంబును కరుణరసప్రధానంబు భవభూతిమహాకవివిరచితంబు నగునీయుత్తరరామచరితము నాటకశిరోభూషణంబనుటకు మహాకవికాళిదాసోక్తిగాఁ జెప్పఁబడు "నాటకేషుచ కావ్యేషు వయం వావయమేవ వా । ఉత్తరే రామచరితే భవభూతిర్విశిష్యతే ॥". అనులోకోక్తియే ప్రమాణము. దీనినాంధ్రీకరింపకమున్నె యేతత్కవికృతంబును బూర్వరామాయణకథాసూచకంబునగు మహావీరచరితంబు నాంధ్రీకరించుటం జేసి యుత్తరరామాయణకథాసూచకంబును బ్రసన్నగంభీరార్థస్వభావవర్ణనాభాసితంబు నగు నీనాటకరాజంబు నాంధ్రీకరింప నుత్సాహంబున మూలానుసరణంబుగ శక్తికొలఁది తెలిఁగించి మూఁడేండ్లకు మున్నె ముగించి కొన్నికొన్నియభ్యంతరంబుల ముద్రింపఁజాలక యూరకుంటిని.

గీ॥ సర్వవిధములఁ జూడంగ- సంస్కృతమున ।
నాటకంబుల నుత్తమ- నాటకమని ।
రక్తిఁ దెనిఁగించు నుత్తర- రామచరిత ।
మును బ్రదర్శించెదము దైవ- మునుదలంచి ॥

ఇదిగోఁ గవివశంబున నయోధ్యాపురస్థితుఁడను బట్టాభిషేక కాలికుఁడను నే నయితిని. (అంతటఁ జూచి) అయ్యో! పూజ్యుండును రావణకులధూమకేతుండునగు మహారాజశ్రీరామచంద్రుని రాత్రిందివా విచ్ఛిన్నమంగళంబగు పట్టాభిషేకసమయముకదా? ఇపుడు వారలందఱు చత్వరస్థానంబుల విశ్రమించియుండరేమి?

నటుఁడు:—(ప్రవేశించి) ఎవరి సమారాధనంబున కీదినంబుల నధికోత్సవంబయ్యె నాలంకాసమరస్నేహితులగు వానరరాక్షసోత్తముల నెల్లదిక్కులనుండి వచ్చిన మహాత్ములగు బ్రహ్మర్షులను దేవర్షులను రాజర్షుల నామహారాజు తమతమయిండ్లకనిపెను.

సూ—ఆఁ ఔను. కారణమిది.

నటు—మఱియును,

గీ॥ కులగురుండు వసిష్ఠుని- కోరికఁ జేసి ।
ధన్యుఁడగు రామచంద్రుని- తల్లులిపుడె ।
సతి యరుంధతి ముందుగాఁ- జనుచునుండ ।
నల్లునాశ్రమ మేగిరి- యజ్ఞమునకు ॥

సూ—పరదేశవాసినగుటచే నడుగుచుంటిని. అల్లుఁడెవ్వఁడు?

న— గీ॥ దశరథుండను రాజర్షి- తానుగన్న ।
కన్య శాంతను గూఁతురు- గాఁగరోమ ।
పాదరాజునకిచ్చె నా- బాలికను వి ।
భండకసుతుండు చేపట్టె- భార్యగాఁగ ॥

ఆ ఋశ్యశృంగమహర్షి ద్వాదశవార్షికంబగు సత్రయాగము నారంభించెను. అ[illegible]ణంబున నైనిండుచూలాలగు జానకినిగూడ విడిచి పెద్దలందఱచ్చటికేగిరి.

సూ—అట్లయిన దీనితోనేమి రమ్ము. స్వజాతిమర్యాదతో రాజద్వారంబున నేస్తోత్రపాఠము సేయుచుందము.

స — హాహా! లోనికడఁ బరిశుద్ధంబగు స్తోత్రపాఠము సేయు పద్ధతిని దెల్పెదను.

సూ — గీ॥ పలు తెఱంగుల వ్యవహారిం- పంగవలయుఁ।
దప్పు లేకుండు టెట్లని- చెప్పనగును।
సుగుణవతులకుఁబోలె మాటల- మంచితనము।
నందు లోకంబు మర్జన- మగును జుమ్మి॥

స — మిగుల గర్జనంబని చెప్పందగినది, ఏమన?
గీ॥ దేవి గుణవతి యైన [illegible]- దేహియందుఁ।
గూడ నపవాదమరసెను- గూళజనము।
రక్కసునియింటనునికిమా- త్రంబె సడికిఁ।
గారణంబగ్నిశుద్ధి ని- క్కంబుగాదు॥

సూ — ఈ కింవదంతి మహారాజునకు దెలిసెనేని గొప్పకష్టము సంభవించును. ఎల్ల విధముల దేవతలును మునులును శ్రేయంబొసంగుదురుగాక. (తిరిగియాకాశంబునలక్ష్యముంచి) ఓయీ! యామహారాజిపుడెక్కడనుండెను? (మరల నాకర్ణనము వినుటన భినయించి) జనులిట్లు చెప్పుచున్నారు.

చ॥ జనకుండు నెమ్మిగౌరవము- సల్పఁగఁ దానరుదెంచి వేడ్కనీ।
దినముల నేగఁబుచ్చియు వి- దేహములంగ నెనిప్పుడంతరా।
మనరమిభుండు దేవిని వి- మానసమాజటసేయఁబాలనా।
సనమున నుండి డగ్రపతి- జానకియింటికిఁ జేరుచుండెడిన్॥

(అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది ప్రస్తావన.

(పిమ్మట గూర్చుండి రాముఁడును సీతయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.)

రాముఁడు — దేవీ! ఊరడిల్లుము.

స్వయముగా పెద్దలే మనల విడువఁజాలరు. ఇంక నేమన?
గీ॥ నిత్యకర్మాచరణమున- నియమమెపుడు।
సైపకుండును స్వాతంత్ర్య- సాహసంబు।
నాహితాగ్నులకున్ గృహ- స్థాశ్రమంబు।
ప్రత్యవాయంబులన్నిండి- పరగుచుండు॥

ఆర్యపుత్రా! ఎఱుంగుదును. కాని గురుబంధువియోగంబు సంతాపకరంబు.

—ఇట్లే సంసారంబు హృదయమర్మభంజకంబై యుండు. కావుననే విద్వాంసు లు దీనిఁగహించి సర్వకామంబులఁబరిత్యజించి యరణ్యంబుల విశ్రమించుచుండిరి.

చుకి—(ప్రవేశించి) జయము జయము రామభద్రా! (అనిసగముచెప్పి సంశయముతో) మహారాజా!

—(నవ్వి) నాయనగారి సేవకులకున్ను "రామభద్రా" యని పిలుచుటయే తగును, మీకభ్యాసమైనట్లు పిలువవచ్చును.

— ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమముననుండి యష్టావక్రమహర్షి వచ్చెను.

— కాలవిలంబన మేల?

— శీఘ్రముగాఁ బ్రవేశపెట్టుము.

—(వెళ్లెను.)

ష్టావక్రుఁడు—(ప్రవేశించి) మీకు శుభమగుఁగాత.

— మునివరా! నమస్కారము. ఇటుకూర్చుండుము.

— మహర్షీ! వందనము. సజామాతృకంబగు గురుజనంబునకుఁ గుశలమా?

— పూజ్యుండును భావుకుండునగు ఋశ్యశృఙ్గమహర్షియు నార్యరాలగు శాంతయు నిర్విఘ్నముగా సోమపానమనుభవించుచుండిరా?

— మమ్ము స్మరించుచుండెనా!

ష్టా—(ఉపవసించి) స్మరింపకయేమి? దేవీ! భగవంతుండగు వసిష్ఠుఁడు నిన్నుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పెను.

ఆరయనందినీ! నినుమ- హాత్మ వసుంధర గన్నతల్లి య।
వ్వారిజగర్భతుల్యుఁడు న్న- పాలుఁడు నౌజనకుండు తండ్రి నీ।
కేరికులంబునందు రవి- యేను గురుత్వమునొందినారమా।
ధీరుల కీవు కోడలవు- దీవన లేమియొనర్తు నీకిఁకన్॥

కేవలము వీరప్రసూతివిగమ్ము.

— దేవీ! మనమనుగ్రహింపఁబడితిమి.

గీ॥ సద్గుణులు లౌకికులు నగు- సాధుజనుల।
నుడువులర్థంబు వెనువెంట- నడచుచుండు।
ననఘు లాద్యులు నగుమహా- మునులు పలుకఁ।
బలుకు వెనువెంట నర్థంబు పరుగులెత్తు॥

అష్టా— "దేవియు బాలికయునగు సీతకు గర్భవాంఛలు గలిగినచో వానిని వెంటనే తీర్పవలయు." నని దేవీత్రయమును శాంతయుం బూజ్యురాలగు నరుంధతియు మఱిమఱిం జెప్పిరి.

రా— ఈమె చెప్పినట్లయిన నట్లే చేసెదను.

అష్టా— "అమ్మా! నిండుచూలాలవగుట నిన్నుం దీసికొని రాలేదు. రామునియందే నీ సంతోషము నుంచఁబడెను. కావునం బుత్రపూర్ణాంకవగు నిన్నుం జూడఁగల" మని యాఁడుబిడ్డ మగఁడగు ఋశ్యశృంగుఁడును దేవితోఁ జెప్పుమనెను.

రా— (సంతోషహాసములతో) అట్లేయగుఁగాత. తాపసోత్తమా! గురుండగు వసిష్ఠుండు నన్నుం గూర్చి యింకేమియు నుడువలేదా?

అష్టా— వినుము.

గీ॥ అల్లుఁడొనరించు క్రతువున- నాఁగితి మిట।
బాలుఁడవ నీవు క్రొత్తది- ప్రభుత గాన।
ప్రజలయనురక్తికై సిద్ధ- పడుము మీఁద।
దనువుకంటెను గీర్తియు- త్తమధనంబు॥

రా— భగవంతుండగు మైత్రావరుణి యానతిచ్చినట్ల చేసెదను.

గీ॥ స్నేహమును గాని దయఁగాని- నిక్కమైన।
సౌఖ్యమును గాని తుదకు నీ- జనకతనయఁ।
గాని లోకంబు సేవింపఁ- గా నిజంబు।
విడిచిపెట్టెడు నాకింత- వెతయు లేదు॥

సీత— కావుననే యార్యపుత్రుఁడు రాఘవధురంధరుండు.

రా— ఎవఁడిక్కడ? మునివరా! కొంతసేపు విశ్రమింపుము.

అష్టా— (లేచినడచి) ఇదిగో లక్ష్మణుఁడు వచ్చెను. (అని వెడలెను.)

లక్ష్మ— (ప్రవేశించి) ఆర్యా! జయము జయము. చిత్రకారుఁడగు నర్జునుఁడు మనము చెప్పినట్లు భవచ్చరిత్రమును గోడలవరుసనైనం జిత్రించెను. దానిం బరికింపుము.

రా— వత్సా! అదెందులకో నెఱుంగుదువా? దుఃఖితచిత్తయగు జానకికి సంతోషము పెట్టుటకు, కాని యదెంతవఱకయినది?

లక్ష్మ — పూజ్యురాలియగ్నిహోత్రశుద్ధివఱకును.—

రా — పాపము శాంతము శాంతము (సాంత్వవచనములతో).

క॥ జననంబున(బావనయగు।
జనకునికన్నియకు వేఱె- చను నేశుద్ధుల్ ?।
చనునగ్నియు(దీర్థోదక।
మును నేలోకదానశుద్ధి(బొంద(గ నెపుడున్ ॥

దేవీ! దేవయజనసంభవా! అనుగ్రహింపుము. ఇది నీకుజీవితావధియగు (ప్రణామంబు) ప్రణామంబు.

గీ॥ సతుల్ శీలములు దుఃఖార్త- జనము నాడ।
దింపవలయును మాయను- ఖంపు(బలుకు।
నీకు(దగము సుపుష్పంబు- నెత్తిమీ(ద।
నెక్క(దగు(గాని కాలితో(ద్రొక్క(దగునె ? ॥

సీత — కానిమ్ము. ఆర్యపుత్రా! నీచరితంబు చూచెదము.

(అందఱు లేచి నడచుచున్నారు.)

లక్ష్మ — ఇదియే చిత్రము.

సీత — (చూచి) మీ(దనున్న వీరెవరు? ఆర్యపుత్రుని స్తుతించుచున్నట్లుండిరి.

లక్ష్మ — భగవంతుడగు కృశాశ్వునివలన(గౌశికుండు గ్రహించి తాటకావధంబున నార్యున కనుగ్రహించిన సరహస్యంబులగు జృంభకాస్త్రంబు లివియే.

రా — దేవీ! దివ్యాస్త్రంబులకు నమస్కరింపుము.

గీ॥ వేదచోదితధర్మక- ర్మాదిరక్ష।
ణంబు సేయ నఖండత- పంబు సేసి।
బ్రహ్మముఖ్యులు స్వీయత- పఃప్రభామ।
యంబునైన మహాస్త్రచ- యంబు గనిరి ॥

సీత — ఈ మహాస్త్రంబులకు వందనము.

రా — ఇవి యెల్లవిధముల నీప్రసవంబు ననుసరింప(గలవు.

సీత — మహాప్రసాదము.

లక్ష్మ — ఇది మిథిలావృత్తాంతము.

సీత— ఆహా! వికసిత కువలయశ్యామలంబై నిగనిగలాడు మేనికాంతిచే విస్మయమ్మునఁబడి నిశ్చలులైన మజ్జనకపురవాసులచేఁ జూడఁబడు సౌమ్యసుందరశోభగలిగి యనాదరమ్మున శంకరశరాసనంబు విఱిచిన యార్యుఁడు జునపాళిచేఁజెన్నొందు మోమునందము గలిగి వ్రాయఁబడెను.

లక్ష్మ— దేవీ! చూడుము.

గీ॥ వియ్యమందినవారిని- వీరిరాజ।
బంధువులను వసిష్ఠాది- పరమమునుల।
హితుఁడు మీతండ్రియును బురో- హితుఁడు గౌత।
ముందునర్చించుచుండిరి- ముదముతోడ॥

రా— ఇది బాగుగా వ్రాయఁబడినది.

క॥ జనకులకున్ రఘుకులసం।
జనులకు సంబంధమెవని- సంతుష్టునిఁగా।
నొనరింపదెంచుదానం।
బును బట్టఁగ నీయఁగుశిక- పుత్త్రుండయ్యెన్॥

సీత— తతాత్కాలపరిత గోదానవ్రతులరై వివాహదీక్షవడయు. మీరునలువురుసోదరులు వీరేకదా? ఆహా! ఆప్రదేశంబున నాసమయంబునందే యుంటినని తలఁచెదను.

రా— ఔనౌను.

గీ॥ పంకజానన! కమనీయ- కంకణమును।
నీకరంబు బామహోత్సవ- నిధి యనంగ।
గౌతమార్పితమై యొప్పు- గలుగఁ జేసెఁ।
దృష్టి నయ్యెడ యిది యని- తోఁచు నాకు॥.

లక్ష్మ— ఈమె యార్యురాలు, ఈమె యార్యయగు మాండవి, ఇదిగోఁగోడఁగు శ్రుతకీర్తి.

సీత— (నవ్వుచు) ఈమె యెవతె?

లక్ష్మ— (సలజ్జస్మితముగాఁ దనలో) ఈమె యూర్మిళ నడుగుచున్నది. కానిమ్ము. ముందుజరపెదను. (ప్రకాశముగా) దేవీ! చూడఁదగినది మిగులఁగలదు. ఇదిగోఁడే భగవంతుండగు భార్గవుండు,

సీత— వణఁకుపుట్టుచున్నది.

రా— మునీ! నమస్కారము.

లక్ష్మ— దేవీ! చూడుమితండు మాయన్నచే—

రా— (సాభిప్రాయముగా) చూడఁదగినది మిగిలియున్నది. ముందుచూపుము.

సీత— (స్నేహబహుమానములతోఁ జూచి తనలో) ఆర్యపుత్రా! యీవినయసంప దచేఁ గడుశోభిల్లుచుంటివి.

లక్ష్మ— ఇదిగో మన మయోధ్యకు వచ్చితిమి.

రా— (కన్నీరు విడిచి) అకటకటా! తలఁపువచ్చుచున్నది.

*గీ॥ ప్రభువులగు తాతపాదులు- బ్రతికియుండ।
భార్యలును నూతనంబుగ- వచ్చియుండ।
ప్రోఁదల్లుల చేతులఁ- బెరుఁగుచుండు।
మనకు నామంచిదినములు- మరలిపోయె॥

అప్పుడీజానకియును—

చ॥ పడ నెడమొప్పదంతముల- ప్రకాశల మొగ్గదోఁసంగుచుండి యుం।
పిసుపిసనాగ సాంత్వములు- నీముగుసం భగుచూపు గల్గిన।
వ్వేసు మొగమొప్ప వెన్నెలకు- విందయి సాజములైన కాంతులో।
ప్పెసుసుకుమారదేహమునఁ- బ్రీతి నొసంగెను నామేనికి॥

లక్ష్మ— ఇది మంథరవృత్తాంతము.

రా— (వేగముగా నొకప్రక్క చూపి) దేవీ! వైదేహీ!

గీ॥ ఇంగుదీపాదపం బిది- శృంగిబేర।
పురమునఁ జాను దోల్లి యీ- భూరుహంబు।
దాపుననె మన కానిషా- దపతి యైన।
గుహునితో నెయ్యమయ్యెనో- కోమలాంగి!॥

---

* గీ॥ ... యమకవగురుండై బ్రతికి యుండఁగఁ బూజ్యుఁడు గిన్నతండ్రి చ।
శిరఁ ... నము గల్గుకాంతయును గాఁగిటఁ జేరఁగఁ గ్రొత్తక్రొత్తగా।
సుదినముగఁ జూచి తల్లులును బ్రోవఁగ హా! మనకేగునా సుఖ।
ప్రపసుగుణాంచితానగు ... రామ విరామ రామ ... తమ్ముఁడా!॥

లక్ష్మ — (నవ్వి) ఆర్యుఁడు మధ్యమాంబావృత్తాంతము దాటఁబెట్టెను.
సీత — ఇది జటాబంధనవృత్తాంతము.
లక్ష్మ — గీ॥ రాజ్యలక్ష్మిని సుతుల క-ర్పణముసేసి।
వృద్ధు లిక్ష్వాకువంశజు-లే వ్రతంబు।
గడపి రాపుణ్య మారణ్య-కంబునైన।
వ్రతము ధరియించె నార్యుఁడు-బాల్యమందు॥

సీత — ఈమె ప్రసన్నపావనసలిలయు భగవతియు నగు భాగీరథి.
రా — రఘుకులదేవీ! నమస్కారము.

మ॥ జననీ! యాసగరాధ్వరాశ్వముఁ గనన్-సంక్రాంతితో నేగి పృ।
థ్విని భేదించి క్రుధాత్ముఁడౌ కపిలుశ-క్తిన్ దగ్ధులైనట్టి వా।
రిని ముత్తాతల నాభగీరథుఁడు ని-ర్విత్తాంగసంతాపుఁడై।
మును దాఁజేసి తపంబు నీజలముల-న్ముక్తాత్ములన్ జేసెఁగా॥

తల్లీ! నీవు కోడలగుసీతయం దరుంధతివలెనే శుభసంధాత్రివికమ్ము.
లక్ష్మ — ఇదియే చిత్రకూటమార్గంబున భరద్వాజముని తెలియఁజెప్పిన కాళిందీతటంబున నుండువనస్పతి యగుశ్యామనామకవటవృక్షము.
రా — (స్పృహతోఁజూచుచుండెను.)
సీత — ఆర్యపుత్రా! ఆప్రదేశము స్మరించుచుంటివా?
రా — దేవీ! యెట్లుమఱచిపోవుదును?

మ॥ గమనాయాసముచేత మందమృదులా-కారప్రముగ్ధంబులై।
తమకంబున్ బిగిగల్గుకౌఁగిళులచే-తన్ దత్తసంవాహనా।
ఖ్యములై మ్లానమృణాళమర్దలములై-కన్పట్టుతన్వంగముల్।
తమి నాఱొమ్మునఁ జేర్చి నీవెచట ని-ద్రం బొంది తాచోటిదే॥

లక్ష్మ — ఇది వింధ్యాటవీముఖంబున విరాధసంవాదము.
సీత — చాలుఁజాలు విసనకఱ్ఱయేగొడుగుగాఁ జేతఁబట్టిన యార్యపుత్రునిభయంకరంబగు దక్షిణారణ్యమార్గసంచారమును జూచుచుంటిని.

రా.ఉ. ఈయవి కొండయేళ్ళదరి- నేవగు తాపససంశ్రితాశ్రమనూ।
మేయవనంబు లిందుగృహ- మేధులు దానతిథిప్రసేవలం।
జేయుచు నిష్ఫలం దగిలి- నివ్వరిబియ్యము వండికొంచు భా।
ర్యాయుతులై కుటీరముల- యందు వసింతురు చూడు జానకీ! ॥

సీత— పుష్పించిన కడిమిచెట్లపై నాట్యముసల్పు నెమళ్లుగల యీపర్వతంబు పేరేమి?

లక్ష్మ— నడుమ నెడములేనితరువరంబులవిసరంబున నిరంతరశీతలంబు నీలంబు నగు పరిసరకాంతారంబున ప్రవహించు గోదావరితరంగంబుల రొదలు సేయు కందరంబులు గలదియు, సంతతనిష్యందమాన నీరద మేదురిత నీలిమంబు నగు నిదియె జనస్థానమధ్యసీతం బగుప్రస్రవణం బనుమహీధరంబు

రా.మ॥ మనమూకొండవసించియుండ బహుస- మ్మానంబునన్ లక్ష్మణుం।
డును సేవించినయాంశుభాహముల, నం- దున్ స్వాదునీరంబుగ।
ల్గినగోదావరి దానితీరపులినా- లిన్ వేడ్కతో జేయువ।
ర్తనముల్ నీవు తలంచుచుంటివె? లతా- తన్వంగి! యో ప్రేయసీ! ॥

మఱియును.

*ఉ॥ చెక్కున జెక్కు లాని చుండ నెడం- జెందక మిక్కిలి మెల్లమెల్లగా।
మక్కువమీఱగా గ్రమము- మాఱగ నేదెదో చెప్పికొంచు నా।
కొక్కరుబాహువు లొ కని మన- మూడని కౌగిట నుండ రాత్రియే।
గ్రక్కున బోయెఁగా తెలియ- రాక గతించినజాము లొప్పఁగన్॥

లక్ష్మ— పంచవటియందలి శూర్పణఖాసంవాదం బిదియే?

సీత— హా! ఆర్యపుత్రా! నీదర్శన మింతవఱకే.

రా— ఓవియోగత్రస్తురాలా! ఇది చిత్తరువు.

సీత— ఏలాగున్నైన దుర్జనంబు దుఃఖంబు గలిగించును.

రా— అకటా! నాకు జనస్థానవృత్తాంత ముజరగుచున్నట్లే యుండెను.

---

*ఉ॥ చెక్కిలి చెక్కు చేర్చి చివి- శేషపుగోరిక మెల్ల మెల్లగా।
నొక్కరిమీఱ నొక్కరు ప్రి- యోక్తుల నేదెదో చెప్పికొంచును।
కొక్కరుబాహువు బంధముగ బ్బి మన- మూడని కౌగిటనుండ రాత్రియే।
పక్కగఁబోయెఁగా తెలియఁ- జాలక జాఱిన జాము లొప్పగన్॥

లక్ష్మ—(సీతాహరణాదికంబుఁజూపుచు)

చ॥ అవయవకార్శ్యశూన్యుఁ డగు- నార్యునికష్టచరిత్రఁ జూచియో।
ట్లువగులు వజ్రము౯ శిలయు- లోయిక యేడ్చునో? యట్లునష్టదా।
నవతతశూన్యమైనగహ- నంబున బంగరుమాయలేడి సీ।
తువుగను సంభవించునిసి- దుఃఖకరంబగు హాయుప్పేసిరి॥

సీత—(కన్నీరొలుకఁదనలో) ఆహా! దేవా! సూర్యవంశనందనా! నామూలమున నీవింతకష్టపడితివిగదా?

లక్ష్మ—(రామునిఁజూచిసాభిప్రాయముగా) ఆర్యా! ఏమిది?

మ॥ తెగిచెల్లాచెదరైనముత్తెములగు- ల్లింబోలి కన్నీరిదే।
తెగఁగాఁ దార్చిలు చుక్కచుక్కలయి పృ- థ్విం బాటు దుఃఖంబువే।
యొగఁబీల్చంజలియించుక్రిఁజెదపి యా- యీముక్కురంధ్రంబులుం।
దగబంధించిన యూర్పుమ్రోగుచుబుక్- న్నాఁదోఁచుఁబై వారికి॥

రా.మ॥ గతకాలంబునఁ గోలుపోవఁబడతిం- గన్పట్టుదుఃఖానలం।
బతితీవ్రంబయినం బ్రకీర్ణియను జే- యంగోరికఁజెల్లారె స।
హ్యతఁదా వెండియుఁ బక్షమైయెడద నా- హాకారమొప్పంగహ్యా।
ద్గతమర్మవ్రణభంగి మిక్కిలి వెతం- గల్గించెడుం దమ్ముడా!॥

సీత—ఆకటా! ఛీ! అతివియోగదుఃఖంబున నన్నార్యపుత్రశూన్యరాలనుగాఁ దలఁచుకొనుచున్నాను.

లక్ష్మ—(తనలో) కానిమ్ము వీరినింకొకచక్కికిఁ ద్రిప్పెదను. (చిత్రమువంకఁజూచి) ఇదిగో మన్వంతరపురాణుండును బూజ్యుండు నగుజటాయువుయోగ్యతాపరాక్రమంబుల కుదాహరణము.

సీత—హా; తాతా! నీవపత్యస్నేహము నిర్వహించితివి

రా—హా! తండ్రీ! కాశ్యపశకుంతరాజా! నీవంటిపావనుండగు మహాత్మునిలాభం బెక్కడ?

లక్ష్మ—ఇదియే దనుకబంధాధిష్ఠితంబును జనస్థానపశ్చిమంబు నగుకుంజవత్గిరం బను దండకారణ్యభాగంబు. ఇదిగో దీనిదగ్గఱ నున్నయది మతంగాశ్రమపదంబు. ఈశ్రమణ యనుపేరుగల సిద్ధశబరి. ఇది పంపానామక పద్మసరోవరము.

సీత— ప్రస్ఫుటనాకోపధైర్యంబులు విడిచి యార్యపుత్రుండుగొంతెత్తి యేడ్చెను.?

రా— దేవీ; యీకమలతటాకంబు గదురమణీయంబు.

మ॥ కలనాదం బొనరించుహంసతతి తో- కల్ తాంకగుపించునో।
దలతూం డ్లొప్పినతామరల్గలుగునే- తద్భాగముల్ వేడిక।
న్నులనీ రొత్తిలియు వెండివచ్చునదునా- నున్నాతోత్సేకలోద్భాసితం।
బులుగాం గన్పడె నాకు కన్నులకు నం- భోజాతపత్రేక్షణా!॥

లక్ష్మ— ఇతండార్యుండగు హనుమంతుండు.

సీత— ఈతండుజీవలోకంబు సద్ధరించు మహోపకారి యగుమహానుభావుండు.

రా— మహానందము. ఏదీర్ఘబాహుపరాక్రమంబున లోకంబులు మనమును గృతార్థుల మైతి మాయంజనానందనుండితండే.

సీత— వత్సా! ఎందలిచెట్టుక్రింద సహజానుభావసౌందర్యమాత్రశేషంబుగా భూషితశరీరశోభ గలిగి మూర్ఛిల్లి యేడ్చుచు నీచేంబట్టుకొనంబడి యార్యపుత్రుండు వ్రాయంబడెనో యాయీపుష్పితకదంబతాండవితమయూరం బగుకొండ పేరేమి?

ల— చ॥ నిగనిగలాడుచుండెడువి- నీలనవాంబుదమాశ్రయింపంజొ।
టగుశిఖరంబు గల్గికకు- భాగమపుష్పసుగంధియైనయా।
యగమిదిమాల్యవంతమిట- నార్యుండు—

రా— వద్దికం జెప్పవద్దు నేం।
దగ మాటివచ్చినట్టులగు- ధర్మసతీవిరహంబు లక్ష్మణా!॥

లక్ష్మ— ఇటుపైనార్యుండును గపిరాక్షసులు నొనరించినవి లెక్కమీఱిన యుత్తరోత్తరంబులు నాశ్చర్యంబులు నగుపనులు గలవు. దేవీ! నీవలసితివి. కావున నిప్పటికి విశ్రమింపుము.

సీత— ఆర్యపుత్రా! యీచిత్రసందర్శనంబున నుదయించినకోరిక గలనేనువిన్నవింపందగిన దొకటిగలదు.

రా— ఆనతిమ్ము.

సీత— మరలం బ్రసన్నగంభీరంబులగువనతంతులవిహరించెదననియుం బవిత్రయు శీతలావగాహయు నగుభాగీరథి నవగాహించెద ననియుం దలంచుచున్నాను.

రా— వత్సా! రోహదము శీఘ్రమునసే చేయవలయునని గురువు లిపుడే సమాచార మంపిరి, కావున నంగుణపు లేనియురథంబు రావింపుము.

సీత— మీరుకూడ రావలయును.

రా— ఓసీ! కరిసురాలా! ఇదియును జెప్పవలయునా?

సీత— అట్లయిన నాకు సంతోషము.

లక్ష్మ— ఆర్యుం డాజ్ఞాపించినట్లు (అని వెడలెను.)

రా— ప్రేయసీ! యీకిటికీలు గలలోపలిగదిలోఁ గొంచెము సేపు వసుండుము.

సీత— మంచిది. పరిశ్రమజనిత యగునిద్ర నన్నావరించుచున్నది. అట్లే చేయుదును.

రా— అట్లయిన నిచ్చో శయనింప నన్నుగట్టిగాఁ బట్టుకొనుము.

గీ॥ వెల్లివు చే నగునలసట- వెడలునెగట।
చుకొ లొప్పఁగ జాబిల్లి- స్రాకుర దగులఁ।
గరఁగుచంద్రకాంతమణీహార- కాంతినొందు।
బుజముగళమున జీవింపఁ- బొసఁగఁజేయు॥

(అనియామె భుజమును దన మెడపైఁ జేర్చుకొని ముదములో)

మ॥ తరుణీ! యేమిదిః దుఃఖమో? సుఖమొ? ని- ద్రాసౌఖ్యమో? మోహ
[మో? ।
గరళవ్యాపనమో? మదంబొ? యెఱుఁగం- గారామనీడైనయీ।
పరిరంభంబున నింద్రియంబులను వే- బంధించుహృద్భ్రాంతి యాం।
తరచైతన్యము సంచలింప ముదమం- దంజేయు నాకియ్యెడన్॥

సీత— మీరునిశ్చలానుగ్రహముగలవారలు. ఇప్పుడిచ్చోనాశ్చర్యమేమి?

రా— గీ॥ నీమధుపలుకులు పికవాణి!- నెమ్మనమ్ము।
నందు కర్ణామృతంబులు- మ్లానజీవ।
పుష్పవికసనములు నటః మోహకంబు।
లింద్రియంబుల కగునుసం- తృప్తకములు॥

సీత— దేవా! ప్రియంవద! రమ్యశయనింతము.

రా— చెప్పవలయునా!

చ॥ పరిణయ మాదిగాఁ జిఱుత- ప్రాయమునం దెలప్రాయమందునం।
దిరఘునఁ గాన నీకు సుఖ- నిద్రకుఁ గారణమైన దోండుబి।
త్తరి నిమరింప నెన్నఁడును దార్పని దిరఘురాము బాహువో।
ధరణికుమారి! సిద్ధమగు- తల్గడ నీకుఁబరుండు మియ్యెడన్॥

సీత— (నిద్రనటించుచున్నది.) హా! ఆర్యపుత్రా! కష్టముకష్టము. (అనిపలవరించుచున్నది.

రా— యీప్రియభాషిణిఁజూమ్మ మీభవనపు దేనిద్రించిన దాయెమి? (చూచి సస్నేహముగా)

చ॥ ఇది గృహలక్ష్మి నేత్రముల- కియ్యది వేల్పులబువ్వ నత్తదీ।
నిది యనుతాఁకు దేహమున- నిర్మలచందనగంధ లేపనం।
బిదె శిశిరంబు మౌక్తికస- రేద్ధభుజంబు గళంబునందు దీ।
నివి సకలంబు సహ్యము వి- నింద్యవియోగ మసహ్యమొక్కటే॥

ప్రతీహారి—(ప్రవేశించి) దేవా! వచ్చెను. వచ్చెను.

రా— ఎవఁడు?

ప్రతీ——దేవరయాసన్న పరిచారకుఁడగు దుర్ముఖుఁడు.

రా— (తనలో) అంతఃపుర సంచారి యగు దుర్ముఖుఁడా? పౌరజానపదుల మాటలు వినివచ్చుటకు వీనిఁ బంపితిని. (ప్రకాశముగా) రానిమ్ము. (ప్రతీహారి వెడలెను)

దుర్ము—(ప్రవేశించి తనలో) సీతనడుమనుండఁగా దేవరకిట్టి తలఁపరాని జనాపవాదంబు నెట్లు విన్నవింపఁగలను? కాకపోయిన నిర్భాగ్యునకు నియోగంబిట్టిదే కదా?

సీత— హా నాథా! సౌమ్యా! యెచ్చటనుంటివి?

రా— అయ్యో! చిత్రము చూచుటచే భయజనకంబగు వియోగధ్యానము దేవికి స్వప్నోద్వేగము చేయుచున్నది. (ఆమె శరీరము తాఁకుచు)

మ॥ అమరున్ విశ్రమ మాత్మకెంతయు, సము- స్థావస్థలన్ సౌఖ్యమః।
ఖములం దైక్యముఁ జెందు నేది, ముదిచే- గర్హ్యంబు గాదెందు రా।
గము దానెయ్యది పెండ్లియాదిమృతిదాఁ- కన్ ప్రేమమం దుండు భ।
ద్రము ముఖ్యంబుగఁ బ్రార్థితం బగును ద- ద్దాంపత్యముం దెల్లెడన్॥

దుర్ముఖ—(సమీపించి) దేవా! జయము, జయము.

రా— తెలిసినది చెప్పుము.

దుర్ము—"రామచంద్ర మహీపాలుని మూలముగా దశరథమహారాజు మనుమ సహితుండని పౌర జానపదులెల్లను వారిని గొనియాడుచుండిరి.

రా— ఇది స్తోత్రపద్ధతి విడిచి మాట నేయున ట్టిదోషంబు సెప్పుము.

దుర్ము—(కన్నీరు విడిచి) దేవా! వినుము (అని చెవిలోఁ జెప్పును.)

రా— అక్కటకటా! వాగ్వజ్రము తీవ్రదుఃఖకరముగా నున్నది. (అని మూర్ఛ ల్లును.)

దుర్ము— రాజా! ఊరడిల్లుము ఊరడిల్లుము.

రా— (తెలివొంది)

గీ॥ అక్కటా! కష్టమొరునింట- నైన యునికి।
నింద దొఱఁగెను సీతక- నేకవిధుల।
నైన నది యిప్పుడంతట- నాక్రమించె।
వెఱ్ఱికుక్క- విషము మాడ్కి- విధివశమున॥

మందభాగ్యుండనగు నేనిపుడేమి సేయుదును! (విచారముతో నాలోచించి) అట్లు కాక మఱియొక చేమి?

గీ॥ సజ్జనుల కెట్టిదైనక- ర్జంబుచే మ।
తంబు లోకంబు నారాధ- నంబయగును।
అట్టు నెఱవేర్చె నాతండ్రి- యహహా! నన్ను।
నాత్మజీవనమును విడ- నాడినైన॥

భగవంతుండగు వసిష్ఠుండు నిపుడే సమాచారమంపెను.

గీ॥ భానువంశజులగు భూమి- పాలురెట్టి।
సచ్చరిత్రంబువన్నెకుఁ- దెచ్చినారొ?।
దాననామూలమునఁ గింవ- దంతినైన।
నోనధన్యుఁడనగు నన్నుఁ- జొచ్చునింద॥

హా! దేవీ! దేవయజన సంభవా! హా స్వజన్మానుగ్రహ పవిత్రీకృత ధరిత్రీ! జనకనందినీ! హా పావకవసిష్ఠారుంధతీ ప్రశంసితా! హా రామమయజీవితా! హా ను

సీతా! హా తాతప్రియా! హా మహావనవాసప్రియసఖీ! హా మితభాషిణీ! యట్టిదాన వగు నీకిట్టి పరిపాకం బెట్లు తగును?

గీ॥ నీవలన జగములుపుణ్య- నిలయములగు।
నగు జనోక్తు లపుణ్యంబు- లతివ! నీకు।
నాథవంతము లగుభువ- నములు నీవ।
లన ననాథవు నీవయి కనుము వెస్ర॥

దుర్ముఖా! నవీన రాజగు రాముఁ డిట్లాజ్ఞాపించుచున్నాఁడని లక్ష్మణునితోఁ జె ప్పుము (అని చెవిలోఁ జెప్పును.)

దుర్ము—అకటా! వహ్నిపరిశుద్ధయుఁ బవిత్రరఘుపుత్రగర్భయు నగు దేవికిపుడు దుష్ట జనవచనంబున నెట్లు దేవరవారిట్టి కార్యం బానతిచ్చిరి?

రా— పౌరజానపదు లెట్లు సమ్మతులగుదురు?

గీ॥ ప్రజలకిష్టంబయిక్ష్వాకు- వంశమైన।
విధివశంబున నిందకు- బీజమయ్యె।
నమృతక్రియ శుచి కాల- మందు నయ్యె-
ననిన నమ్మును పూరవ్ర- శాంత మెవఁడు?॥

కావున దుర్ముఖా! వెడలుము.

దుర్ము—హా దేవీ! జానకీ! ఎంతకష్టము. (అని వెడలును.)

రా— అహహా! ఘోరకర్ముఁడ నగు రాముఁడ నైతిని.

గీ॥ ఎపుడు విడిపోక తోనున్న- యీప్రియసతిఁ।
జిన్నతనమునుండి పో- షించి యిపుడు।
డోకట నెపమున మృత్యుకి- నొసఁగుచుంటి।
నింటిచిలుకను నెలుకున- కిచ్చినట్లు॥

కావునఁ దాఁకఁ దగని పాపాత్ముఁడ నగు నేనీ దేవిని స్పృశించుట యెట్లు? (అని మెల్లగా సీత తలక్రిందనుండి తన బాహువు తీసికొని)

గీ॥ నవనవోద్భూతకర్కశ చం- డాలునన్ను।
విడిచి పెట్టుము నీవింక- వెఱ్ఱిముగుద!।
మంచిగంధపుఁజెట్టని- యెంచి మఱివి।
పాకవిషవృక్షమును జెట్టఁ బట్టితీవు॥

(అనిలేచి) హా కష్టము. ఇపుడు జీవలోకం బన్యథాభూతం బయినది. రాముని మనుగడలాభం బిపుడు సమాప్తమయినది. ఇపు డీజగంబు శూన్యం బగు జీర్ణారణ్యమే, సంసారం బసారంబు. శరీరంబు కాష్ఠప్రాయంబు. శరణహీనుండ నగు నే నేమి సేయుదును? ఏమిగతి? ఎక్కడకుఁ బోవుదును? కాక పోయిన—

గీ॥ అమిత దుఃఖానుభవమున- కనుఱె మరల।
దశరథాత్మజునందుఁ జై- తన్యమకట!।
కుదురుపడి మర్మములు తెగఁ- గోయుప్రాణ।
ములును వజ్రపు మేకులఁ- బోలియుండె॥

హా! మాతా! అరుంధతీ! హా భగవంతులరగు వసిష్ఠవిశ్వామిత్రులారా! హా పావకా! హా దేవీ వసుమతీ! హా తాతా! జనకమహారాజా! హా తండ్రీ! హా తల్లులారా! హా సుగ్రీవా! హా మారుతీ! హా విభీషణా! హా త్రిజటా! రామహతకునిచేఁ దిరస్కరింపఁబడితిరి. దొంగిలింపఁబడితిరి. వారి నిపుడు పేరొక్కనుటకు నే నెవ్వఁడను.

గీ॥ తలఁచెదను దుష్టాత్ముఁడను కృ- తఘ్నుఁడనగు।
నేను వారలఁ బేరొక్కంటి- నేని యామ।
హాత్ములకు నెల్లరకుఁ బాప- మంటు ననుచుఁ।
గాన వారిని బేరొక్కనఁ- గాదు నాకు॥

దుర్మార్గుండనగు నేను.

గీ॥ నన్మి ఱొమ్మున వ్రాలి సుఖ- మ్మునిదుర।
నందుగృహలక్ష్మి భయమున- నదరునిండు।
కడుపునన్ బరువగు కాంత- విడిచి మాంస।
భోజులకు బలిగా నీయఁ- బూనుకొంటి॥

(సీతపాదంబులఁ దలనిడికొని) దేవీ! నీపాదపంకజస్పర్శను రామునిశిరస్సు నకిదె యొకడపటిది (అనిమేల్చును)

(తెరలో) అబ్రహ్మణ్యమబ్రహ్మణ్యము.

రా— ఏమిది? (మరలఁ దెరలో)

గీ॥ ఉగ్రతప మాచరించెదు- యోగివరులు।
పుణ్యులున్ యమునాతీర- భూమివాసు।
లాల్లవణరాక్షసునిబాధ- కాగ లేక।
పాలకుఁడ వగునినుఁ జేర- వచ్చిరయ్య!॥

రా— ఇప్పటికిని రాక్షసభయమా? కుంభీనసీపుత్రుండును మధురాధిపతియు నగు నిద్దురాత్ముని మొదలు పెఱుక శత్రుఘ్నునిఁ బంపునంతవఱకే భయము. (కొంతనడచి మరలమరలి) హా దేవీ! ఇట్టిదాన వెట్లువెళ్లఁగలవో? హా భగవతీ వసుమతీ! మాన్యురాలగు నీతనయను జూచికొనుము.

క॥ జనకులకున్ రఘుకులసం।
జనులకుఁ గులమంగళాప్తి- జని నేపుణ్యన్।
గనినావో? దేవయజ్ఞా।
వని నీవద్దానిఁ జూడ- వలయు ధరిత్రీ!॥

సీత— సౌమ్యా! ఆర్యపుత్రా! ఎచ్చటనుంటివి? (తొందరతో లేచి) అయ్యో! దుస్స్వప్నభయంబున విప్రలబ్ధనై నన్నుఁ బ్రియశూన్యనుగాఁ జూచుకొనుచున్నాను.

(ఇట్టటుచూచి) అక్కటా! నిద్ర పోవున న్నొక్కర్తుక విడిచి యార్యపుత్రుండు వెడలెను. కాని, యతనిఁ జూచిన పిదప నామనస్సునకు స్వాతంత్ర్యము గలదేని కోపించెదను. (ఎవఁడిక్కడ)

దు— (ప్రవేశించి) దేవీ! యెక్కుటకు రథముసిద్ధముగా నున్నదని లక్ష్మణకుమారుండు విన్నవించుచుండెను.

సీ— ఇదిగో! ఎక్కుచున్నాను (లేచినడచి) నాకుగర్భభారము స్ఫురించుచున్నది. మెల్ల మెల్లగాఁ బోవుదము.

దు— దేవీ! యిట్టిటు.

సీ— రఘుకులదేవతలకు నమస్కారము. తపోధనులకు వందనము.

(అనియందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి ప్రథమాఙ్కము.

శ్రీ ర స్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

ద్వితీయాఙ్కము.

(తెరలో)

తపోధనకుస్స్వాగతము.

(పిదపదారివెదకికొనుతాపసిప్రవేశించుచున్నది.)

తాపసి—ఫలకుసుమపల్లవగర్భం బగునర్ఘ్యంబున నన్నుబూజింప వనదేవత స మీపించుచున్నది.

వనదేవత—(ప్రవేశించి యర్ఘ్యమిచ్చి)

ఉ॥ ఇచ్చ జనించినట్లు వన- మియ్యదిభోగ్యము మీకు నాకునేఁ।
డచ్చము సాధుసంగము మ- హాసుకృతంబున మంచివారి కౌఁ।
బచ్చనిచెట్లనీడ సుత- పంబునకుం దగుతిండి పండ్లు నా।
యచ్చపునీరు దుంప లివి- యన్నియు మీకొరుసొమ్ము గాదిటన్॥

చ॥ ప్రియకర మైనకాయికపు- వృత్తి యణంకువ గల్గునట్టి వా।
జ్మియము నైజమంగళము- నింద్యము నైనసుబుద్ధి సత్యతా।
న్వయ మగుమైత్రి యెల్లెడల- మానసశీలము గల్గి నిత్యని।
ర్భయకపటంబు నౌసుజన- భావము దా జయ మొందు సర్వదా॥

(ఇద్దఱునుపవసింతురు.)

వన—అమ్మా!పేరేమి?

తాప—ఆత్రేయి.

వన—ఆర్యా! ఆత్రేయీ! ఎచ్చటనుండివచ్చుచుంటివి? యీదండకారణ్యంబున సంచరింపఁగారణంబేమి?

ఆత్రే— గీ॥ ఇందు నుద్గీథవేత్తలై- యామ్యులౌన।
గస్త్యముఖ్యులు పెక్కండ్రు- కలరు వారి।
వలన నిగమాంతవిద్యను- బడయ నేనుఁ।
వచ్చుచుంటిని వాల్మీకి- వద్దనుండి॥

వన— పురాణబ్రహ్మవాదియగు నా ప్రాచేతసమహర్షినే యన్యమును లెల్లరు బ్రహ్మోపదేశంబున కాశ్రయించుచుందురు. నీకీప్రవాసమేల?

ఆ— అచ్చట నధ్యయనంబునకు గొప్పవిఘ్నము గలదు. కావున దీర్ఘప్రవాసంబున కిష్టపడితిని.

వన— అదెట్టిది?

ఆ— పాలు విడిచినప్రాయంబు గలవారును సర్వవిధముల నాశ్చర్యకరులును నగు పిల్లల నిద్దఱి నొకానొకవనదేవత గొనివచ్చి యామహర్షికి సమర్పించె. ఆబాలురఁ జూచిన మునులకేకాదు మృగాదులకును హృదయంబుల ననురాగంబుగలుగుచున్నది.

వన— వారి పేళ్లెయ్యవి? గురువా?

ఆ— ఆదేవతయే "కుశలవు" లనువారినామంబులను బ్రభావంబును జెప్పెను.

వన— ఆప్రభావ మెట్టిది?

ఆ— సరహస్యంబులగు జృంభకాస్త్రంబులు వారి కాజన్మసిద్ధంబులఁట.

వన— ఆఁ ఇదెంత చిత్రమమ్మా!

ఆ— ఆభగవంతుఁడగు వాల్మీకియే యాబాలుర దాదివలెఁ బెంచి చౌలకర్మం బాచరించి వేదత్రయంబు దక్క నితరవిద్యల మూఁటిని వారికి సావధానంబుగ నేర్పి పిదప గర్భమాసంబులఁ గూడుకొనియేకాదశవర్షమున క్షత్రకల్పంబున నుపనయనం బొనర్చి వేదంబులఁ జెప్పె. అట్టివిశేషప్రతిభ గలవారితోఁ గూడ మాబోఁటివారికి సహాధ్యయనంబు సంబంధింపదు. ఏమన?

చ॥ సుమతికిఁ జెప్పినట్లె మతి- శూన్యునకున్ వచియించు విద్య నో।
ప్రాజ్ఞమతివికాసపాటవ మెయి- సంగడు వారికిఁ దా హరింపఁబోఁ।
డు మణిఫలంబునం గలిగె- డుం గడుభేద మెట్లనంగ బిం।
బము గ్రహియించు రత్నముగు- మాడ్కి- మృదాదులు గావొకప్పుడున్॥

అధ్యయనంబున కిదియొక విఘ్నము. మఱియొకటి గలదు.

వన — అదేమి?

ఆ — వాల్మీకిమహర్షి యొకనాఁడు మాధ్యాహ్నికకృత్యంబునకై తమసానది కేగి యచ్చట జంటగాఁ దిరుగు క్రౌంచంబులలో నొకదాని నొక కిరాతుండు చంపుటఁ గని "మానిషాద! ప్రతిష్ఠాంత్వమగమశ్శాశ్వతీస్సమాః। యత్క్రౌంచమిథునాదేకమవధీః కామమోహిత" ॥ యన్ని యనుష్టుప్ఛందోబద్ధంబును బావనంబు నాకస్మికావిర్భూతంబు నగు దేవీవాక్కు నుచ్చరించెను.

వన — నిగమంబులకుఁ దరువాత ఛందస్సులకు నూతనావతారము చిత్రముగా నున్నది.

ఆ — అపుడే సృష్టికర్త యగు బ్రహ్మ యుదయించిన శబ్దబ్రహ్మప్రకాశము గల వాల్మీకికిఁ బ్రత్యక్షమై "మునివరా! శబ్దబ్రహ్మవిషయంబునఁ బ్రజ్ఞానివైతివి. రామచరితంబు వర్ణింపుము. అప్రతిహతప్రకాశం బగు నీజ్ఞాననేత్రము ప్రకాశించుచున్నది. నీ విపుడు కవీశ్వరుఁడ వయితివి" అని పలికి యంతర్హితుండయ్యె. పిదప మహాత్ముం డగు ప్రాచేతసుండు మనుష్యలోకంబున మొదటిదియు శబ్దబ్రహ్మపరిణామంబు నగు రామాయణం బను నితిహాసంబు గావించె.

వన — ఆహా! సంసారం బలంకరింపఁబడినది.

ఆ — ఆకారణంబున నక్కడఁ జదువునకు గొప్పయంతరాయము గల దని చెప్పితిని.

వన — తగియున్నది.

ఆ — భద్రా! అలసట తీఱినది. అగస్త్యాశ్రమంబునకు దారి చెప్పుము.

వన — ఇటు పఞ్చవటిఁ బ్రవేశించి గోదావరియొడ్డున నే వెడలుము

ఆ — (కన్నీరునింపి) ఇది తపోవనమా? ఇదా పంచవటి? గోదావరీనదియిదా? ఈ కొండ ప్రస్రవణమా? జనస్థానవనదేవత వగు వాసంతివా నీవు?

వన — ఔ నిదంతయు సత్యము.

ఆ — హా వత్సా! జానకీ!

గీ॥ మాటవరుసన వచ్చు సా- మాన్యగోష్ఠి।
విషయ మీనీప్రియంబగు- వృక్షపఙ్క్తి।
నాకుఁ గన్పడి యిదె నిన్ను- నామశేష।
నెమరఁ గన్పఱచు దానిఁగా- నొలమిఁ జేయు॥

వాసంతి—(భయపడితనలో) "నామశేష" యని నుడివెనేమి? (ప్రకాశముగా) ఆర్యా! సీతాదేవి కుపద్రవమా యేమి?

ఆ— కేవల ముపద్రవమే కాదు. అపవాదంబును గలదు. (అని చెవిలోఁజెప్పను.)

వా— అకటా! దైవనిర్ఘాత మతిదారుణము. (అనిమూర్ఛిల్లును.)

ఆ— ఊరడిల్లుము ఊరడిల్లుము.

వా— (ఊరడిల్లి) హా! ప్రియసఖీ జానకీ! నీజన్మఫలంబిట్టిదా? హా రామభద్రా! అయిన సీతానేమి? ఆత్రేయా! చెప్పవమ్మా. లక్ష్మణుండు విడిచి యడవినుండి వెళ్లినపిదప సీత యేమయినదో వార్తతెలిసెనా?

ఆ— లేదు. లేదు.

వా— అమ్మా! అరుంధతీవసిష్ఠు లాశ్రయించిన రఘుగృహంబులలో వృద్ధురాండ్రగు రాణులు జీవించియుండ నిట్టికార్య మెట్లు జరిగెను?

ఆ— అపుడు గురుజనంబు ఋశ్యశృంగయజ్ఞంబున నుండె ద్వాదశవార్షికం బగునాజన్న మిపుడు సమాప్తమయ్యె. ఋశ్యశృంగుండు వారి నిపుడు పూజించి సాగనంపెను. పిదప నరుంధతి కోడలు లేనియయోధ్యకు నేను రానని చెప్పెను. రామునితల్లులు నట్లే యనుమోదించిరి. అపుడు వాల్మీకి యాశ్రమంబున కేగి యచట నివసింత మని వారియనురోధంబున వసిష్ఠునకునునిశ్చయంబు గలిగె.

వా— అమ్మా! ఆరాజిపు డేమిచేయుచుండెను?

ఆ— అతండశ్వమేధయాగంబునఁ బ్రవేశించెను.

వా— హా! ఛీ! పెండ్లియాడెనా?

ఆ— లేదు లేదు పాపము శాంతము.

వా— అట్లయిన యజ్ఞములో సహధర్మచారిణి యెవతె?

ఆ— బంగారపుసీతాప్రతిమ భార్యగా నుండెను.

వా— అమ్మో యెంతకష్టము!

గీ॥ వజ్రమునకంటె గట్టివి- పట్టి చూడ।
నలరుకంటెను మెత్తని- వైనయట్టి।
మనుజనాథులగంభీర- మానసములు।
బాగుగాఁ దెలిసికొన నె- వ్వానితరంబు॥

ఆ— వామదేవానుమంత్రితంబై మేధ్యాశ్వము విడువఁబడినది. యథాశాస్త్రముగా రక్షకులు నియమింపఁబడిరి. దివ్యాస్త్రసంప్రదాయము నందిన లక్ష్మణతనయుఁ డగుచంద్రకేతుఁడు వారికి నియంతగాఁ జతురంగబలాన్వితుండై పంపఁబడెను.

వా— (సానందబాష్పముగా) కుమారలక్ష్మణునకుఁ గూడఁ గుమారుఁడా? నేఁడు నాజన్మము సఫలమయిన దమ్మా.

ఆ— ఇంతలో నొకవిప్రుఁడు చచ్చినకొడుకును రాజద్వారంబున నుంచి నెత్తి మొత్తికొనుచు "అబ్రహ్మణ్య" మని మొఱ్ఱవెట్టె.

వా— తరువాత

ఆ— పిదప రాజదోషంబు లేమిఁ బ్రజలకు కాలమృత్యువు రాదని దయాళుండగు రాముఁడు తనయందు దోషము నిరూపించుకొనుచుండ నశరీరవాణి యిట్లు వెడలె.

గీ॥ వినుము శంబూకుఁ డనుశూద్రుఁ- డనుపమాన ।
తపము సేయుచునుండె భూ- తలమునందు ।
వధ్యుఁ డగువానితల నూడ నఱకి విప్ర ।
తనయు బ్రతికింపు మోరామ! ధర్మధామ! ॥

అది విని జగత్పతి యగు రామభద్రుఁడు కత్తిచేతఁబట్టి విమానం బెక్కి శూద్రతాపసుని వెదక నెల్లదెసలకుఁ బోవ నారంభించె.

వా— ధూమపాయి యగుశంబూకుఁ డనుశూద్రుం డీజనస్థానంబున నె తలక్రిందుగాఁ దపంబు సేయుచుండె. కావున రామచంద్రుండు మరల నీవనం బలంకరించును గాఁబోలు.

ఆ— భద్రా! యిపుడు వచ్చుచున్నాఁడను.

వా— ఆర్యా! ఆత్రేయీ! కానిమ్ము. ఇపుడు మట్టమధ్యాహ్నమయినది. ఏమన నీ

సీ॥ ఏ చెట్లగూళ్లలో- నెండఁ దాఁడినపావు
రములు గుబాళించి - రవముచేయు ।
నే చెట్లగూళ్లలో- నెండ కోర్వనికోళ్ళు
కురు కురు కురుమని కూ- యుచుండు ।

వాయసంబులు తమ- వాఁడిముక్కులనిడఁ
బొడిచి మెక్కుచుఁ బైకిఁ- బోయి విడుచు।
పురుగులతోఁ గులే- భూరుహంబులనిండు
నయ్యవిశీరంబు- నంమనుండి॥
గీ॥ యుమకఘచేతన విడిపోవు- తొడి మెలొప్పి।
దరదచేఁ బామికొనుపట్టి- కరులదృథక।
పోలములు దాఁక జలచల- రాలుసొంత।
ప్రాల గోదావరీనదిఁ- బూజసేయు॥

(అనియుద్దయునిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(తరువాత విమానంబెక్కి ఖడ్గంబుపైకెత్తి సదయుండగు రాముండు ప్రవేశించుచున్నాఁడు)

రా—మ॥ విను మోనక్షీణహస్తమా! - వృషలుపై- వే వేయ మీక త్రిఁజ।
చ్ఛినవిప్రాత్మజాజీవనౌషధము సం- సిద్ధింపఁగా, మోయఁ జా।
లనిగర్భంబున ఖిన్నయానవనిబా- లన్ ద్రోయఁగాఁజాలురా।
మునిగాత్రంబవు గావొకోరి కనికరం- బుఁబూన నీ కెట్లగున్॥

(ఎట్లోనటుకి) రామునకుఁదగిన పనిచేయఁబడినది. ఆ బ్రాహ్మణుఁడు జీవించునా?

దివ్యపురుషుఁడు—(ప్రవేశించి) దేవా! జయము, జయము.

గీ॥ దండధరభీతిఁ బాపిన- దండధారి।
నీవు గరుణింప జీవించె- నావటుండు।
నాకుఁ జెంపొప్పి సాష్టాంగ- నతులు నీకు।
సజ్జనులచేతిచాపైన- సౌఖ్య మిచ్చు॥

రా— ఈ రెండును బ్రియంబులు. నీ వుగ్రతపస్సునకు ఫలం బనుభవింపుము.

గీ॥ మోద మానందపుణ్యాది- భూతు లెంచఁ।
గలుగు వైరాజనామకం- బులగునట్టి।

భువనములు నీకుఁ బైజనం- బులు శివప్ర।
దంబులగుఁగాతఁ బొమ్ము శూ- ద్రవరమాని!॥

శం— మీయనుగ్రహంబుననై యీమహిమంబు ఇచ్చోఁ దపఃఫలం బేమి? అట్లన నేమి? తపస్సు మహోపకారము గావించినది.

ఉ॥ రామ! జగత్ప్రభుండవు శ- రణ్యుఁడవై వెదకంగ నొప్పరీ।
వే మును నన్ను శూద్రకుని- నెల్లెడలన్ వెదకంగఁ బోయి నా।
కానడ దాఁటి వచ్చితి వ- హా? యిట క్కిద్ది తపఃప్రభావమే।
కామి నయోధ్యనుండి మఱి- కా లిడు టెక్కడ దండకాటవిన్?॥

రా— ఇది దండకారణ్యమా? (అంతటఁ జూచి)

చ॥ ఒకయెడ స్నిగ్ధనీలములు- నొక్కెడఁ బెద్దయెడారి యొక్కచో।
వికటపుభూమి గోతు లొక- వీధి నగస్త్యునియాశ్రమంబు నే। [దం।
ల్లొకయెడఁ గొండలున్ దెసలు- ఘూఘూ రనన్ మ్రోగెడువాగులొప్ప
డకవనభాగముల్ గనుఁ గొ- నంబడు నా కనుభూతపూర్వముల్॥

శం— దేవా! ఇదిఁ దండకారణ్యమే. పుణ్యక్షేత్రం బగుజనస్థానంబున మాబోఁటి జానపదులకు నిర్భయసంచారము గలుగునట్లు తొల్లి దేవర యిచ్చట నివసించినతఱిఁ బదునాల్గు వేలపదునల్వురరక్కసులను ఖరదూషణత్రిశిరులను మడియించిరి.

రా— కేవలము దండకారణ్యము గాక జనస్థానము గూడనా?

శం— చిత్తము. చిత్తము. చూడుఁడు సర్వభూతంబులకు గగుర్పాటొదవించుమదించినబెబ్బులులతోఁ గూడినకొండగుహలు గలుగు జనస్థానపర్యంతదీర్ఘారణ్యంబులు దక్షిణదిక్కు ననుసరించి యున్నవి.

సీ॥ ఒకప్రక్క వానిలేక- యూరకయుండెడు
నొకవంక నగుఁగారు- మెకములదొని।
యొకదెస నిర్ఝరో- దకములు ప్రవహించు
నొక్కచో నిద్రించు చుండు పెద్ద।
పడగలు గలత్రాఁచు- పాములనిట్టూర్పు।
గాలిచే రాఁజిలు- కారుచిచ్చు।

లోకమోడ దప్పక- కోపనితోండలు।
గుహలలో నిద్రించు- కొండవిలువ॥

గీ॥ తేన్నెమొనుండి జాజిపా- జినచెనటల।
నురుగు త్రాగుచునుండెగ- నుంగొను మివె।
దక్షిణాశ కరుగుజన- స్థానభూము।
లఖిలభూతములకును భ- యావహములు॥

రా— గీ॥ తొల్లి ఖరగాత్రుసన్నృహంబు- తో వెలుంగు।
నీజనస్థానమును నిప్పు- డేను గంటి।
నెమరుగాc జూచినట్లుగా- నింమ జరగు।
పూర్వవృత్తాంతములc దల- పోయుచుంటి॥

(అంతటcజూచి) ఎల్లవిధముల వైదేహి రామానురక్తయై యుండుగదే. ఇవిదుర్గమకాంతారములుగదా? ఇంతకంటె భయజనకం బేమి గలదు? (కన్నీటితో)

గీ॥ తేనెతావుల నిండునీ- కానలందు।
నిలువ నోపుదు నీతోడ నే నటంచు।
నిందు నాతో వసించె నా- యిందువదన।
యాపతివ్రత కగునెయ్య మట్టిది గద?॥

గీ॥ పనియును మేలు సేయక- యేహితజన।
మాత్మసుఖముల నెవ్వరి- యమితమహిమ।
ములను బోcగొట్టుచుండునో- మోద మలర।
వారు వారికి వెల లేని- వస్తువుగద?॥

శం— ఈతలcప రానివిచారములతో నేమి? మదకలమయూరకంఠకాంతుల నిండినవియు నడుమ నెడము లేక కలిసిననీడచెట్లచే నలంకరింపcబడినవియుc దత్తఱపాటు లేక తిరుగుపలుమెకములు గలవియుc బ్రశాంతగంభీరంబులు నగునీమహారణ్యంబులం జూడుము.

చ॥ కలనినదంబు లొప్పవిహ- గంబులు త్రొక్కcగ షేత్రసంబుతో।
ప్పలపమునుండి రాలిన సు- మంబులవాసన గల్గి ముగ్గి జ।

ల్లలయిన రాలుజాంబవఫ- లంబులు మున్గెడు చప్పు డొప్పెని।
ర్తలముగఁ జల్లగా నదుల- నుద్ధముగాఁ బ్రవహించు నిచ్చటన్ ॥

గీ॥ కొండగుహలందలియెలుంగు- గొడ్డు లుమియు।
చప్పుడు ప్రతిధ్వనుల హెచ్చి- సమధిక మగు।
మఱియుఁ దినుటకు గజములు- విఱుచునల్ల।
కీద్రుమంబులగంధంబు- కెరలు నిండుఁ॥

రా— (ఇంచుక నేపూరకుండి) భద్రా! దేవయానంబు నగునీమార్గంబులు శివప్రదంబు లగుఁగాన సత్పుణ్యలోకంబుల కెగిరి పొమ్ము.

శం— పురాణబ్రహ్మవాది యగునగస్త్యునకు నమస్కరించి శాశ్వతపదంబునకుఁ బోయెదను. (అని వెడలెను.)

రా— గీ॥ ఎంద సంసారవిషయంబు- లందు రసము।
తెలియువారము నారణ్య- కులము నైయు।
ధర్మరతులము నగుచు వి- స్తారకాల।
ముంటి మావన మిప్పుడు- గంటి నహహా! ॥

గీ॥ ఈ మదపుటేనుఁగులఁ గూడు- భూము లవియె।
యారవం బొనరించుమ- యూరములను।
బిడయుకొండ లవే మంజు- వంజులరుత।
వేతసనునీపయుతము న- దీతటము దె॥

సీ॥ ఏకొండఁ బుట్టెఁ బు- ణ్యాకరంబైనగో
దావరీనది దాని- పావనాంబు।
వునఁ గ్రమ్మినట్టి న- ల్లనిచెట్లసిరి
గల్గి కలకలగూయుప- క్షులనుగూడి।
వనము వెలుంగు నా- ఘనపంక్తివలెఁ
దోఁచఁబడునట్టి యీకొండ- ప్రస్రవణము।
ఈ కొండశిఖర మం- దేవసించెను
గృధ్రపతిదీనిక్రింద నే- పర్ణశాల॥

గీ॥ లందు మేము వసించితి- మాసమీప।
మందె చిరవాసవిశ్వాస- సాక్షులౌ వి।
భాగములఁ బఞ్చవటి యొప్పఁ- బ్రాణసఖికి।
సఖి విపినదేవి యుండు వా- సంతి యందు॥

(మనోవైకల్యము సూచించి) ఏమి రామున కిపుడీయావేగము?

మ॥ వడి గానోత్కరలఁ జాలకాలమునకుం- బైఁ బ్రాఁకుత్స్వేళంబులై।
వడి నేతోందరచేతనోత్కదలుసు- ర్బగాగ్రఖండంబులై।
వడిఁ జుట్టున్ సెల లెత్తి బిడ్డ లగుహృద్భాగంబుపైపుండులై।
వడి మున్నొందినశోకమే మరల న- న్బాధించునూత్నంబుగా॥

అయినను బూర్వకాలమిత్రంబు లగుభూభాగంబులఁ జూచెదను (అనిచూచి) ఆహా! భూతసన్నివేశం బవ్యవస్థముగా నున్నది.

ఉ॥ ఎచ్చటఁ దొల్లి యేళ్లవడి- యిప్పుడటంబులినంబు లొప్పుము।
న్నెచ్చటఁ జెట్లులే వచట- హెచ్చెడినెచ్చట హెచ్చియుండుఁ జే।
ట్లచ్చట తగ్గెఁ బెక్కుసమ- యంబునఁ జూచుట వేఱుకానగా।
నచ్చితి దీనిఁ గాని, యిశు- నమ్మిక నద్దివియంచు నాగిరుల్॥

అయ్యో! విడుచుచుండినను నన్నుఁ బంచవటీస్నేహము బలాత్కారంబుగ లాగుచున్నట్లుండె. (సకరుణముగా)

ఉ॥ దేనికథాప్రసంగములు- దీర్ఘములై పెరుగంగఁ జెప్పకొం।
చానలినాక్షితో బజగృ- హంబటులాదివసంబు లెంమఁ బోఁ।
బూనితి దాని నిష్టు నతిఁ- బోవిడి యొక్కరుఁడైనపాపి యీ।
దీనుఁడు రాముఁ డెట్లుగయుఁ- దేకువఁ జూడక పోవు నెట్లొకో?॥

శం—(మరలఁ బ్రవేశించి) దేవా! జయము జయము. నావలన మీరుసమీపమునకు వచ్చిన సంగతి వినిన పూజ్యుఁ డగు నగస్త్యుఁడు మిమ్ముఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పె. "రామభద్రా! విమానావతరణ కాలంబునకుం దగునీరాజనాదికంబులఁ గూర్చుకొని సానురాగ యగులోపాముద్రయు సర్వమహర్షులును నీరాక కెదురుచూచుచుండిరి. కావున నీవు వచ్చి మమ్మానందపెట్టుము. పిదప సత్వరంబుగ విమానంబున నిజనగరంబున కరిగి యశ్వమేధంబున నిర్దుఁడవు

రా— ఆమహానుభావుఁ డాజ్ఞాపించినట్లు చేయుదును.

శం— దేవా! యిట్టిటు.

రా— (పుష్పకము నడిపించుచు) భగవతీ పంచవటీ! పెద్దలయానతిచే నగు రాముని యతిక్రమంబును ముహూర్తమాత్రము సైరింపుము,

శం— దేవా! చూడు చూడు.

మ॥ పొదరిండ్లన్ ధ్వని సేయుఘూకములచ- ప్పుళ్లొప్పఁ, లేఁగీచకా।
ళిదోనిన్ మూకములైన కాకములయో- లిం గల్గుక్రౌంచావతం।
బిది యీకొండఁ జరించు నెమ్ములరవం- బేపార భీతిల్లి మే।
నదరన్ బాములు దాఁగెడుఁ జీర్ణతర- న్యగ్రోధమూలంబులన్॥

మ॥ వరగోదావరిగద్గదస్వనము లొ- ప్పం బాఱఁగా మ్రోఁగుకం।
దరముల్ మేఘములాను నీలశిఖరో- ద్భాగంబులుం గల్గునీ।
గిరు లవ్వే యగు దాక్షిణంబులు భయ- క్రీడాభిఘాతాతిసం।
చరదార్ద్రధ్వను లొప్పఁ బొంగునవి వి- స్తారోదకంబుల్ సరి।
ద్వరసంగంబులు పావనంబు లవియే- తద్దృష్టముల్ భావగా!॥

(అనియందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి ద్వితీయాంకము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరిత్రనాటకము.

తృతీయాఙ్కము.

(ఆటుతరువాత నదీద్వయము ప్రవేశించుచున్నది.)

ఒకతె—సఖీ! మురళా! తొందరపడుచున్నట్లుంటివేమి?

మురళ—భగవతీ తమసా! భగవంతుండగు నగస్త్యునిభార్య యగు లోపాముద్ర నదీవరయగు గోదావరికిట్లొకమాటఁ జెప్పనన్నుఁ బంపినది. ఎఱిఁగియేయుందువు. భార్యను విడిచినది మొదలుగా.

గీ॥ మిగుల లోఁత్రౌటభేదింపఁ- దగక యొడఁద।
దాఁగుమితిలేని వెతగ్గి- కాఁగఁ గాఁగఁ।
పుటము వేయంగ నగు వేఁడిఁ- బోలునట్టి।
రాముకరుణరసంబు పై- రాకఁ జూపె॥

గద్గదయుక్తంబు నిష్టజనకష్టపరిత్యాగసంజనితంబునగు దీర్ఘశోకంబున రాముఁడిప్పుడు మిగులఁ గృశించెను అతనిఁ జూచుటచే నామనంబు గదలుచున్న పూఁబోడి మఱాఁకిన నుండె. ఇప్పుడు మరల వచ్చుచున్న రామభద్రునిచేఁ దప్పక పంచవటీవనంబునఁ గాంతతోఁగూడి నివసించిన నమ్మికకు సాక్షులగు ప్రదేశములు చూడఁబడును. అందులో నైజధీరుండయిన సీతని కీయవస్థయందుఁ బాతుకొనిన శోకంబుచే క్షోభించు హృదయంబు నావేగంబువలన మాటిమాటికి మహాప్రమాదకరంబులగు శోకస్థానంబులు శంకనీయంబులు. కావున భగవతీ! గోదావరీ! నీవచ్చట సావధానంబుగ నుండుము.

గీ॥ పద్మకింజల్క-గంధంబు- వడసి కొనుచుఁ।
దుంపరలఁ జల్లవడుఁతరం- గంపుగాలి।
వరుస నంపుచు రాముఁజే- వనము మోహా।
మోహమున స్వేచ్ఛగాఁ దృష్టిఁ- బొందఁ జేయు॥

తమ—స్నేహానుకూల్యము బాగుగనున్నది. రామునకు సంజీవనోపాయముమాత్రము మూలమునుండియే సన్నిహితమయినది.

ముర—ఎట్లు?

తమ—అదంతయు వినుము. అప్పుడు వాల్మీకితపోవనసమీపంబున విడిచి లక్ష్మణుండు వెడలినపిదప సీత సంప్రాప్తప్రసవవేదన కోర్వఁజాలక తానతిదుఃఖసంవేగంబున గంగాప్రవాహంబున దిగి వెంటనే యచ్చట శిశుద్వయంబుఁ గనెను. ఆ గుర్వరాండ్రగు గంగావసుంధరలనుగ్రహించి పిల్లలతో నామెను రసాతలంబునకుఁ జేర్చిరి. పాలువిడిచినపిదప గంగాదేవి యాబాలుర వాల్మీకిమహర్షికి స్వయముగా సమర్పించె.

ముర—(సవిస్మయముగా)

ఆ॥ అహహా! యిట్టివారి- యతిదుర్దశావిప।
ర్యయముగూడ మిగుల-నద్భుతంబ।
ఇట్టియుత్తమజన- మెంత ముందుగ నుప।
కారచింతఁ దగిలి- కావఁ దొడఁగె॥

తమ—పిదప శంబూకవృత్తాంతంబుచే రామభద్రుండు జనస్థానంబున కేతెంచినట్లు సరయూముఖంబున విని భాగీరథి స్నేహవశంబున లోపాముద్రయాలోచించి నట్లే యాలోచించి సీతాసమేతయై యేదోయొక గృహాచారవ్యాజంబున గోదావరీతీరంబున కేతెంచె.

ముర—భాగీరథి చక్కఁగా నాలోచించినది. ఆయా జగదభ్యుదయ విషయంబులగు కర్జంబుల మునిఁగి రాజనీతిఁ జరించు రామభద్రుని చిత్తం బిదివఱకుఁ బెక్కువిధముల నియంత్రితంబై యుండునది. ఇప్పుడు వ్యాపారాంతరశూన్యంబై శోకంబు రెండవదిగా నేతెంచు నతనికిఁ బంచవటీప్రవేశము మహాదుఃఖమూలంబగు. కాని, సీతాదేవికి రామభద్రుం డెట్లాశ్వాసనీయుండగును?

తమ—భాగీరథియే జానకితో నిట్లు చెప్పె. అమ్మా! దేవయజనసంభవా! సీతా! యిప్పుడే కదా యాయుష్మంతులగు కుశలవులకుఁ బండ్రెండవయేఁడు నిండఁగా నగు మంగళగ్రంథి వచ్చుచున్నది. కావునఁ బురాణశ్వశురుండును మనుజాతంబగు రాజర్షివంశంబునకు జనకుండును నిరస్తసమస్తదోషుండు నగు సూర్యదేవుని నీ చేతితోఁ గోసిన పూవులఁ బూజింపుము. భూతలంబున నుండిన నిన్ను మా ప్రభావంబున వనదేవతలైనను జూడఁజాలరు. ఇఁక మర్త్యులఁ జె

ప్పెడిదేమి? (అని) "ఓతమసా! బాలిక, యగుజానకినీయం దధికానురాగము గలదిగదా? కాన నీవు దీనితోనుండు" మని నాకుంగూడ నాజ్ఞాపించె. కాన నేనామె యాజ్ఞాప్రకారము చేయుచున్నాను.

ముర—నేనుగూడ నేతద్వృత్తాంతంబును లోపాముద్రకుం దెల్పెదను. రామభద్రుండును వచ్చినాఁడనియే తలంచుచుంటిని.

తమ—ఇదిగో, గోదావరీప్రవాహమునుండి బయలువెడలి—

గీ॥ తెల్లవడి చిక్కిపోవుచె- క్కిళ్లు చెదరి।
క్రమ్ముకొన్నముగల మోము- గలుగు సీత।
కరుణరసమూర్తియో మేను- గలవియోగ।
బాధయో, యన నడవికి- వచ్చుచుండె॥

మురా—ఇదిగో జానకిం జూడుము.

చ॥ చిదిమినపల్లవంబువలెఁ- జెన్నయి తెల్లనిచిక్కినట్టియా।
ముదితశరీరమున్ హృదయ- పుష్పవిశోషక మాచుఁ దాభయ।
ప్రద మగుదిర్ఘశోక మదె- వాడఁగఁ జేయుచునుండెఁ గేతకీ।
సదమలగర్భపత్రమును- శారద మాతప మట్లు చూడఁగన్॥

(అనినిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(తెరలో) ప్రమాదము. ప్రమాదము.

(తరువాత సకరుణౌత్సుక్యముగా వినుచున్న పుష్పావచయవ్యగ్రహస్తయగు సీతప్రవేశించుచున్నది.

సీత—ఆశ్చర్యము. తెలిసినది? ప్రియసఖియగువాసంతి మాటాడుచున్నది.

(తిరిగి తెరలో)

ఉ॥ ముందుఁజరించునేగజముఁ- బూర్వము వత్సలయైన సీత తా।
నంధముగుఁజెట్లపల్లవము- లాత్మకరంబులఁబెట్టి పెంచెనో—

సీత—దానికేమి? (తిరిగి తెరలో)

ఉ॥ ఘుందరిఁగూడి క్రీడకును- జొచ్చి జలంబున వేగ దర్పముం
జెందిన యన్యమత్తకరి చే నడిపోర నెమరొక్కనఁబడ్డె॥

సీత——(తొందరతోఁగొన్నియడుగులు నడచి) ఆర్యపుత్రా! నాపెంచిన పుత్త్రికునిఁ గాపాడుము. కాపాడుము. అక్కటా, పంచవటీదర్శనంబున నల్ప పుణ్యనగు నాకుఁజిరపరిచితంబు లగు నాయక్షరంబులే వచ్చుచున్నవి. హా! ఆర్యపుత్రా! (అని మూర్ఛిల్లుచున్నది).

తమ——(ప్రవేశించి) బాలా! ఊరడిల్లుము. ఊరడిల్లుము.

(తెరలో) విమానరాజా! యిచ్చటనుండుము.

సీత——(సభయోల్లాసముగా) ఆశ్చర్యము ఆశ్చర్యము. నిండునీటనొప్పు మొయిలు సుఱుమువలె గంభీరంబై మొదటనుండియొక వచ్చువర్ణోచ్చారణనినదంబు నా చెవులసోఁకి వేగ మందభాగినినగు నాకానందంబు గలిగించుచున్నది.

తమ——(చిఱునగవుతోఁ గన్నీటితో) కుమారీ!

గీ॥ ఎందునుండియొ వచ్చిన- యీ తెలియని।
యట్టినినదంబునందు నీ- విట్టిదాన।
వయ్యు నతిచకితోత్సుక- వైతివెట్టు?।
లుఱుము మేఘంబునందు మ- యూరిమాడ్కి॥

సీత——భగవతీ! యేమంటివి? తెలియని నినదమా? స్వరసందర్భముఁగూడ నెఱుఁగనా యేమి? నిశ్చయముగా నార్యపుత్త్రుండే వచించెను.

తమ——తపంబొనరించు శూద్రునిఁజంప నైక్ష్వాకరాజు జనస్థానంబునకే తెంచెనని వింటిమిగదా?

సీత——దైవవశంబున నారాజపరిమితధర్మము గలవాఁడుగదా?

(తెరలో)గీ॥ ఎందు మెకములుఁ జెట్లు నా- కిష్టబంధు।
లేవసించితిఁ జిరకాల- మెందుఁ గాంతఁ।
గూడి యవియివ్వె నెలమేళ్ళ- గుహలు పెక్కు।
పరగు గోదావరీతీర- గిరితటములు॥

సీత——ఎట్లు? ప్రభాతంబునందలి చంద్రమండలంబుఁబోలి తెల్లవడి చిక్కిన యాకారంబు గలిగి నిజసౌమ్యగంభీరానుభావమాత్రంబున గుఱుతుపట్టఁదగిన యార్యపుత్త్రుండే దైవవశంబున వచ్చెను. తల్లీ! తమసా! నన్నుఁబట్టుకొనుము. (అని తమసను కౌఁగిలించుకొని మూర్ఛిల్లుచున్నది.)

తమ——(పట్టుకొని) అమ్మా! ఊరడిల్లుము. ఊరడిల్లుము.

(తెరలో) గీ॥ డాఁగి లోపలనిప్పుడు- వేఁగఁ బైకి ।
నుబికి మండెడి దుఃఖాగ్ని- నొదవు పొగల ।
గుంపువలె ముందుగా మోహ- గుణము నన్నుఁ ।
గప్పు నీపంచవటిఁ జూచు- కారణమున॥

హా! దండకారణ్యప్రియసఖీ!

తమ— పెద్దవార లప్పుడీసంగతినే శంకించిరి.

(తెరలో) హా! ప్రాణప్రియా! జానకీ! (అని మూర్ఛిల్లుచున్నాఁడు.

సీత— హా! కష్టము, భాగ్యహీనురాలనగు నన్నుఁ బేర్కొని ముకుళించిన నల్లఁగలువలఁబోలు కన్నులుగలిగి యుచ్ఛ్వాసనిశ్వాసంబులులేక వ్యత్యాసంబుగా భూతలంబునఁబడియుండె. భగవతీ! కాపాడుము. కాపాడుము. ఆర్యపుత్రుని బ్రతికింపుము. (అని కాళ్లమీఁదఁబడుచున్నది.)

తమ— క॥ జీవింపఁజేయునీవే, భూవలయప్రభుని రాఘ- వునిఁ గల్యాణీ! ।
భావించు దేని సతతం, బావిభుఁడాకరమునీది- యగుఁజల్లనిదై॥

సీత— ఏదికానున్నదో యదికానిమ్ము. ఈపూజ్యురాలాజ్ఞాపించినట్లే చేయుదును.
(అని తొందరతో వెడలెను.)

(పిదపఁ గన్నీరు విడుచుచున్న సీతచే స్పృశింపఁబడి నేలనొరిగి సాహ్లాదంబుగ నిట్టూర్పులిడుచున్న రాముఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు,)

సీత— (కొంచెము సంతసించి) ముజ్జగంబునకుఁ బ్రాణంబు మరల వచ్చినదని తలంచెదను.

రా— ఆహా! ఏమిది?

సీ॥ మందిగందపుఁ జెట్ల- మంచారులేఁజిగు
రాకులతడియేమొ- తాఁకేఁగాక
పిండిన నిండుజా- బిల్లిలేఁగరములఁ
బుట్టురసంబేమొ- తట్టేఁగాక ।
యుడికినప్రాణంబుఁ- గడుఁదృప్తిసేయుసం
జీవనౌషధరస- సేకము మదిఁ ।
దగిలెనో తలఁప నీ- తాఁకుమున్నెఱిఁగిన
యదియొనిజంబుగ- బ్రమకఁజేయు॥

గీ॥ నదియు నాహ్లాదకరమునై- యధిక తాప।
జనితమోహంబు నావల- జరపి యిపుడ।
పరిమితానందమున జడ- భావ మంగ।
ములకు నెల్లను వెండియు- బొనరఁజేయు॥

సీత — (సభయకరుణముగా నావలకుజరగి) ఇప్పుడింతమాత్రమే నాకధికతరమ్మగును

రా — (కూర్చుండి) ప్రేమగలదేవిచే నేను బట్టుకొన్నఁబడలేదు.

సీత — హా! కష్టము. ఆర్యపుత్త్రుండు నన్నెట్లు నిర్దేశింపఁగలఁడు?

రా — కానిమ్ము చూచెదను.

సీత — తమసా! మనమావలకుఁబోవుదము. ఈమహారాజు నన్నుఁజూచి యనుజ్ఞ లేని సన్నిధానంబునకై కోపించును.

తమ — బిడ్డా! భాగీరథీప్రసాదమువలన నీవు వనదేవతలకుఁగూడఁ జూడరానిదాన వైతివి.

సీత — ఆఁ! ఔనిదిగలదు.

రా — ప్రేయసీ! జానకీ!

సీత — (సభయగద్గదముగా) ఆర్యపుత్త్రా! ఈవృత్తాంతంబునకిదితగదుగదా? కాకపోయినను, జన్మాంతరంబులందైన మరలదొరకరానిదర్శనంబు గలవాఁడును మందభాగ్యనగు నన్నుఁ బ్రమించి యిట్లు పలుకువాఁడు నగు నార్యపుత్త్రునిపై వజ్రంబుపోలెఁ గాఠిన్యమువహించి యెట్లు నిర్దయురాలనగుదును? నాహృదయమాయన యెఱుంగును ఆయన హృదయము నేనెఱుంగుదును.

రా — (అంతటఁజూచి) హా! యిచ్చట నెవ్వతెయు లేదు.

సీత — భగవతీ! నిష్కారణంబుగ నన్ను విడుచునితని నిర్విఘ్నంబునఁజూచుటచే నా హృదయావస్థ యెట్లుండును?

తమ — అమ్మా! నేనెఱుంగుదును.

మ॥ తనయా! నీమన మాసలేమినిఁ దట- స్థం బప్రియప్రాప్తిచే
తను ఘూర్ణంబు మహావియోగమున సం- ధానంబునన్ స్తంభితం।
బును సౌజన్యమునన్ బ్రసన్నమును రా- ముంబొందు దుఃఖంబునన్।
ఘనదుఃఖంబుఁ దమిన్ ద్రవించినదిగా- గన్పట్టు నిప్పట్టునన్॥

రా— గీ॥ తరుణి! నెయ్యపురసమునఁ దడిసిచల్లి
వడిన నీతాఁకు మేనిఁజెం- దెడు ననుగ్ర
హంబువలె నిప్పటికిని న- న్న మితసుఖము
నొందఁజేయును నీ వెందు- నుంటివో కద?॥

సీత— ఏపలుకులనమ్మికచే నాజన్మలాభంబు నిష్కారణపరిత్యాగంబునఁ గొఱ్ఱగలది యైనను గొనియాడఁదగినదియయ్యె నాయీయార్యపుత్రుని సల్లాపంబులు మిగుల లోఁతైన మనంబునఁ జూపించు నెయ్యంబునఁ బుట్టునవియు నింపులొలుకునవియు సుధామయంబులు నగును.

రా— కాకపోయిన, ప్రియురాలెచ్చటనుండివచ్చును? నిశ్చయముగా ననారతంబు తలఁపుగొను నభ్యాసంబున జనించు నిది రామునిభ్రాంతియే.

(తెరలో) అనుగ్రహింపు మనుగ్రహింపుము.

ఉ॥ ముంమఁజరించు నేగజము—(అనిపూర్వార్ధము చదువఁబడినది).

రా— (సకరుణముగా) దానికేమి?

(మరలఁదెరలో)

ఉ॥ సుందరిఁగూడిక్రీడకును—(అనియుత్తరార్ధముచదువఁబడెను).

సీత— ఇప్పు డెవఁడెదిరించెను?

రా— ఆ! ఎవఁడువీఁడు దురాత్ముఁడు? నాప్రియురాలి పత్నియుతుండగు ఎనూరకుని దిరస్కరించుచుండెను (అనిలేచుచున్నాఁడు)

వా— (తొందరతోఁబ్రవేశించి) ఎట్లు ప్రాజ్యుఁడగు రఘునందనుఁడా

సీత— (చూచి) హా! ఏమి నాప్రియసఖి యగు వాసంతియా?

వా— దేవా! జయము, జయము

రా— ఎట్లు? దేవీసఖియగు వాసంతియా!

వా— దేవా! త్వరపడుము, త్వరపడుము. ఇలు జటాయుశిఖరంబునకు దక్షిణంబుననుండు సీతాతీర్థంబువైపున గోదావరినవతరించి జానకీపుత్రకుండగు గజరాజును సంభావింపుము.

సీత— హా తాతా! జటాయూ! నీవులేమి నీజనస్థానంబు శూన్యంబుగదా?

రా— అకృతజ్ఞా! యీకథాప్రసంగంబు హృదయమర్మములఁ గాడుచున్నదిగదా!

వా— దేవ! యిట్టిలు

సీత— తమసా! నిజముగ వనదేవతగూడ నన్నుఁ జూడలేదుగదా ?

తమ— బాలా! పూజ్యురాలగు మందాకిని యైశ్వర్యమెల్లదేవతలకంటె నధికత
మంబు. సందేహపడెదవేమి ?

సీత— అట్లయిన ననుసరింతము. (నడచుచుండిరి)

రా— భగవతీ! గోదావరీ! నీకు నమస్కారము.

వా— దేవా! గెల్పువడయు పత్నీద్వితీయుఁడగు దేవీపుత్రకునిఁ జూచి యానం
దింపుము.

రా— ఆయుష్మంతునకు జయమగుఁ గాత.

సీత— ఇది యింతటిదగుట యబ్బురము.

రా— హా! దేవీ! విధివశమున వృద్ధినొందుచుంటివి.

మ॥ లలనా! వెల్వడుచుండు తామరలతూం- డ్లంబోలు దంతాంకురం
బుల భాసిల్లెడు పిల్లయేనుఁగెది తా- ముణాలాగ్ర నీవీనులం
దలి కెంజాయలవంగపుందలిరు మా- తంగంబులన్ గెల్చుచున్
దలిరుం బ్రాయపు మంగళంబునకుఁ బా- త్రంబయ్యె నాయేన్గిదే॥

సీత— ఈదీర్ఘాయువు తనపత్నింగూడి వియోగంబులేక చిరకాలంబు వర్ధిల్లుఁగాత.

రా— సఖీ! వాసంతీ! ఈకరిశాబకంబు తనప్రియురాలితో నాటలాడ నేర్చెను.
బాగుగా నెఱుఁగును.

ఉ॥ తామరతూండ్లు లాఁగితిని తక్కినముక్కలఁ జేయుచుండెనా
తామరతూపిగల్లు సుఖ- దంబగు నీరపుఁ బుక్కిలింతలన్
బ్రేమఁ గరంబునన్ సలిల- బిందులఁ జల్లు ధరించు నింక వం
కేమియు లేసితూఁడును వ- హించుచలత్కమలాతపత్రిమున్॥

సీత— తమసా! దీనివృత్తాంత మిట్లుండెను. కుశలవు లిప్పుడెట్లుండిరో యెఱుఁగనై
తిని.

త— ఇదెట్లుండెనో వారు నట్లేయుందురు.

సీత— నేనిట్టి నిర్భాగ్యురాలను. నాకొక్కపతివిరహమే కాదు పుత్రవిరహముగూడ
సంభవించినది.

తమ— కాఁగిన దిట్లున్నది.

సీత— మల్లెమొగ్గలఁబోలు పలుకుదురును గొప్పకన్నులును దెలిసియుఁ దెలియని ముద్దుఁ బలుకులును జిఱునగవును గలుగు నా పుత్రుల ముద్దుమోముఁదమ్ముల నార్యపుత్రుండు ముద్దుపెట్టుకొనక పోయిన తరువాత నా కాన్పుతో నేమి ప్రయోజనము?

తమ— దేవతానుగ్రహంబున నగుఁగాత.

సీత— భగవతీ! పిల్లలఁగలఁచుకొనుటచేఁ బాలాలుకు పాలిండ్లుగలదానను; బిల్లలతండ్రి దగ్గఱనుండుటచే ముహూర్తకాలము సంసారముగలదాననైతిని.

తమ— ఇచ్చోటఁ జెప్పెడిదేమి? సంతానంబన, స్నేహమునకధికంబగునవధిగదా? మఱియుఁ దల్లిదండ్రులకొండొరులకు గాఢానురాగంబు గలిగించునదియు నగును.

గీ. దంపతులమానసంపుఁ బ- ద్ధమునకు
నశిథిలంబగుపొందు నె- య్యంబునీయఁ
గలుగు నానంద మనియెడు- గ్రంథియే య
పత్యమని చెప్పఁబడుచుండుఁ- బరమసాధ్వి!.

వా— దేవా! ఇటుచూడు మా కడిమిచెట్టుమీఁద.

గీ. అచిరనిర్గతరమ్యబ- ర్హంబు గల్గు
దేని నీ భార్య పెంచెను- దినదినంబు
మఱిమకుటతుల్యశిఖము నా- మగువ మిత్ర
మగు నెమిలి కేకవైచుచు- నాడుచుండె.

సీత— (సానందస్నేహాస్రముగా) ఔ నదియేయిది.

రా— ఓ బాలమయూరమా! ఆనందింపుము. మేమిప్పుడు వృద్ధినొందుచుంటిమి.

మ. కనుఱెప్పల్ బిగియించి గ్రుక్కుదిరుగం- గాఁ గన్బొమల్ నాట్యముం
గనఁగా నీ భ్రమణంబులన్ గనుచు వే- డ్కన్ జప్పటల్ గొట్టు చా
వనజాతాయతనేత్ర నాట్యమును నే- ర్పన్ బాటతో నాడు ని
న్గని వాత్సల్యమునన్ గుమారకుని గాఁ- గన్ జూచుచుంటిన్ మదిన్.

ఆహా! తిర్యగ్జంతువులుగూడ స్నేహము ననుసరించుచునవి.

గీ. కొన్నిపూవులు మొగ్గలు- గూడునట్టి
యీకడిమిచెట్టు కాంతచే- నేపుఁజెందె—

సీత—(కన్నీటితో) ఆర్యపుత్రుండు బాగుగా నానవాలుపట్టె.

గా—గీ. కావుననె యాత్మజనమట్లు- గా ముదమున
దేవి పెంచిన యీనెమ్మి- దీనిఁ జెందె.

వా—దేవా! యిదినీవుపూర్వమున్నచోటు కానన్నిచ్చోఁ గొంతసేపు కూర్చుండుము.

రా—(కూర్చుండును)

వా—గీ. బాలకదళీవనాంతర వర్తియిదియె
పడఁతి చెలిగాఁగ నుంచునీ- పడకఱాయి
బాలమృగముల కాబాల- బాలతృణముఁ
బెట్టె నిందుండి యివి గాన- విడువకుండె.

రా—దీనిఁజూడఁజాలను (అనియేడ్చుచు మఱొకప్రక్క తిరిగికూర్చుండెను)

సీత—వాసంతీ! నాకు నార్యపుత్రునకు దీనిఁ జూపనీ వేమిప్రయోజనము గావించితివి? అయ్యో! అతండే యార్యుఁడు. అదియే పంచవటి. ఆమెయే నాచెలికత్తె యగువాసంతి. అవియే యెల్లవిశ్వాసములకు సాక్షు లగుగోదావరీతీరకాననములు. అవే కుమారసదృశంబు లగుమృగపక్షిపాదపంబులు. అదృష్టహీనురాల నగునా కిదంతయుఁగన్పట్టుచున్నను లేనియట్లేయున్నది. జీవలోకం బిట్లువ్యత్యాసమొందినది.

వా—సీతా! రామభద్రునియవస్థను నీవు చూడకుంటివిగదా?

చ. కనుపడినన్ సతంబు మన- కన్నులపండు వొనర్చు మున్న నా
తనమృదుపల్లవాంగములఁ- దానెవఁడప్పుడు క్రొత్తవాఁడుగా
ఘనపరితాపపాండుతను- కాంతికృశాంగత వాఁడె యంచుఁ గొం
కునఁ గను నాతఁడట్లయునఁ- గూర్చును జూపున కింపు నెట్టులో?.

సీత—సఖీ! చూచుచుంటిని.

తమ—పుత్రీ! ప్రియుని మనసుదీరఁ జూడుము.

సీత—హా దైవమా! ఇతఁడు నన్ను విడిచియుండు ననియు, నే నితని విడిచియుండు ననియు నెవ్వఁ డెఱుంగును? కావున జన్మాంతరమందైన దుర్లభదర్శనుం

డు సానురాగుండు నగునా ప్రియునిఁ గన్నీ రొలికి తిరిగివచ్చునంతలోఁ జూ
చెదను. (అనిచూచుచుండెను)

తమ— (సస్నేహప్రసముగాఁ గౌఁగిలించి) అమ్మా!

మ. కనుఱెప్పల్ విడఁగా వెడల్పు పొడవున్- గల్గంగ వంతన్ ముదం
బున జన్మించుచుఁ బ్రాఁలుబాష్పజలముం- బూరించుచున్ నిర్మలం
బనురాగం బొలికించుచుం దెలుపు నిం- పైతోపిర్యైపాలకా
ల్వను దాఁబోలుచు నీదృష్టి విభునిం- బాటించు సుస్నాతునిన్.

చ. తరువులు పండ్లఁ బూవుల ము- దంబున నర్చనలిచ్చుఁగాత సుం
దరముగఁ జేనె లోలుర్విరి- దమ్ములతావిని గూడి మందమా
కరువలి వీచుఁగాతఁగల- కంఠశకుంతులు సేయుఁగాత గా
నరవము వెండి యీవనిఁ ద- నంతన రాముఁడు సేరెఁగావునన్.

రా— సఖీ వాసంతీ! రమ్ము. ఇచటఁగూర్చుండుము.

వా— (కూర్చుండి కన్నీటితో) కుమారలక్ష్మణుఁడు కుశలముగా నుండెనా?

రా— (విననియట్లభినయించి)

గీ. బాలతృణమును నీరు నీ- వారములను
జేతితో నిడి యేలేడిఁ- జెట్టునున్ వి
హంగములఁ బెంచె సీత చూ- డంగ వానిఁ
గరఁగి కాలువికారంబు- గలిగె మదికి.

వా— మహారాజా! లక్ష్మణునికుశల మడుగుచుంటిని.

రా— (తనలో) "మహారాజా" యని ప్రేమరహితంబుగఁ బిలుచుచున్నది. స్వామి ద్రోహిఁ గన్నీటిచేఁ దొట్రువడునక్షరంబులు గలుగఁ గుశల మడుగుచున్నది. కావున నీమెకు సీతవృత్తాంతము దెలిసిన దని తలంచెదను. (ప్రకాశముగా) ఆఁ లక్ష్మణునకుఁ గుశలము.

వా— (ఏడ్చుచు) దేవా! ఏమి క్రూరుఁడవైతివి?

సీత— సఖీ వాసంతీ! ఏమినీవట్లంటివి? ఆర్యపుత్రుం డందఱికిఁ బూజనీయుండు, అందునీకుమఱీయును.

రాం —

ఉ. నాకనుదోయివెన్నెలవు- నా బ్రతుకుంగడ వీవ నీవ కా
నాకు ద్వితీయచిత్తమవు నాయెడ లంటుసుధారసంబు నీ
వేకద యఙ్గముఁ బెక్కు లగు- నిష్టపుఁబలుకుల బుజ్జగించి యా
యేకను ముద్దరాలిన్ ___

(అనిమూర్ఛిల్లుచు)

తమ — వాక్యనివృత్తియు మోహమును దగును.

వా. ఉ. ఇఁక- నెందుల కాపయిఁ జాలుఁ జెప్పఁగన్.

(అని నేలనొరగెను.

రా — సఖీ! ఊఱడిల్లుము. ఊఱడిల్లుము.

వా — (ఊఱడిల్లి) దేవా! యిట్టిదుష్కార్యం బొనరించితివేమి?

సీత — వాసంతీ! ఊరకుండుము.

రా — లోకము సహింపకున్నది.

వా — ఎందుచే?

రా — ఏదో? ఆలోకమే యెఱుఁగును.

తమ — చిరకాలమునకు లోకనింద.

వా — గీ. ఓ కఠిన! యశమే కద- నీకు నిష్ట
మింతకంటెను నపయశం- బేమి కలదు?
ఆసతికి నేమి యయ్యెనో- యడవియందుఁ
దెలుపు మక్కట! యేమని- తలఁచి తీవు.

సీత — వాసంతీ! నీవే కఠినురాలవు, క్రూరురాలవు నీవేడ్చుచు నేడ్చువానినిఁ బ్రేలించుచుంటివి.

తమ — స్నేహంబు విచారంబు నిట్లుమాట్లాడించుచున్నవి.

రా — వాసంతీ! యిచ్చట నాలోచింపఁదగిన దేమున్నది?

గీ. అదరుగర్భభరంబున- నలసతయు భ
యపడునొకరోఁటి లేడికి- నట్లు చూపు
గలుగుజానకిచంద్రికా- కమలనాథ
సమపుమైదీఁగ రక్కసుల్- నమలి రమ్మ!.

సీత— ఆర్యపుత్రా! జీవించియుంటిని.

రా— హా ప్రేయసీ! జానకీ! యెచ్చటనుంటివి?

సీత— అయ్యయ్యో! ఎఱుఁగనివానివలె నార్యపుత్రుండు గొంతెత్తి యేడ్చుచుండెను.

తమ— ఇదిప్పుడు గాఁదగినదియే. అధికదుఃఖవంతులకు దుఃఖహరణంబు సేయఁదగినదియే కదా?

గీ. నిండి నీరొడ్డు నొరయుచు- నుండఁ దూము
గలుగుట సరస్సునకుఁ బ్రతీ- కార మగును
వగపు పెచ్చిల్లి కలఁగింప- మిగులఁ బెద్ద
యేడుపే ధారణం బగు- హృదయమునకు.

ఎవనికి లోకంబెల్ల విధంబులఁ గష్టదాయకమయ్యెనో యట్టి రామభద్రునకు మఱియును,

ఉ. పూనిక గల్గు చిత్తమున- భూతల మేలఁగ నొప్పఁ బాడియై
జానకిచింత జీవమును- జక్కడఁచున్ బువు నెండపోలికన్
దా నెడఁబాయుటన్ విలప- నంపువినోదము పొందరా, దగున్
దాననె యింతకూఱట, ప- దంపడి రోదన మిప్డులాభమే.

రా— కష్టము. కష్టము.

చ. కడువగ తాఁ బగల్చు నెదఁ- గాని పగల్చదు రెండుగాఁ గృశం
బొడలు వహించు మోహము న- పోవిడనాడదు జీవనంబుఁ గా
ల్చెడు నొడలాంతరానలము- చేయదు బూడిదపాలుగాఁగఁ జీ
ల్చెడు విధి మర్మదేశములఁ- జీఱఁడు జీవితమేమి పాపమో?

ఓ మహాత్ములరగు పౌరజానపదులారా!

ఉ. సీత గృహంబునందు నివ- సించుట గిట్టకపోయె మీకు నా
హేతున గడ్డిపోఁచవలె- నే వని వీడితి వెన్క వంతలే
దేతఱిఁ మీను భావముల- వెల్లద్రవింపఁగఁ జేయు నన్ను మీ
రీతఱిఁ జల్లగా మసలుఁ- డీ విలపింతుము మే మరక్షతన్.

తమ— (తనలో) కోపప్రకటనం బతిగభీరముగా నున్నది.

వా— దేవా! గతించినదానియెడ ధైర్యమవలంబింపుము.

రా— సఖీ! ధైర్యమని యేమిచెప్పెదవు.

గీ. భూతనుజ విడిచినయట్టి- భూతలమున
కిదియ పండ్రెండవది యగు- నేఁడు జరగుఁ
జేరుగూడను బోయిన- తీరున నగు
నైన రాముఁడు జీవంబు- తోన తిరుగు.

సీత— ఆర్యపుత్రుని పలుకులచే మూర్ఛవచ్చుచున్నట్లున్నది.

తమ— బిడ్డా! గీ. ప్రియములును స్నేహాసిక్తముల్ - విరహశోక
భయదములు నగునివి కావు- పలుకులర్మయ
విమలమకరందధారలు- విషముఁగూడి
కురియుచున్నవి నీమీఁదఁ- గోమలాంగి!.

రా— గీ. అడ్డముగ గ్రుచ్చు తప్తశ- ల్యంబుపగిదిఁ
దన్నువునాటిన సవిషదం- తంబుకరణిఁ
దీవ్ర మగుశోకశంకువు- తెగనఱికిన
నెడపసందుల నది సహ్య- మెట్లుకాదు?.

సీత— నిర్భాగ్యురాల నగునే నిట్లు మఱిమఱియు నార్యపుత్రునకు దుఃఖంబు గలిగించుచుంటిని.

రా— అంతఃకరణంబును మిగుల నణఁచిపెట్టుచున్నను బరిచితవస్తుదర్శనంబున నాకిప్పుడీ చిత్తసంభ్రమంబు గలుగుచున్నది. ఎట్లన?

చ. తెగఁబడి హృన్మమీఁటి చను- దెంచెడు శోకరసంబు వేగమాఁ
పఁగ నెది యెద్ది యత్నమగుఁ- బట్టున దానిని దాని నాఁపరా
నిగతిరయంబుగల్గుజల- నిర్ఝర మాసకతామయంపు సే
తుగతిని జీల్చి చీల్చి పయిఁ- దోఁచెడుఁ జిత్తవికార మేదియో.

సీత— ఆఁపరాని దారుణారంభంబు గలుగు నార్యపుత్రుని దుఃఖవేగంబునఁదిర
సత్కృతంబగు నిజదుఃఖంబుగల్గి నాహృదయము బద్దలగుచున్నది.

వా—(తనలో) కష్టము. కష్టము. ప్రభువు మిగుల దుఃఖమున మునిఁగె. కావున మఱియొకచోటు చూపెదను. (ప్రకాశముగా) చిరపరిచితంబులైన యీ జనస్థాన భాగంబుల నిప్పుడు చూచి మన్నింపుము.

రా— అట్లే (ఇద్దఱు లేచి నడుచుచున్నారు.)

సీత— ప్రియసఖిచేయు వినోదనోపాయము దుఃఖప్రకాశకమనియే తలంచెదను.

వా—(సకరుణముగా) దేవా!

ఉ. ఈపొదరింటియందె వసి- యించితివా సఖిరాకఁగోరు చీ
వాపెయు గౌతమీ పులిన- మందలి యంచల వేడ్కఁ జాలసే
పోపికఁజూచి యంత నెటు- లో యిటవచ్చుచు నిన్నుఁజూచిదు
ష్కోపునిమాడ్కిఁ భీతినొసఁ- గెన్ నళినీముకుళోపమాంజలిన్.

సీత— వాసంతీ! నీవుకఠినురాలవుగదా? హృదయమర్మశల్యంబులం బెఱికెడి యీ వృత్తాంతంబుల నార్యపుత్రునకు నాస్మరణనే కలుగఁజేయుచుంటివి.

రా— చండీ! జానకీ! ఇట్టటుకనఁబడుచుంటివిగాని కరుణించితివిగావు.

మ. సుదతీ! నాదుమనంబు బద్దలగు వి- చ్చుఁగీళ్ళు లోకంబులే
నిదిగా నెంచెదఁ గాలుచుంటి నెదలో- నే మంటలొప్పంగ వె
ఱ్ఱిదినై యంధతమంబునన్ మునుఁగ జా- ఱెన్ లోనిజీవాత్మ చే
యుమనే నేమిఁక మందభాగ్యుఁడను మూ- యున్ మూర్ఛినన్నకటా!

(అని మూర్ఛిల్లుచున్నాఁడు.)

సీత— అకటకటా! ఆర్యపుత్రుండు మరల మూర్ఛిల్లె.

వా— దేవా! ఊఱడిల్లుము. ఊఱడిల్లుము.

సీత— ఆర్యపుత్రా! నన్నుఁగూర్చి యెల్లరకు మేలొనఁగూర్ప నాధారంబగు నీ దేహమునకు జీవనసంశయకారియగు క్రూరదశాపరిపాకంబు మరలమరలఁ గలుగుచున్నది. అయ్యో! చచ్చిపోతిని. (అని మూర్ఛిల్లుచున్నది)

తమ— వత్సా! ఊఱడిల్లుము. ఊఱడిల్లుము. మరల నీపాణిస్పర్శమే రామభద్రునకు సంజీవనోపాయము.

వా— ఆహా! ఇప్పటికిని నిట్టూర్పు పుచ్చుఁడు, హా! సీతా! యెచ్చటనుంటివి. నీప్రాణనాథుని బ్రతికింపుము.

సీత — (తొట్రుపాటుతో సమీపించి హృదయంబున లలాటంబున స్పృశించుచున్నది.

వా — దైవవశమున రామభద్రుఁడు జీవించెను.

రా — గీ. అంగములనెల్ల నమృతంబు - నలఁదినట్టు
లుండి యీతాఁకు జీవంబు - నొసఁగి మరల
నద్భుతానందమున నన్య - మైన మోహ
దశను గలుగంగఁజేయు నా - తనువునకును.

(ఆనందముతోఁ గన్నులుమూసికొని) సఖీ! వాసంతీ! దైవవశమున వర్ధిల్లుచుంటివి.

వా — ఎట్లు?

రా — ఇంక నితరమేమి? జానకి దొరికినది.

వా — రామభద్రా! ఆమె యెక్కడ.

రా — (స్పర్శసుఖమభినయించి) చూడు మిదిగో యెదుటనే యున్నది.

వా — రామభద్రా! ప్రియసఖీ విపత్తిదుఃఖంబునఁ గాలుచున్న నన్ను మరల మర్మములఁ గోయు నతిప్రలాపంబుల నేందులకు దహింపఁ జేసెదవు?

సీత — దాఁటిపోఁదలఁచితిని, కాని, చిరకాలదారుణంబగు సంతాపంబును దేలికగాఁ జేయు చిరప్రణయాహ్లాదకర శీతలంబగు నార్యపుత్త్రుని స్పర్శముచే నా హస్తము వజ్రలేపంబున బిగింపఁబడి నట్లున్నది.

రా — సఖీ! ప్రలాపమెట్లు?

చ॥ పరిణయకాలమం దమృత - పాదుని చల్లనిపాదపఙ్క్తిచేఁ ।
బరిచితమైన కంకణవి - భాసితమేది గృహీతమయ్యె? ॥

సీత — అదియే యిప్పుడు దొరకెను.

రా. సుం॥ దరమగు వేఱు చేయితన - తౌల్యముగా లవలీలతాంతభా
స్వరమగు నాకరాంబుజముఁ - బట్టితి నిప్పుడిదే యదృష్టమా ॥
(అనిగ్రహించుచున్నాఁడు),

సీత — పతిస్పర్శమోహిత నగు నాకుఁ బ్రమాదంబు వాటిల్లె.

రా — సఖీ! ప్రియురాలిస్పర్శముచే నగు సాధ్వసంబున నానంద నిమీలితుఁడనై నైపుంచితిని. ఆ చేయి నీవుగూడఁ బట్టుకొనుము.

వా— కష్టము. నిజముగా నున్మాదమే.

సీత— (తొందరతోఁ జేయియూడఁదీసికొని వెళ్ళుచున్నది.)

రా— హాహా! ప్రమాదము.

> గీ॥ కదలు చెమరుచు బలిసిన- కరికరంబు ।
> కదలుకరికరమున నుండి- వదలినట్లు ।
> దానికిధపల్లవంబు న- త్వరితముగను ।
> జడత గలనాకరమునుండి- జాఱి పోయె॥

సీత— అకటా! యిప్పటికిని మిగులఁ గలఁగుచున్న నాహృదయంబును స్థిరపఱు పఁజాలకుంటిని.

తమ—(సస్నేహకౌతుకస్మితముగాఁజూచి)

> గీ॥ పతి తనుస్పర్శసుఖమున- జాల చెమట ।
> గగురుపాటును గంపంబు- గలదియగుచు ।
> గాలిఁ గదలుచు నీటిచు- కఱలను దడిసి ।
> మొగ్గ దొడిగెడుకడిమినిఁ- బోలుచుండె॥

సీత— (తనలో) హృదయంబు పరవశంబగుటఁ దమసచే సిగ్గుపెట్టఁబడితిని. ఈమె యేమనితలఁచుచున్నదో.

రా— (అంతటఁజూచి) హా! ఎట్లు? సీతలేదే. నిర్దయా! వైదేహీ!

సీత— నిర్దయురాలనే. ఇట్లు నిన్నుఁజూచుచు జీవించుచుంటిని.

రా— దేవీ! యెచ్చటనుంటివి? అనుగ్రహింపుము. ఇట్టి దశలో నున్న నన్ను విడిచి వెళ్ళుట తగదు.

సీత— ఆర్యపుత్రా! నీమాట వ్యతిరేకముగా నున్నది.

వా— దేవా! విచారపడకుము. లోకోత్తరంబగు నిజధైర్యంబున నతిదుఃఖితంబగు చిత్తంబును శాంతిపఱుపుము. నాప్రియసఖి యెట్లికఁడకు వచ్చును?

రా— నిజముగా లేదు. ఉండిన యెడల వాసంతియైనఁ జూడదా? ఇది స్వప్నమా? నేను నిద్రించలేదే. రామునకు నిద్ర యెక్కడిది? అన్నివిధముల నలవంతంబు ననేకవారకల్పితంబు నగు భ్రమయే ననన్నత్యంత మనుసరించుచున్నది.

సీత— కఠినురాలనగు నేనార్యపుత్రుని మోసపెట్టితిని.

వా— దేవా! చూడుము, చూడుము.

చ॥ కనుమిదె యాజటాయువు తె- గంబడఁగొట్టిన నిర్జరారిదో।
నినుపరఘంబు భూతముఖ- మీఖరసంతతి యస్థిశేష మై।
య్యెనివియె ఖడ్గకృత్తవిహ- గేశపతత్త్రిము లాఖలుండు సీ।
తను గొని మింటికేగెనిటు- తా మెఱుఁగొప్ప ఘనంబుకైవడిన్॥

సీత—(భయముతో) ఆర్యపుత్రా! పూజ్యుఁడగు జటాయువు చంపఁబడుచుండె. నేను నపహరింపఁబడుచుంటిని. కాపాడుము, కాపాడుము.

రా—(వేగముతో లేచి) ఓరీపాపీ! తాతప్రాణసీతాపహారీ! ఉండుముండుము.

వా— దేవా! రాక్షసకుల ప్రళయకాలధూమకేతూ! నీకిప్పటికిని గోపవిషయమా?

సీత— ఆహా! భ్రాంతిగదా?

రా— ఇదెనో విపర్యాసము వచ్చినది.

చ॥ తనర నుపాయసంపద స- తంబువినోద మొసంగుపీరమ।
ర్దనముల లోక మద్భుతప- దంబుగఁ జేయుచుఁ దోంటినాప్రియాం।
గనవిరహంబు తోఁచె రిపు- ఘాతముదాఁకను మిన్నకే సహిం।
ప నయినఘూవియోగమె య- పారము క్రూరము నొచు నేఁచెడిన్॥

సీత— పూర్వవిరహంబున గౌరవింపఁబడితిని. అపార మని యిపుడు చెప్పటచే ని రాకురాల నయితిని.

రా— అకట్రా—కటకటా!

మ॥ హరిరాజప్రణయంబు వానరులవీ- ర్యం బంజనాపుత్రస।
త్వరయానం బెట జాంబవంతు మతియున్- వ్యర్థంబులో మార్గమెం।
దరయం జాలనో? విశ్వకర్మజ నలుం- డా లక్ష్మణాస్త్రాదిగో।
చరముంగాని తలంబునం దెచట నో- సాధ్వీమణీ! యుంటివే॥

సీత— పూర్వవిరహమును బహుమానించుచుండె.

ర్వా— వాసంతీ! రామదర్శనమిప్పుడు మిత్రజనంబునకు దుఃఖకరమేయ్యెగును, ఎంతసేపు నిన్నేడిపింతును. నాప్రయాణంబు నంగీకరింపుము.

సీత—(సవిచారముగాఁ దమసను గౌఁగిలించి) హా భగవతీ! యార్యపుత్రుండు వెడలుచుండె.

తమ—బిడ్డా! ఊఱడిల్లుము, ఊఱడిల్లుము. మనమును జిరంజీవులగు కుశ లవులకు ద్వాదశ వత్సరపూర్తి కల్యాణంబుఁ గావింప భాగీరథీ పాదాంతికంబున కుఁబోవుదము,

సీత—అమ్మా! అనుగ్రహింపుము. క్షణకాలమైన దుర్లభదర్శనుం డగునార్యునిఁ జూచెదను.

రా—నాకిప్పుడశ్వమేధసహధర్మచారిణిగలదు.

సీత—(సాక్షేపముగా) ఆర్యపుత్రకా! యెవతె?

వా—అకటా! పెండ్లియయినదా?

రా—లేదు. లేదు. బంగారపు సీతాప్రతిమ.

సీత—(కన్నీటితో) దేవా! నీవిప్పు డార్యపుత్రుండవైతివి. ఆహా! నాపరిత్యాగశల్యంబు నిప్పు డార్యపుత్రుం డూడఁబెఱికెను.

రా—కన్నీరుగ్రమ్ము నా నేత్రంబుల కచ్చటనే యానందంబు గలిగించెదను.

సీత—ఎవతె నార్యపుత్రుండు బహుమానించునో యెవతె యార్యపుత్రుని సంతోషపెట్టునో యట్టి యామె ధన్యురాలు. జీవలోకంబున కాశ బంధనంబగును గదా?

తమ—(సస్మితస్నేహాస్రముగాఁ గౌఁగిలించి) వత్సా! యిట్లు నిన్నుఁ నీవు పొగడుకొనుచుంటివి.

సీత—(సిగ్గుతో) భగవతి పరిహాసము చేయుచున్నది.

వా—మాకీసమాగమంబు మహాప్రసాదంబు. కార్యహాని కాకుండఁగ గమనప్రయత్నంబు గావింపుము.

రా—అట్లగుఁగాక.

సీత—వాసంతి నాకిప్పుడు ప్రతికూలురాలయినది.

తమ—బాలా! రమ్ము పోవుదము.

సీత—మంచిది.

తమ—నీ వెట్లు వచ్చెదవు?

గీ॥ ఆసచేఁ బోడవయి ప్రియు- నంటు నాటి ।
కొనిన నీచూడ్కి-కూడిక- మనసుమర్మ ।
ములను గోయుటఁబోలిన- మోటయత్న ।
ములను నల్పించుచుంటివి- మోహనాంగి!

సీత— ఉత్తమజన దర్శనీయంబు లగు నార్యపుత్ర చరణకమలంబులకు నమస్కారము. (అని మూర్ఛిల్లె.)

తమ—అమ్మా! ఊఱడిల్లుము, ఊఱడిల్లుము.

సీత—(ఊఱడిల్లి) మేఘాంతరంబునఁ బూర్ణచంద్రదర్శన మెంత సేపు?

తమ—ఆహా! సంఘటనము?

గీ॥ కరుణరస మొక్కటియె వేఱు- కారణములఁ।
జెందును వివర్తముల వేఱు- చెంది చెంది।
నీర మొక్కటియే బిందునికర భంగ।
బుద్బుదావర్త వికృతులఁ- బొందినట్లు॥

రా— విమానరాజా! యిట్టిటు.

(అందఱు లేచుచున్నారు.)

తమసా వాసంతులు—(సీతారాములఁగూర్చి క్రమముగా)

గీ॥ వసుధ గంగయు వేదప్ర- వక్తృముఖ్య।
గోత్రకర్త యరుంధతిఁ- గూడు నావ।
సిద్ధమునియును మముఁబోటి- చెలులఁగూడు।
నీకు భద్రంబునొసఁగుత- నిత్యముగను॥

(అని యందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి తృతీయాంకము.

శ్రీ ర స్తు

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

చతుర్థాఙ్కము.

(అటుతరువాత నిద్దఱుతాపసులు ప్రవేశించుచున్నారు.)

ఒకఁడు—సౌధాతకీ! ఇప్పుడే తెంచిన యతిథిజనంబుగల ప్రాచేతసాశ్రమంబు నధి కారంభ రమణీయత్వంబుఁ జూడుము.

మ॥ కను నేఁ డీనినలేడి త్రాగివిడువం- గా వేడియుర్ దీపి యొ
ప్పిన యానివ్వరికూటిగంజిని మహా- ప్తిర్ ద్రాగుచుండెర్ దపో
వనసారంగము రేఁగుపండ్లు సగమొ- ప్పర్ వండుశాకంబు వా
సనవచ్చున్ ఘృతసిక్తభక్తవిసర- త్సౌరభ్యముం గూడుచున్॥

సౌధా—దాండాయనా! అనధ్యయన కారణు లగునీముసలిగడ్డములవారు పలువిధం బుల సుఖముగా వచ్చిరి.

దాం—(నవ్వి) పెద్దలఁజూచి సంతసించుటకు నీకపూర్వకారణము దొరకినది.

సౌ—(నవ్వుచు) ఇప్పుడే యెవఁడో యతిథి స్త్రీజనంబుఁగూడఁ దీసికొని యేతెంచి నాఁడితని పేరేమి?

దాం—పరిహాసము చాలింపుము. ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమంబునుండి యరుంధతినిఁ బుర స్కరించుకొని మహారాజ దశరథ ధర్మపత్నులఁ దీసికొనివచ్చిన యితండు భగవం తుండగు వసిష్ఠుఁడు. నీవిట్లు ప్రేలెదవేమి?

సౌ—ఊ! వసిష్ఠుఁడా?

దాం—ఔను.

సౌ—నేను పెద్దపులియేదో వచ్చిన దనుకొంటిని.

దాం—ఏమంటివి?

సౌ—పాపము. ఇతఁడు రాఁగానే పుల్లావుపెయ్యను మడమడ మనిపించిరి.

దాం—"సమాంసంబు మధుపర్కంబ" ను ధర్మశాస్త్రంబును దలంచుచు గృహ మేధులు శ్రోత్రియుఁడగు నభ్యాగతునకు వత్సతరినిఁగాని మహోక్షంబును

గాని వండిపెట్టెదరు. ఆధర్మమును ధన్యమునుగా సూత్రకారులు చెప్పుచున్నారు.

సౌ— దొరకితివిరా.

దాం— ఎట్లు?

సౌ— వసిష్ఠ మిత్రులువచ్చుటకు ముందుగా నిప్పుడేవచ్చిన రాజర్షియగు జనకునకు వాల్మీకి దధిమధువులచేతనే మధుపర్కంబు నిర్వర్తించె, వత్సతరిని ముట్టుకొనలేదు.

దాం— మాంసమును విడిచినవారి కిట్టి కల్పంబును గొందఱు చెప్పుచున్నారు. పూజ్యుండగు జనకమహర్షి మాంసపరిత్యాగి.

సౌ— ఎందుచే?

దాం— సీతాదేవికి సంభవించిన యట్టి దైవదుర్విపాకమును విని వానప్రస్థుండై చంద్రద్వీప తపోవనంబునఁ దపంబాచరించు నితనికిట్లే కొన్ని సంవత్సరములు వెళ్ళినవి.

సౌ— అప్పటినుండి యెందులకు వచ్చినాఁడు?

దాం— ప్రియస్నేహితుఁడగు వాల్మీకినిఁ జూచుటకు.

సౌ— ఇప్పుడు వియ్యపురాండ్రితనిఁజూచిరేమో తెలియలేదు.

దాం— స్వయముగావచ్చి యాదరంబున నితని సందర్శింపుమని కౌసల్యాదేవికిఁజెప్పుటకు వసిష్ఠమహర్షి యిప్పుడే యరుంధతినిఁ బంపెను.

సౌ— ఈ ముసలివారందఱు పరస్పరము గలిసికొనినట్లుగా మనముగూడ బ్రహ్మచారులంగూడి యనధ్యయనమహోత్సవంబు నాటలతో వెళ్ళఁబుచ్చెదము. ఇప్పుడు జనకుఁడెక్కడనుండె?

దాం— వాల్మీకి వసిష్ఠులసేవించి వచ్చి యాశ్రమము వెలుపలి చెట్టుమొదటఁగూర్చుండెను.

క॥ తిరముగ మది దరికొను కూఁ
తురు విరహముచేత నైన- దుఃఖంబున నాం
తర వృద్ధవహ్ని జీర్ణిత
ధరణీజముపోల్కి- నితఁడు- తపియింపఁబడున్ ॥

(అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(పిదప జనకుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు.)

జ—మ॥ దురితంబెయ్యది బిడ్డకయ్యెను మహా- దుఃఖాకరంబై మనం।
బు రణంబట్టులు వేఁచు దాన జననం- బుంబొంది వేగఁ నిరం
తరధారావహమై చిరంబుగ నవీ- నంబట్టులో కినుక నా।
కరణంబుల్ పదునైన ఱంపముగతిన్- ఖండించుచున్ బోముగా॥

ఈ దురాసదంబగు దుఃఖంబునను ముసలితనముచేతను జేయరాని కృఛ్రచాంద్రాయణాది వ్రతంబులాచరించి శరీర ధాతువుల నెండించుకొనిన నా పాడు దేహ మవలంబన శూన్యంబయ్యు నిప్పటికిని నశింపక యున్నది. ఎవ్వరాత్మఘాతుకు లగుదురో వారికంధతామిస్రంబు లగు నసూర్యనామలోకంబులు విధింపఁబడుచున్నవి. మునీశ్వరులిట్లే తలంచుచున్నారు.

క॥ నరులెవరు బలాత్కారపు।
మరణముపాలై తమంత- మడియుదురో తమో।
భరితము లసూర్యనామక।
నరకభువనములకు వారు- నడచెద రనుచున్॥

పెక్కేండ్లు గడచినను మాటిమాటికి నెడదెగని విచారంబునఁ విశదప్రకాశంబుగలిగి క్రొత్తదివలె నాదుఃఖసంవేగము శాంతింపకున్నది. ఓతల్లీ! దేవయజనసంభవా! సీతా! నీజననఫలం బిట్టిది. సిగ్గుచే యథేచ్ఛముగా నేడ్చుటకును వలనుగాకున్నది. హా! పుత్రీ!

చ॥ అనియతమాచు దుఃఖమును- హాసము వచ్చుచునుండఁ గొన్ని క్రొ।
న్న నలనుబోలు పాలరద- నంబులురంజిలఁ దొట్రుపాటుచే।
త నెఱుఁగరాని మంజుల ప- దంబుల నాకొను నీదు సారసం।
బు నైనయు చిన్ననాఁటి మొగ- మున్ మది నెంచెదఁ గూర్మికూఁతురా॥

భగవతీ! వసుమతీ! నిజముగా నీవు కఠినురాలవు.

మ॥ కనినావెవ్వతె వాణి విద్యవలె వే- డ్కన్? దేనిమాహాత్మ్యమున్।
గనినారో? మును లీవరుంధతియు గం- గాపావకుల్ భాస్కరుం।
డున్ను దా రఘువంశముఖ్యుఁడు గురుం- డున్, శుద్ధయౌనట్టి నీ।
తనయన్ జెందిన దుఃఖమెట్లు కఠినా- త్మా! చూచి సైరించితే॥

(తెరలో) తల్లులారా! ఇట్టిటు.

జన—ఓహో! కంచుకిదర్శితమార్గయగు నీమె యరుంధతి. ఈ మహాదేవియో

(ఆలోచించి చూచి)

అక్కటా! యెట్లు? ఈమె మహారాజ దశరథధర్మపత్నియు నాప్రియసఖియు నగు కౌసల్య—ఈమె యీమెయని యెవఁడాన వాలుపట్టఁగలఁడు?

ఉ॥ ఈమె వసించెడుఁ దశర- థేంద్రగృహంబున లక్ష్మిసాటిగాఁ
గా మును లక్ష్మియే నిజము- గా నుపమానపదంబదేల? హా
యేమియొ కాని దైవవిధి- నిప్పుడు దుఃఖవికారమైన యే
దో మఱియొక్క-భూతముగ- నుండెను సృష్టివిపాకమెట్టిదో॥

గీ॥ మున్ను చూడంగ నేదేని- మూర్తిమంత
మగుమహోత్సవ మట్లు నా- కగుచునుండు
నామె దర్శన మిప్పు డ- త్యంతముగ న
సహ్యమగుఁ బుండుపై నుప్పు- చల్లినట్లు॥

(పిదప నరుంధతి, కౌసల్య, కంచుకి, ప్రవేశించుచున్నారు.)

అరుం—స్వయముగా వెడలి జనకునిఁ బలుకరింపఁదగునని మీ కులగురువాజ్ఞాపించి యందులకై నన్ను నీకడ కంపెను. కావున మాటిమాటికీ సంశయమేల?

కం— మనస్సు ధైర్యపఱిచికొని వసిష్ఠునియానతి నొనరింపుమని విన్నవించుచున్నాను.

కౌస—ఇట్టిసమయంబున మిథిలేశుఁడు చూడఁదగినవాఁడని యొక్కసారి దుఃఖములవతరించుచున్నవి. కావున జాఱిపోయిన మూలబంధముగల హృదయమును నిలుపుకొనుటకుఁ జాలకుంటిని.

అరుం—ఇందు సందియమేమి?

గీ॥- జనులకుఁ బాంధవవియోగ- జనితములగు
దుఃఖములు సతతంబుగఁ- దోరఁగుచున్న
నధికమిత్రుఁడు కన్పడి నప్పు డవ్వి
హెచ్చి వేనారుగులఁ బ్రవ- హించుచుండు॥

కౌస—అడవిపాలకుని నాయనుంగుఁగోడలితండ్రియు రాజర్షియు నగు జనకునకు నా మొగ మెట్లు చూపుదును?

అరు—క॥ ఘన యాజ్ఞవల్క్యముని యె
వ్వని కుపదేశించె బ్రహ్మ- పారాయణ మా
జనకకులోద్వహుఁ డగు నీ
జనకుఁడె మీపాగడఁదగిన- సంబంధియగుఁ॥

కౌస—ఆమహారాజునకుఁ బ్రాణమిత్రుండును గోడలికిఁదండ్రియు నగు నా సీరధ్వజుండితండె.

అక్కటా! యా నిర్విచారదినంబులు తలఁపునకు వచ్చుచున్నవి. హా! దేవా! యిదంతయు శూన్యంబ.

జన—భగవతీ! యరుంధతీ! సీరధ్వజుండు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

మ॥ అతఁ డాయొజ్జలయొజ్జ పావనమహా- వ్యాసక్తుఁడై యున్న నీ
పతి యేదేవతచేతఁ బావనుఁడ నా- భావించెనో? క్రింద నా
ని తలన్ మ్రొక్కెద ముజ్జగంబులకుఁ బు- న్నెంబిచ్చుదానిన్ జగ
న్నుతపాదాంబుజ దేవి నా భగవతిన్- బ్రాభాతసంధ్యోపమన్॥

అరుం—అక్షరం బగుజ్యోతిస్సు వెలుగుఁగాత. రజఃపరుండగు దేవుండు నిన్నుఁ బవిత్రునిఁ జేయునుగాత.

జన—భగవతీ! యీ మహారాజుగారి తల్లి కారోగ్యమా?

కం— అతినిష్ఠురముగా నిందింపఁబడితిమి. రాజర్షీ! యీకోపంబున నే చిరకాలము క్రిందట రామభద్రుని దర్శనంబు విడిచి మిగులవగచుచున్న దేవినిదుఃఖపెట్ట నర్హుండవుకావు. పౌరులెల్లెడఁ గింవదంతిగలిగియుండుట రామభద్రునకు గొప్పదైవదుర్యోగము సంభవించినది. నీచమతు లగ్నిశుద్ధిని విశ్వసింపమి నతండు దారుణకర్మ మొనరించెను.

జన—(సరోషముగా) మావంశమందుఁ బుట్టినవారి పరిశోధనంబున నగ్నిశుద్ధియెట్టిది? అమ్మో! రామభద్ర పరిభూతులమయ్యని ట్లు పలుకు జనంబున మరల నిందింపఁబడితిమి,

అరుం—(నిశ్శ్వసించి) ఔను నిజమే, "అగ్నియగ్ని" యనునక్షరంబులు జానకింగూర్చి మిక్కిలి తేలికవి. "సీత" యనుటయే చాలును. హా వత్సా!

చ. నిసుఁగవొ శిష్యవో యెదియొ- నీ వగు నట్లది యుండు నాకు నీ।
యసమవిశుద్ధి నీయెడల- నచ్చపుభక్తినిదుర్వధూత్వమో।
పసితనమో యగుఁ జగతి- వంద్యవుగా గుణులందు సద్గుణా।
ళిసదనమాను బూజ కటు- లింగవయస్సులు గావు జానకీ! ॥

కౌస—దుఃఖములు మొదలు పెలుకుచున్నట్లున్నవి. (అనిమ్మూర్ఛిల్లుచున్నది.)

జన—అకటకటా! యేమిది?

అరుం—రాజర్షీ! యింతకంటె నేమున్నది.

ఉ. ఆ నృపుఁ డా సువాసరము- లా సుఖ మాపసిబిడ్డలంతయున్।
ధ్యానము మీఱవచ్చినది- యాప్తసఖుండవు నీవు కన్పడన్।
దాన విమూఢ యయ్యె సఖి- దైవవిపాకమున న్నిజంబుగా।
మానముకంటె మెత్తనిది- మా ననఁబోఁడులచిత్తమెత్తఱిన్ ॥

జన—పెద్దకాలంబునకుఁ గనఁబడిన నాప్రియస్నేహితుని ప్రియధర్మపత్నిని శత్రుపవలెఁ జూచు నే నన్నివిధముల ఘాతుకుఁడ నైతిని.

మ. అతఁడే నాప్రియమిత్రుఁడుత్తముఁడు వి- ఖ్యాతుండు చిత్తంబు జీ।
వితసాఫల్యము నొంద మీయెడలు భా- వింపంగ జీవంబు నీ।
యితరంబేది ప్రియంబ దేయతఁడు భూ- మీంద్రుండు రారాజశ్రీ।
హితుఁ డాపత్త్రిరథుండు పుణ్యనిధి నా- కింకేమిగాఁ డెన్నఁగన్ ॥

కష్టము. కష్టము. ఈమెయే యాకౌసల్య.

చ. ఇరువురు వేఱుగాఁ బతియు- నీసతియుం దమగుప్తభాషణా।
దరకలహంబు నొండొరుల- తప్పునుఁ జెప్పుచునుంద్రు నాకు, నా।
యిరువురకీనర- యేని ముద- మేని పదంపడి నాయధీన మా।
స్మరణము చాలుఁజాలు మది- మండుచునుండెను దానిఁదల్పఁగన్ ॥

అరుం—కటకటా! చాలసేపునుండి యాఁగిన నిట్టూర్పుగలుగు నీమె హృదయంబు కొట్టుకొనుచున్నది.

జన—హా! స్నేహితురాలా! (కమండలూదకమునఁ దడుపుచున్నాఁడు.)

కం— గీ. ముందుగా విధి చెలికానిఁ బోలి ముఖ్య।
మైన సుఖమిచ్చి నానుకూ- ల్యంబుఁ జూపి।
యంత నసహాయమున దారు- ణాత్ముఁడగుచు
మరలి కలిగించు దుఃఖంబు- మానసమున॥

కౌస—(నిట్టూర్పుపుచ్చి) హా వత్సా! జానకీ! యెచ్చట నుంటివి? నవవివాహశోభఁ జెంది వికదమ్మిఁబోలి యందంబగు నీమోముఁ దలఁచుచుంటిని. శరచ్చంద్ర చంద్రికాసుందరాంగీ! రమ్ము, మరల నాతొడ నలంకరింపుము. "ఈ జనకసుత రఘుకులమహత్తరులకుఁ గోడలు, మనకో కూఁతురే" యని యా మహారాజు సర్వదా చెప్పుచుండును.

కం— ఔను. దేవి చెప్పినట్లే.

గీ. ఐమగురిఁగన్నవాఁడైన- నావిభునకు।
నతిశయంబుగ నగు రాముఁడనుఁగుఁగొడుకు।
అట్లె నలువురుకోడండ్ర- యందుసీత।
వలెను గూరిమికోడ లె- వ్వతెయుఁ గాదు॥

జన—హా ప్రియసఖా! మహారాజదశరథా! ఇట్లన్నివిధముల మనస్సునాటిన నిన్నెట్లు మఱచెదను?

ఉ. కన్నియ తల్లిదండ్రు లతి- గౌరవమల్లు ననుంగుఁజుట్టలం।
దెన్నుచునుండు చుట్టఱికి- మెచ్చ నహో యది నీవొనర్చినా।
మన్ననఁ దల్లక్రిందగు న- మాగమబీజము నట్టిపూజ్యుని।
న్నిన్నిహరించెఁ గాల మిసి- యీ బ్రతుకేటికిఁ బాపభూమిలో॥

కౌస—మైథిలీ! యేమిచేయుదును? దృఢవజ్రలేపంబున బిగిసినట్లు నా పాడుజీవనము నిర్భాగ్యురాలనగు నన్ను విడువకున్నది.

అరుం—రాణీ! యూఱడిల్లుము. నడుమనడుమ బాష్పవిశ్రాంతి చేయఁదగినదియే. ఇదిగాక "కాఁదగినదట్లయ్యెను. ఇఁకఁ గల్యాణోదర్కముగాఁగల" దని ఋశ్యశృఙ్గాశ్రమమున మీ కులగురుఁడేమిచెప్పెనో దానిఁ దలంపకుంటివాయేమి!

కౌస—అతిక్రాంతమనోరథురాల నగు నా కిదెట్లు?

అరుం—రాజపత్నీ! అగ్నిని యీవాక్య మసత్యమని తలఁచుచుంటివా? అట్లాలో
చింపఁదగదు.

గీ. సంశయము గూడ దాత్మవి- జ్ఞానులైన।
బ్రాహ్మణులవాక్యములయందు- భద్రలక్ష్మి।
వారిపలుకుల నివసించు- వారు పలుకఁ।
గడఁగ రర్థంబులేని వా- క్యంబు లెపుడు॥

(తెరలోఁగలకలము) అందఱు వినుచున్నారు.)

జన—శిష్టానధ్యయనంబగుట ననర్గళంబుగ నాడుచుండు బ్రహ్మచారులకలకలంబిది.

కౌస—బాల్యను సులభసౌఖ్యమగును. (చూచి) ఆహా! ఈ బాలురనడుమనుండి యొకచిన్నవాఁడు రామచంద్రుని చిన్ననాఁటిశోభను గూడుసుకుమారావయవంబుల మనకన్నులకుఁ జల్లగాఁ గన్పట్టుచుండె నెవఁడితఁడు?

అరుం—(తనలో) భాగీరథి చెప్పిన రహస్యకర్ణామృతంబిదియ. కాని యాయుష్మంతులగు కుశలవులలో నితఁడెవఁడో యెఱుఁగను. (ప్రకాశముగా)

చ. కువలయనీలమూర్తి తమిఁ- గొల్చెడు నాజనపాలవాఁడితం।
డెవఁడో యలంకరించుచు ము- నీశకుమారుల నాత్మకాంతిఁ జి।
న్నవయసు వెండి పొందు రఘు- నందనుపోలికఁ జూపుదాఁకిక।
న్నవకమృతాంజనం బిడును- నాకు సుఖంబుగ సత్వరంబుగన్॥

కం—నిశ్చయముగా నీబాలుఁడు క్షత్రియబ్రహ్మచారియని తలఁచెదను.

జన—సత్యము సత్యము.

మ. తుదలంగూడిన కంకపత్రములతోఁ- దూణంబులిర్వంకలం।
దొడవుల్ భస్మపవిత్రపుండ్ర మగుటో- మ్మొందున్ మృగత్వక్కుఱై।
శదనారీరశనానిబద్ధ మగుఁ గా- షాయాంబరం బొక్కఁచే।
తఁ దగున్ గార్ముక మక్షమాల పెఱచే- తన్ బిప్పలీదండమున్॥

భగవతీ! యరుంధతీ! వీఁడెవరివాఁడని కనుఁగొంటివి.

అరుం—మేమిప్పుడే వచ్చితిమి.

జన—ఆర్యగృష్టీ! మిక్కిలి వేడుకగానున్నది. నీవు వెళ్ళి వాల్మీకిమహర్షి నడిగిరమ్ము.

ఎవరో పెద్దమనిష్యుఁ జూడఁ దలంచుచున్నారని యప్పాలునితోఁగూడఁ జెప్పుము.

కం—చిత్తము చిత్తము. (అని వెడలెను.)

కౌస—మీరేమియాలోచించితిరి? ఇట్లు చెప్పిన వచ్చునా? రాఁడా?

జన—ఇట్టి లోకోత్తరనిర్మాణంబునకు సత్ప్రవర్తము వేఱగునా?

కౌస—కంచుకివచనంబు సవినయంబుగ విని తనతోడిబాలురవిడిచి యా కుమారుండిటు మొగముత్రిప్పి వచ్చుచుండెను.

జన—(చాలసేపుచూచి) ఇదేదోయద్భుతము.

చ. అనయము నేర్పరుల్ గనున- దజ్ఞు లెఱుంగఁగరాని దింకఁడా।
వినయముచేతఁ జల్లనిది- పిన్నతనంబున నున్ననైన దీ।
తనిగుహినప్రకర్ష మతి- దారుణమోహనిబద్ధ మైననా।
మనమును సూదిరాయి వడి- మైనినుముంబలెలాగుచుండెడిక్ ॥

లవుఁడు—(ప్రవేశించి) వయఃక్రమంబు నెఱుంగక పూజ్యులగు వీరికెట్లు నమస్కరింతును? (ఆలోచించి) ఇది విపరీతముగాని పద్ధతియని పెద్దలుచెప్పుదురు. (సవినయముగాడాసి) మీ యందఱికిదె లవుని నమస్కారపేరంపర.

అరుం—జన—ఆయుష్మంతుఁడవు గమ్ము.

కౌస—నాయనా! చిరంజీవివి కమ్ము

అరుం—వత్సా! రమ్ము (అని లవునిఁదొడమీఁదఁబెట్టుకొని) దైవవశమున నాయంకమే కాదు మనోరథంబును నిండినది

కౌస—తంఁడ్రీ! యిటుకూడరమ్ము (అని యుత్సంగముపై గ్రహించి) ఆహా! కొంచెము వికసించిన నల్లకలువగాంతిఁబోలి ప్రకాశించు దేహంబుననే కాదు, వష్ట్ర కేసరములు దినుటఁ గషాయవర్ణం బగుకంఠంబు గలుగు రాయంచ కూఁతఁబోలి కంచువలె మ్రోగు దీర్ఘస్వరంబునను రామభద్రు ననుసరించుచున్నాఁడు. కమలపత్రమృదులం బగుశరీరస్పర్శంబు నట్టిదే. నాయనా! నీ మొగముఁజూచెదను (గడ్డమెత్తిచూచి సాభిప్రాయముగాఁ గన్నీటితో) రాజర్షీ! చూచితివా మేమి? పరిశీలింప నీతని మొగము కోడలి మొగముతోఁగూడ సంవాదము చేయుచున్నది.

జన—ఔనమ్మా! చూచుచుంటిని.

కౌస — అకటా! వెఱ్ఱియెత్తినట్లు నాహృదయము పలువిధములఁ బరితపించుచున్నది.

జన.మ. అనుగుం గూతురుచాయ రామురుచి తా- నచ్చొత్తినట్లుండె నీ।
తనియం దాస్యము వాణి యాడుమడలు సౌం- దర్యంబుఁదోఁబుట్టు నా
వినయం బా యనుభావ మయ్యవియ దే- వీ! హా సతీరత్నమా!
తనయా! చంచలమాచు నామనము సం- ధావించు వేదారులన్ ॥

కౌస — అబ్బాయీ! నీకుఁదల్లియున్నదా? ఎప్పుడైన మీయమ్మనుదలఁచుచుందువా?

లవు — లేదు. లేదు.

కౌస — అట్లయిన నీవెవరివాఁడవు?

లవు — సుప్రసిద్ధుఁడగు ప్రాచేతసుని వాఁడను.

కౌస — తండ్రీ! చెప్పవలసిన దానినిఁ జెప్పుము.

లవు — నే నింతయే యెఱుఁగుదును.

(తెరలో) ఓసైనికులారా! బాలుండగు చంద్రకేతుఁడాజ్ఞాపించుచున్నాఁడు. ఎవ్వరు నాశ్రమసమీపప్రదేశముల నాక్రమింపవలదు.

అరుం — జన — మేధ్యాశ్వప్రసంగమున వచ్చిన చంద్రకేతువు చూడఁదగినవాఁడగుట నేఁడు సుదినము.

కౌస — చిన్నిలక్ష్మణునిపుత్రుఁ డాజ్ఞాపించుచున్నాఁడను నక్షరంబు లమృతబిందు సుందరములై వినఁబడుచున్నవి.

లవు — ఆర్యా! చంద్రకేతు వెవఁడు?

జన — దాశరథు లగు రామలక్ష్మణుల నెఱుఁగుదువా?

లవు — రామాయణకథాపురుషులు వీరేకదా?

జన — ఔను.

లవు — అట్లయిన నెందుల కెఱుఁగను.

జన — ఈ చంద్రకేతు వాలక్ష్మణుని కొడుకు.

లవు — ఊర్మిళాపుత్రుఁడా? అట్లయిన మైథిలుఁడగు రాజర్షికి దౌహిత్రుఁడు.

అరుం — బాలుండు కథాప్రావీణ్యమును బ్రకటించెను.

జన — (ఆలోచించి) నీవీకథ నెఱిఁగితి వట్లయినఁ జెప్పుము. చూచెదము. ఆదశరథపుత్రుల కేయేభార్యలయం దెందఱెందఱు పేర్లు గలవారుదయించిరి.

లవు — ఈకథావిభాగము మాకుఁ గాని యితరులకుఁ గాని శ్రుతపూర్వము గాదు.

జన — కవివరుఁడు చెప్పలేదా?

లవు — చెప్పెనుగాని వివరింపలేదు. ఆమహర్షి దానిలో నేకదేశమును సరసాభినేయ ప్రబంధముగా రచించి తనచేతితో వ్రాసిన యాపుస్తకమును దౌర్యత్రిక సూత్రధారుఁ డగుభరతునకుఁ బంపెను.

జన — ఎందులకు?

లవు — అతఁ డప్సరలచేఁ బ్రయోగింపఁజేయఁగలఁడని.

జన — మాకిదంతయు నభిప్రాయగర్భితముగా నున్నది.

లవు — ఈవిషయమున మాగురువున కధికాసక్తిగలదు ఏమనఁ గొందఱు శిష్యులచేతి కాపుస్తకము నిచ్చిపంపుచు వారితోఁగూడ ధనుష్పాణియగు మా భ్రాతను దప్పులు దిద్దుటకై పంపెను.

కౌస — నీకు భ్రాతగలఁడా?

లవు — ఆర్యుఁడగు కుశుఁడు గలఁడు.

కౌస — నీకంటెఁ బెద్దవాఁడని తోఁచుచున్నది.

లవు — ఔను. ప్రసవానుక్రమంబున నతఁడు పెద్ద.

జన — మీరు కవలపిల్లలాయేమి?

లవు — అవును.

జన — బాలా! కథాప్రపంచ మెంతవఱ కెఱిఁగితివో చెప్పుము.

లవు — "అసత్యంబగు పౌరాపవాదంబునఁ ద్వరపడిన రాజుచే విడువఁబడినయొ కర్తృకయు నాసన్నప్రసవవేదనయు నగు సీతాదేవిని గహనంబున విడిచి లక్ష్మణుండు వెళ్ళెను" అని నంతవఱకు.

కౌస — హా సీతా! సుందరముఖీ! నీకుసుమసమశరీరమున కీదైవవంచన మెట్లు సంభవించినది?

జన — హా కుమారీ!

చ. పరిభవ ముగ్రకాననని- వాసము నట్టి ప్రసూతివేదనల్ ।
బొరసిననీవు దుష్టమృగ- ముల్ ఖలులుల్ జరియింపఁజుట్టు న ।
గ్గిరువులలో భయంపడి మ- దిన్ బలుసారులు నన్ను "నాయనా!
శరణ" నుచుం దలంచితివి- సందియమెంచులకుం దనూభవా! ॥

లవ — ఆర్యులారా! మీరెవరు?

అరుం—ఈమె కౌసల్య, ఇతఁడు జనకుఁడు.

లవు—(సబహుమాన శేష కౌతుకముగాఁ జూచుచున్నాఁడు.

జన—ఆహా దురాత్ములగు పౌరులనిర్దయత్వమేమి? రాజగు రాముని శీఘ్రకారిత్వమేమి?

శా. ఈవజ్రాయుధ ఘోరముఃఖపతనం- బీక్షించు నాకిప్పుడే ।
పై వర్తిల్లఁగ వింట శాపముననో బ్రాప్తించెఁ గాలంబికన్ ॥

కౌస—(భయముతో) భగవతీ! కాపాడుము. కుపితుండగు రాజర్షిని బ్రసన్నుఁ జేయుము.

లవు— గీ. అతిపరాభూతు లైనను పాత్ములకును ।
తెలియఁగా నిదె కోపప్రతీకరణము ।

అరుం— రాజతాపస! నీబిడ్డ గాముఁ డగును ।
బాలనీయులు దీనులౌ ప్రజ లగుమరు ॥

జన. శా. స్త్రీ వృద్ధ ద్విజ బాల పంగు బధిరాశేషంబులోకంబు న ।
ద్భావుండుర్ రఘునందనుండు మదప త్యంబౌట శాంతంబగున్ ॥

కావునఁ గినుక విడిచెదను.

వటువులు—(తొందరతోఁ బ్రవేశించి) కుమారా! కుమారా! "అశ్వమేధాశ్వ" యనినొక భూతవిశేషము జనపదంబుల వినఁబడుచున్నది. మేము దానిని బ్రత్యక్షముగాఁ జూచితిమి.

లవు—అశ్వమేధాశ్వ యని పశుసమామ్నాయ భాగంబున యుద్ధకాండంబునను బఠింపఁ బడుచున్నది. అది యెట్టిదో చెప్పుఁడు.

వటు—కుమారా! వినుము.

చ. వెడఁదగుతోఁకవెన్క నగు- వేమఱు దానిని ద్రిప్పు నట్టిటుల్ ।
మెడ పొడుగౌను దానికిఁ జు- మీ నలుడెక్క లెక్కల్గుఁ బద్ధికన్ ।
మడులను మేయు వేసెడును- మామిడికాయలయంతలద్దిఁజై ।
ప్పెడి దీఁకనేమి? ఘోరముగ- వెళ్ళును బోదమురమ్ము దమ్ముఁడన్ ॥

(అని యజినంబు చేతులు చాపంబును బట్టికొని లాఁగుచున్నారు)

లవు—(సకౌతుకోపరోధవిస్మయముగా) ఆర్యులారా! చూడుఁడు. వీరు నన్నుఁ దీనిఁ గొని పోవుచున్నారు. (అని వేగముగా వెళ్ళుచున్నాఁడు.)

అరుం—జన—వీని కమితసంతోషముగా నున్నది.

కౌస—ఆరణ్యక శిశురూపాలాపంబుల మీరు సంతోషించితిరి. నేను వీనినిఁ జూచుచు వంచింపఁబడితినని తలఁచెదను. కాఁబట్టి కొంచెము వెళ్ళి దర్శించి తరుగత్తు నా బాలునిఁ జూచెదను.

అరుం—ఆ చపలుం డతివేగంబున దూరముగా వెళ్ళెను. ఎట్లు కనఁబడును?

కంచుకి—(ప్రవేశించి) "సమయము వచ్చినప్పుడిది మీకుఁ దెలియు" నని వాల్మీకి మహర్షి చెప్పెను.

జన—ఇదెదో మిగుల గంభీరమయినది. భగవతీ! యరుంధతీ! ప్రాచేతసునిఁ జూచెదము. (వృద్ధవర్గము నిష్క్రమించెను.)

వటువులు—(ప్రవేశించి) బాలా! యీయాశ్చర్యము చూడుము.

లవు—చూచితిని. గ్రహించితిని. ఇది నిశ్చయముగా నాశ్వమేధికాశ్వము.

వటు—ఎట్లు తెలిసికొంటివి?

లవు—మూఢులారా! ఆభాగమును మీరుగూడఁ జదివితిరి. చూడకుంటిరా యేమి? ఒక్కొక్క నూఱు పరిమితంబుగాఁ గవచవంతులు నిషంగవంతులు దండవంతులును రక్షకులుగా నుండిరి. అట్టిదే మఱియొక్కటి గన్పట్టునని మీకు సందియము వొడమెనేని యడుగుఁడు.

వటు—సేనారక్షితం బగునీయశ్వ మెందుల కిట్లు తిరుగుచున్నది.

లవు—(సస్పృహముగాఁ దనలో) అశ్వమేధం బనునది విశ్వవిజయు లగు రాజులకు బలిష్ఠంబును సకలరాజపరిభావియు నగు సుత్కర్షనికషంబు.

(తనలో) గీ. పశులోకంబులందుఁ దా- నేకవీరుఁ।
దైనరావణకులహంత- కగును జయప।
తాక యిదికాక భూమికం- తకును వీర।
ఘోషణం బగు నీయజ్ఞ- ఘోటకంబు॥

లవు—(గర్వముతో) ఆహా! యీయక్షరంబులు క్రోధోద్దీపకంబులుగా నున్నవి.

వటు—ఎగిదుల కామాటలు? ఈకుమారుండు ప్రాజ్ఞుండు.

లవు—ఎందఱు క్షత్రియులు. భూతలం బరాజకమాయేమి?

(తెరలో) ఓరీ చపలా! మహారాజున కెవరు రాజు లెక్కఁడ?

లవ—మూర్ఖులు. ఛీ. ఛీ. పోనిమ్ము.

గీ. ఉండిరే నుండుదురుగాక- యుర్విలోన।
భీతినాకేమిగల్గు నీ- విషయమందు।
నిట్టిపలుకులతో నేమి?- యిపుడు మీ ప।
తాక హరియింతుఁ జూడుఁడు- తప్పకుండ॥

వటువులారా! యీహయంబును మంటిగడ్డలు విసిరి కొట్టి మళ్ళించి ముల్లు పొదరుల నడుమ సంచరింపనిండు

పురుషుఁడు—(కోపముతోఁ బ్రవేశించి.)

ఓరీ చపలమతీ! యేమంటివి? యీసైనికబృందము తీక్ష్ణతరంబు. దృప్తంబగు పిల్లవాని పలుకునైన సహింపదు. రాజజాతుఁడగు చంద్రకేతుఁడు దుర్దాంతుఁడు అతండు నపూర్వారణ్యంబులఁ జూడఁదలఁచి వెళ్ళి యిప్పటికిని రాకుండె. కానఁ ద్వరితముగా నీతరుగహనంబునుండి మరలిపొండు.

వటు—కుమారా! యీగుఱ్ఱముతో నేమి? మ్రోఁగుచుండు విండ్లుగల యీభటులు భయపెట్టుచున్నారు. మన యాశ్రమస్థానము దూరమందున్నది. కావున రమ్ము. లేడిగంతులతోఁ బాఱిపోవుదము.

లవ—(నవ్వి) ఆశస్త్రము లేమిమ్రోఁగును. (అని విల్లెక్కువెట్టుచు)

చ. గొనమును నాలుకఁగూర్చఁబడు- కోఅలునాఁ గొనలొప్పి నిస్వన।
ఘనఘనఘుర్ఘురధ్వనుల- కైవడిమ్రోఁగుచుఁ జంపఁబూని న।
వ్వినయమునాస్యయంత్రమున- వే వెలివాఱెడు నావులింతఁ దా।
ననుకరణించి చాపమిపు- డాతతగర్భముగాఁగ నవ్వెడుఁన్॥

అని యథోచితంబుగఁ బరిక్రమించి యందఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇతి చతుర్థాంకము.

శ్రీరస్తు

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

పంచమాఙ్కము.

(తెరలో)

సైనికులారా! మన బలంబున కవలంబనంబు గలిగినది.

చ. త్వరిత సుమంత్రచోదిత జ- వప్రచలత్తురగంబులొప్పు నా।
యరదము నెక్కి మీమనము- రాద్భుతమున్ విని యెచ్చుతగ్గునో।
ధరణి నిరంతరంబు చలి- తంబగు కాంచనపుం బతాక యా।
యరదమునన్ జెలంగ వడి నాతఁడె వచ్చెడుఁ జంద్రకేతుఁడున్ ॥

(పిదపఁ జెప్పినట్లు ప్రవేశించి.)

చంద్రకేతుఁడు—ఆర్యా! సుమన్త్రా! చూడు, చూడు.

ఉ. కొంచెపుఁగెంపు నెల్లవడు- పోఁడిమి మోము సెలంగువాఁడు నా।
చంచల పంచచూడుఁడును- సౌమ్యుఁడు వీరకుమారుఁ డీతఁడే।
కొంచక మ్రోఁగునారి యిరు- కోణము లొప్పినవింట ములుకుల।
న్మించును యుద్ధభూమి బల- మధ్యమునన్ వెదచల్లు నెల్లెడన్ ॥

ఆశ్చర్య మాశ్చర్యము.

గీ. దళితకరిగండ టంకార- కలన ఘోర।
శరశతంబుల నవ రఘువంశ- పరిభవాంకు।
రుండు మునిజనబాలుఁ డొ- క్కరుం డనంత।
కోపుఁ డీతఁడు ముదమును- గూర్చు నాకు ॥

సుమ—కుమారా!

కపికంఠ భూషణము } అమరాసురాతిగమ- హామహిమున్ శిశువీని రాఘవో।
పమరూపుఁ జూచి సుత- పతిఫల కౌశికయజ్ఞశత్రులన్।

సమరంబునందు వడిఁ- జంపఁగఁగార్ముకమూనుశూరుఁడా,
ము మనంబునందుఁదల- పోయుచునుంటిని మాటిమాటికిన్ ॥

చం— ఒక్కనికై యనేకుల కారంభము గలిగినదని నామనస్సు సిగ్గుపడుచున్నది.

పృథ్వి. మదాంధులతిభీకరాయుధస- మాజచంచత్కరుల్ ।
మదాతిశయదుర్దినద్విరద- మండలంబుల్ త్వర ।
ద్వదత్కనకఘంటికా యుతర- థంబులున్ దోఁటి య ।
స్మదీయ బలమొక్క బాలుని ని- జంబుగన్ జుట్టెడున్ ॥

సుమ.—వత్సా! వీరందఱుగూడినను వీనికిఁ జాలరు. వేఱుగానుండినఁ జెప్పెడిదేమి?

చం—ఆర్యా! త్వరపడుము, త్వరపడుము. అస్మదాశ్రితబలంబుల నితఁడు చంప మొదలుపెట్టెను.

మ. గిరికుంజంబులలో భయంబున మహా- ఘీంకారముల్ సల్పు కుం ।
జరయూథంబుల కర్ణముల్ పొడుచు నా- జ్యానాదమున్ దుందుభీ ।
సరయుధ్వానముఁ గూర్చుచున్ భువి శిర- స్సంఘంబులన్ మృత్యుభీ ।
కరవక్త్రాద్రిదనశేషపూరితను గాఁ- గల్పించు నిప్పీరుఁడా ॥

సుమ—(తనలో) ఇట్టి వానితోఁగూడ నీచంద్రకేతువునకు ద్వంద్వయుద్ధము నెట్లంగీకరింతుము? (ఆలోచించి) కాక, మన మిక్ష్వాకుకులవృద్ధులముగదా? సంగరము సంభవించినయెడ గతియేమి?

చం—(సవిస్మయలజ్జాసంభ్రమముగా) సైన్యము లెల్లెడఁ బాఱిపోయినవి గదా? ఛీ. ఛీ.

సు—(రథవేగమునిరూపించి) కుమారా! యీవీరుఁడు నీకుసంభాషింపసమీపించెను,

చం—(స్మృతినభినయించి) ఆర్యా! వీని నేపేరనఁ బిలుతును?

సు— లవుఁడని.

చం—మణిరంగవృత్తము—

ఓమహాభుజ!- యోలవ! బాలా! ।
యేమి నీకిఁక- హీనులతోడన్ ।
రామతేజనిదె- రా శమియించున్ ।
ధామమిప్పుడు- ధామమునందున్ ॥

సు—ప్రభాకలితవృత్తము—

మరలెను నీపిలుపుల్ వినంగఁగు- మారుఁడీతఁడు సైన్యసం ।
హరణమునుండియె చూడు బాలక!- యంబుదధ్వని విన్నకే ।
సరివరశాబక మా మదాంధగ- జప్రమర్దనమందుఁ దా ।
మరలినయట్టులు చూడఁగా నుప- మాన మాతని, కీవుగా ॥

లవు—రాజపుత్రా! మేలు, మేలు, నిజముగా నైక్ష్వాకుఁడవే. ఇదిగో నేను మరలి వచ్చితిని.

(తెరలో గొప్పకలకలము.)

లవు—పరాజితులయ్యును మరలవచ్చి పృష్ఠానుసారులై యీ చమూపతులు సావహేలనముగా సమీపించుచున్నారు. ఇసీ మూఢులు.

మ. గిరిఘాతక్షుభిత ప్రచండబడబా- గ్నింబోలు నాకోపభీ ।
కరపూర్ణాగ్నికి హేలచే గొడవలం- గావించుచుర్ వెన్క సం ।
గర సంరంభముచేయు నీభటతతుల్ - కల్పాంతకాలానిలా ।
తిరయాస్ఫాలితసింధునిర్ఝరవిభా- తిర్ భోజ్యమై యొప్పెడుర్ ॥

(అని వేగముగాఁ బరిక్రమించుచున్నాఁడు.)

చం—కుమారా!

చ. గొనములగొప్ప నచ్చెరువు- గూర్పట నిష్టుఁడవైతినాకుఁగా ।
న నిజము నీవు మిత్రుఁడవు- నాయది యెయ్యది యద్ది నీదె కా ।
వున నిజసేన నెంమలకుఁ- బోరొనరించుచు నుంటి వీవు ద ।
ర్పనికిప చంద్రకేతుఁడిదె- వచ్చెను నీకిఁక రమ్ము బాలకా! ॥

లవు—(సహర్ష సంభ్రమముగా మరలి) ఆహా మహానుభావుండగు నీసూర్యకుల కుమారుని ప్రసన్నకర్కశమగు వీరవచనప్రయోగమేమి? కాన వీరితో నేమి? వీనినే సంభావించెదను.

(తెరలోఁ గలకలము.)

లవు—(క్రోధనిర్వేదములతో) అక్కటా! వీరసంవాద విఘ్నకారులగు నీపాపాత్ములు నాపనికి భంగముచేయుచుండిరి. (అని యెదురుగా వెళ్ళుచున్నాఁడు.)

చం—ఆర్యా! చూడుము, చూడుము.

చ. తమి గలదర్ప మొప్పఁగ ని- తం డదె నాయెడ బద్ధలక్ష్యుఁడై।
సమరబలంబు వెన్దగిలి- సాఁగ శరాసన మెక్కువెట్టు ని।
క్రొమ్మరుఁడు రెండుగా నెగురఁ- గొట్టెడు గాలిఁజలించు నింద్రచా।
పము ధరియించు నంబుదము- భాగ్యముఁదాల్పఁ దలంచిచూడఁగన్॥

సు—బాలకా! వీరు వీనినిఁ జూచుటకైనఁ జాలరు. మనమే కేవలముచ్చైరుపన్యాసమై మఱచితిమి.

చం—రాజులారా!

ఉ. ఏనుఁగు లశ్వముల్ రథము- లెక్కుచు లెక్కకు మీఱి తాల్చుచున్।
మేనుల వారవాణముల- మీఱిన ప్రాయము లొప్పఁ గీర్తికిన్।
బూనుచు మీరు చర్మవస- నుండు పదాతియునైన బాలునం।
దౌనని గుంపుగూడితిర- హా! సడియయ్యెడు మీకు మాకిఁకన్।

లవు—అవును. నాయందు దయదలఁచు చున్నాఁడు కాఁబోలును. (ఆలోచించి) కానిమ్ము. కాలహరణ ప్రతిషేధంబునకై సైన్యంబుల జృంభకాస్త్రంబున స్తంభింపఁజేసెదను. (అని ధ్యానము నటించుచున్నాఁడు)

సు—ఆకస్మికముగా నుల్లోలంబులగు సైన్యనిర్ఘోషంబులు శాంతించుచున్నవేమి?

లవు—మేమిప్పుడు ప్రగల్భమును జూపెదము.

సు—వత్సా! కుమారుండు జృంభకాస్త్ర మామంత్రించెనని తలఁచెదను.

చం—సందేహమేమి.

చ. క్రమముగఁ జీఁకటుల్ మెఱపు- గల్గినయట్లదిమూసికొన్న నే।
త్రములను గప్పుచున్ భయక- రంబుగ విప్పుచు వేఁచుచుండెఁ జి।
త్రమున లిఖించినట్లు మన- దండు చలింపక యుండెఁ జూడ స।
త్యముగ ననంతవీర్యముగు- నయ్యది వెల్గెడు జృంభకాస్త్రమే॥

మ. పరితప్తస్ఫురదారకూటకపిశ- జ్వాలాప్రకాశంబు భీ।
కరపాతాళగుహౌఘనీకృతతమః- కాండాతినైల్యంబునుం।
బరఁగన్ జృంభకముల్ నభంబు మెఱపుల్- పాథోదముల్ గల్గుభీ
కరకల్పానిలభిన్నవింధ్యగిరిశృం- గంబుల్ బలెన్ గప్పెడున్॥

సు—ఇతనికీజృంభకాస్త్రంబు లెట్లువచ్చెనో?

చం—వాల్మీకిమహర్షివలన వచ్చిన వని తలఁచెద.

సు—ఆముని యస్త్రముల నెఱుంగఁడు. అందులో జృంభకాస్త్రంబుల బొత్తిగా నెఱుఁగడు.

గీ. తొల్లి యీయస్త్రములు ముని- ధూర్జటి యగు।
నాకృశాశ్వుఁడు గనె నివి- యతనికరుణఁ।
గౌశికునిఁ జెందె నవి వాని- కరుణఁబిదప।
రామభద్రునిఁ జెందెనో- రాజతనయ! ॥

చం—అధికవిజ్ఞానవంతు లగునితరమంత్రవేత్తలు గూడ స్వయముగాఁ గనుగొందురు.

సు—వత్సా! సావధానుఁడవు కమ్ము. నీప్రతివీరుఁడు వచ్చెను.

కుమారులు—(పరస్పరము తమలో) ఆహా ప్రియదర్శనుఁడే (సస్నేహానురాగముగాఁ జూచి)

చ. తనకును దానె కూడినయు- దారగుణాళివిశేషమో? పురా।
తనమును బూర్వజన్మసము- దంచితసంచితబద్ధమైత్రివా?।
సనయొ? నిజంబు దైవగతి- జ్ఞప్తికి నెక్కనిబాంధవంబొ? నా।
కితఁడు కనంబడంగ రచి- యించు మనంబును నిశ్చలంబుగన్ ॥

సు—దేనిని దారామైత్రియనియు చక్షూరాగంబనియు లోకులువ్యవహరింతురో యట్టినిష్కపటంబగు ప్రీతికొండొకని కొకానొకనియందుఁ గలుగుట యనునది ప్రాణిసామాన్యధర్మంబు. అనాలోచనీయకారణం బగునట్టి ప్రేమమును ప్రమాణంబుగాఁ జెప్పుచున్నారు.

గీ. హేతువిరహిత మగుపక్ష- పాత మెదియొ।
దాని కొకప్రతిక్రియ- తలఁప లేమ।
అవ్యయప్రేమమయతంతు- వదియ భూత।
ములను నంతరంగంబుఁ- బొడిదికుట్టు ॥

కుమారులు—(పరస్పరము మరలఁదమలో)

గీ. ఎట్టు లీనవవ్యృమరాజ- పట్టకాంతు।
లిడెడుమేన శరంబులు- విడువఁ దగును?।
ఏది దొరకంగఁ గౌఁగిలి- యిచ్చగించి।
గగురు పొడుచుచునుండెనా- కాయ మిపుడు॥

ఇంతియ కాక—

ఉ. క్షైమవు గాక యేమి గతి- గల్గు మహోత్తర తేజునందుఁ? గాఁ।
డీదృశుఁ డెట్టిదానిగుఱి- యెందుల కట్టిదిశస్త్రిఁ? మెత్తినం।
గ్లైమవు పొరరానినుఁ- గాంచుచు నీతఁడె యేమి పలుకునో?।
జ్జోమల ఘోర మాసమయ- సూక్ష్మము మైత్రిని బాడు చేయఁగా॥

సు— (లవునిజూచి కన్నీటితోఁ దనలో) హృదయమా! ఇదదానికిఁబాఁచిపోయెద వేమి?

క. ఎది నీమనోరథంబున।
నుఁడిగినబీజంబు దానిఁ- గొని హరియించెన్।
మొదలన దైవం బకటా!।
మొదలు తెగినతీఁగ నెట్లు- మొగ్గలు పుట్టున్?॥

చం— ఆర్యా సుమంత్రా! రథమునుండి దిగుచుంటిని.

సు— ఏమి కారణము?

చం— ఈవీరపుత్రుండు గౌరవింపఁబడునుకటి ఇది కాక సుమంత్రా! రాజధర్మంబు పరిపాలింపఁబడును. రథికులు పాదచారి నెదిరింప రని శాస్త్రవేత్తలు చెప్పుచున్నారు.

సు— (తనలో) కష్టదశ నొందితిని.

గీ. ఇట్టి కార్యంబు నొనరించు టెట్లు వేగ।
వలదనుచుఁ జెప్పఁదగును నా- వంటివాఁడు?।
అధిక సాహసరసమగు నట్టి కార్య।
మెట్లు లంఘించునో యెఱుఁగఁ జాల॥

చం— మాతండ్రులుగూడ మాతాతగారిప్రియమిత్రుఁడ వగుని న్నర్థసంశయంబుల నడుగుచుందురు. ఇచ్చో నాలోచించెద వేమి?

సు— కుమారా! ధర్మానుసారంబుగఁ బ్రవర్తించుచుంటివి?

క. ఇదియె సనాతనధర్మం।
బిదియె సాంగ్రామికంబు- నెకుఁడున్యాయం।
బిదియే 'రఘురాజోత్తమ।
పదఘట్టితవీరచరిత- పద్ధతి వినుమా॥

చం— ఆర్యునివచనము నిరుపమానముగా నున్నది.

క. ఇతిహాసపురాణంబుల।
స్మృతివచనంబులను న్యాయ- శిక్షుల మఱియున్।
నుతరాఘువవీరకుల।
స్థితియు నెఱింగితిరి మీరె- తెల్లముగాఁగన్॥

సు— (సస్నేహాస్రముగాఁ గౌఁగిలించి)

ఉ. వీరకుమార! యింద్రజిని- వే పరిమార్చిన మొన్నపుట్టు నా।
క్షీరగళుండు నీపితకుఁ- జెప్పఁగ నీయవి యెన్నినాళ్ళు? మే।
లౌర! తదంగజుండు నిపు- డంతటి నైపుణి వీరధర్మమున్।
దారయుచుండెడిన్ దశర- థాన్వయ మెక్కెఁ బ్రతిష్ఠకున్ విధిన్॥

చం— గీ. అన్వయజ్యేష్ఠుఁ- డనపత్యుఁ డగుచున్నుండఁ।
గాఁ బ్రతిష్ఠ యిఁకేమి గాఁ- గలము మనకు।
లంబున కటంచు మిగుల దుః- ఖంబునం ద।
పించుచురు మిగులుముప్వారు- పితలు సతము॥

సు— అక్కటా! చంద్రకేతువచనంబులు హృదయమర్మచ్ఛేద దారుణంబులు గదా?

లవు— ఆహా! రసక్రమంబు కలిసిపోవుచున్నది.

గీ. చంద్రుఁ డుదయింపఁ గుముదిని- సంతసించి।
నట్లు నాదృష్టి వీనిఝూం- డయ్యోఁగాని।

కలహమ్ముం గోరు నారికా- యలును మ్రోగు।
నారిగలవిల్లు దయ గల్గు- నాభుజంబు ॥

చం—(రథావతరణమునిరూపించి) ఆర్యా! సావిత్రుం డగుచంద్రకేతుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

సు—అహితున కే పరాభవంబు గలుగ భగవంతుం డనుగ్రహించుఁగాత.

మ. నినుఁ బ్రేమించును గాత సంగరమున- న్వైవెల్గు గోత్రేశుఁ, డిం।
దును న్నిన్నార్చి ముదంబు నీపితలతో- దుండు న్వసిష్ఠుండు, చెం।
ద నగుఁ గారుడ మాగ్నిమారుతము నై- న్ద్రా వైష్ణవం బోజ, మి।
చ్చను నీగెల్పును రామలక్ష్మణధను- ర్జ్యాఘోషమంత్రం బిడుఁ ॥

లవు—కుమారా! రథమందుండియే మిగులఁ బ్రకాశించుచుంటివి. ఈయత్యాదరంబు చాలుఁజాలు.

చం—అట్లయిన నీవుకూడ మఱియొకయరదం బలంకరింపుము.

లవు—ఆర్యా! రాజపుత్రుని మరల రథమెక్కింపుము.

సు—కుమారా! నీవుకూడఁ జంద్రకేతునిమాట యంగీకరింపుము.

లవు—తమయుపకరణంబుల నాలోచనం బేమి? ఇఁక నేమన వనవాసులు రథగతి నెఱుఁగరు.

సు—వత్సా! చంద్రకేతూ! యీతనిదర్పసౌజన్యంబులయాచారమునుజూచితివా? ఐక్ష్వాకరాజగు రామభద్రుండు చూచెనేని స్నేహంబున నితం డాతనిహృదయంబుఁ గరఁగించును?

లవు—చంద్రకేతూ! ఆ రాజర్షి యగు రామచంద్రుఁడు సుజనుఁ డనివింటిమి (సలజ్జముగా)

చ. హావనవిరోధిశాసకుని- యంమను మే మిటువంటివారమే।
నెవఁడు మహాగుణంబుల మ- హీవరు నాతని గారవింపఁ? డై।
న వివిధరాజకోటికి ఘ- నంపుఁదిరస్కృతిఁ జేయు చామదీ।
యవచన మశ్వరక్షకుల- కందఱికిం గలిగించెఁ గోపముఁ॥

చం—తాతప్రతాపోత్కరంబునఁ గూడ నీకసహనంబా యేమి?

వృ — అసహనంబు కానీ కాకపోనీ. నేనిటాకఁటియడిగెదను. రాఘవ రాజన్యుని దొంతనిఁగావించుచున్నారము. అతఁడు గర్వింపఁడు. ఆతని ప్రజలు గర్వింపరు. అట్టియెడ నీరక్షకభటులు రాక్షసవాక్కుఁ పలికెదరేమి?

గీ. వెట్టి యొత్తినవారిగ- ర్వించువారి।
పలుకు రక్కసిపలుకని- పలికినారు।
మునులు సర్వవైరంబుల- మూల మదియె।
సకలలోకతిరస్కృతి- సాధన మదె॥

అని దానిని నిందించి మఱియొకదాని నిట్లు నుతింతురు.

గీ. కోరికల నిచ్చుఁ గీర్తిని- గూర్చుఁ బాపుఁ
దోలెడు నలక్ష్మి శత్రులఁ- ద్రుంచు భద్ర।
మాలకుఁ దగ్గియు శుచియును- భోగదాయి।
యనుచు సూనృతవచనంబు- ననిరి మునులు॥

సు — వాల్మీకిశిష్యుండగు నీబాలుఁడు జనితాసహనసంస్కారంబునఁ బరుగులెత్తుచుఁ బలుకుచున్నాఁడు.

లవు — చంద్రకేతూ! "తాతప్రతాపోత్కర్షంబునఁ గూడ నీకసహనంబా యేమి" అనియేమంటివి? క్షత్రియధర్మంబు వ్యవస్థితవిషయమా యేమి?

సు — కుమారా! ఆభగవంతుండగు వైశ్వానరు నెఱుఁగవు కావున నతిప్రసంగము చాలింపుము.

గీ. సైనికులమర్దనంబున- సత్యముగఁ బ్ర।
తాపమును జెందితివి నీవు- తగును గాని।
పరశురాముని మర్దించు- ప్రభువునందు।
నిష్ఠురోక్తులు పలుకంగ- నీవు తగవు॥

లవు — ఆర్యా! పరశురామమర్దనుఁడని యీయుత్కర్షవాదం బేమి?

గీ. భూసురులకును వాక్కున భూపతులకు।
బాహుబలమును వీర్యంబు ప్రకటము కదె?।

శస్త్రధరుఁ డైనవిప్రుండు- జామదగ్న్యుఁ।
డతని గెలువంగ నేనికి- నుతి యదేమి? ॥

చం—(అతికష్టముగా) ఆర్య సుమంత్రా! పైపైకిఁబోవుచుండెను.

చ. ఎవఁడు మహాత్ము భార్గవుని- నెంచఁడొ వీరునిఁగా? నెవండు లో।
కవిదితముల్ జగంబులను- గావఁగఁదా మభయంపుదక్షిణా।
ద్రవిణ మొసంగుపుణ్యనిధి- తాతచరిత్రముల్ గ్రహింపఁడో? ।
నవపురుషావతారుఁ డగు- నాథుఁడితం డెవఁడో తలంపఁగన్ ॥

లవు—రఘుపతిచరిత్రంబు మహిమంబు నెవ్వఁ డెఱుంగఁడు? చెప్పఁదగిన దేమయినఁ గలదా?— లేదా? వినుము,

ఉ. హాహా! యిలఁ దాటకం బొడిచి- యుగ్రఘను లెవ్వ రవార్యకీర్తులై?
రాయవిచారణీయచరి- తాఢ్యులఁ బెద్దల నుండనీ ఖరా।
పాయము సేయ మూఁడడుగు లల్లన వెనుకకు రాక వాలిపై।
సాయక మేయ నేర్పును ప్ర- శస్తిగ లోక మెఱింగి యుండెడిన్ ॥

చం—హా! తాతాపవాదీ! భిన్నమర్యాద! మిగుల గర్వించుచుంటివే?

లవు—ఆ నాయెడనే కోపంబునఁ గనుబొమలు విఱుచుచుంటివా?

సు—వీరిరువురకుఁ గోపంబు హెచ్చుచున్నది.

మ. కినుకం బుట్టుశరీరకంపమునఁ బై- కిం గ్రిందికిన్ జుట్టు లా।
ఘను జెంగల్వ నొకింత పోలుకను లుం- డన్ బూర్ణశోణాభ నా।
ననముల్ భ్రూకుటిభీకరంబు లగుచున్- నైల్యంబు గన్పించునో।
మునికాంతిన్ భ్రమరంబులం బడయునం- భోజంబు కాంతిం గనున్ ॥

(అని యంపఱు నిష్క్రమించిరి.)

ఇది పఞ్చమాఙ్కము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

షష్ఠాఙ్కము.

(తరువాత విమానమెక్కి విద్యాధరమిథునము ప్రవేశించును.)

విద్యాధరుఁడు— ఆహా! నిష్కారణవైరప్రచండులును రాజలక్ష్మీవిరాజమానులు న గునీసూర్యకులకుమారుల సంక్రాంతదేవాసురంబు లగుపరాక్రమవిలసనంబు లెంతయాశ్చర్యముగా నున్నవి.

గీ. ఘుమ్మనుచు మ్రోఁగునాచిఱు- గంట లొప్ప।
మ్రోఁగుపెద్దగొనంబున- రోదయొనర్చు।
విల్లు వంచుచు శరముల- పిండు గురియు।
నామహావీరులరణము- త్యద్భుత మగు॥

విచిత్రపదము— నీరదగర్జము పోలిక౯ ।
క్రూరనినాదము గల్గు౯ ।
భోగనుఁ జిత్రశుభంబుల్ ।
గోరుచు మంచుభిమ్రోఁతల్॥

కావున మణిమయంబు లగుసురతరుముకుళంబులమరందంబునఁ జెన్నొందినదియు వికసించినకనకకమలంబులఁ గూడి మనోహరంబైనదియు నగుపుష్పవర్షంబు మహావీరు లగునీబాలురపైఁ గురియుఁగాత.

విద్యాధరి— నటనంబునఁ జలించుమెఱుపుకాంతులఁ గపిలవర్ణం బగునాకాశము మఱియొకరీతిగాఁ గన్పట్టుచున్నదేమి?

వి. డు.— అదేగో?

గీ. వేగ గిరగిరఁ దిరిగెడు- విశ్వకర్మ।
శాణచక్రంబువిసరుచేఁ- జాలభ్రాంతిఁ।

బొందు సూర్యుని తేజంబొ? - భూతనాథు।
ఫాలనేత్రంబు నుజ్జ్వల- పటుపుటంబొ? ॥

ఆ! తెలిసినది. మనోవికారంబు నొంది చంద్రకేతుఁడు ప్రయోగించిన యగ్నిఁబోలుశరసంపాతంబు గల్గునాగ్నేయాస్త్రము.

గీ. మ్రాఁడి చురచుర లాడుచా- మరములు సెడ।
ములును గల్గువిమానముల్ తొల్లఁగిపోయె।
నవపలాశకుసుమసమా- నలము చూడు।
కాల్చుచున్నది చీనాంశు కముల వేగ॥

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము. భగవంతుం డగుపావకుండు వజ్రఖండంబులం బోలి ప్రచండంబుగ మండి పడుమిణుఁగుఱులఁ గ్రక్కుచు జ్వాలాతిశయభీకరుండై రొద యొనర్చుచుఁ గబళింపఁ బూని వెడలుచుండె. ఆహా! యెల్లెడ నీయనలుండు గ్రమ్ముచుండెఁ గదా? కావున నాప్రియురాలిని బట్టతోఁ గప్పి దూరముగాఁ గొనిపోయెద ను. (అట్లుచేయుచున్నాఁడు,)

వి.రి—దైవవశంబున షాత్తికశైలంబుపోలిక- మృదుశీతలమాంసలం బగుపతిదేహ స్పర్శంబున నుదయించునానందంబున నివర్తితవేదనంబై నాసంతాపంబు సగ ముదయించి యణఁగి పోయినది.

వి.దు—ఓసీ నేనేమిచేసితిని? కాకపోయిన—

గీ. ఏమియును మేలు సేయక- యేహితజన।
మాత్మసుఖముల నెవ్వరి- యమితదుఃఖ।
ములను బోఁగొట్టు చుండునో- మోద మలర।
వారు వారికి వెల లేని- వస్తువు గదా? ॥

వి.రి—అనారతంబు సంచలించుమెఱుపుఁదీఁగలఁ బ్రకాశించుచు మత్తమయూరకంఠంబులం బోలి నీలంబు లగుజలధరంబుల నాకాశంబు గ్రమ్మఁబడిన దేమి?

వి.దు—ఇది లవుఁడు ప్రయోగించిన వారుణాస్త్రంబుప్రభావంబుగదా? అనర్గళప్రముక్తవారిధారాసంపాతంబుల నాగ్నేయాస్త్రంబు శాంతించినది.

వి.రి—నాకిష్టము.

వి.దు—అకటా! సర్వంబును దోషంబున కగుచున్నది. ఏమనఁ గల్పాంతానిల క్షుభిత గంభీర గుళగుళాయమాన మేఘ మేదురి తాంధకార బద్ధంబువలె

నేకవార విశ్వకబళన వికట కరాళ మృత్యువక్త్ర కందర వివర్తమానంబు కైవడి లయకాల యోగనిద్రా నిరుద్ధ సకలద్వార నారాయణోదరస్థితంబు మాడ్కి భూతజాతంబు విపత్తి నొందుచున్నది. చంద్రకేతూ! మేలు మేలు. వాయవ్యాస్త్రము ప్రయోగించితివి. తగును. ఏమన?

గీ. పరమవిజ్ఞానమును బోలు- పవనము పర।
మాత్మయందు వివర్తంబు- లట్లు నిఖిల।
జలధరంబుల నెచ్చటనో- విలయ మొందఁ।
జేసె నీ యస్త్రమహిమము- చెప్పఁ దరమె॥

వి.రి—నాథా! దవ్వుల నుండియే తొందరతోఁ జేయి పైకెత్తి యుత్తరీయంబు చెఱఁగు విసరుచు మధురగంభీరనినదవచనంబుల యుద్ధవ్యాపారంబు నిషేధించుచు నీ కుమారుల నడుమ విమానంబు దింపుచుండు నితం డెవండు?

వి.దు—ఇతండు శంబూకవధ నుండి మరలి వచ్చిన రఘురాముఁడు.

గీ. పరమపురుషుని శాంతపుఁ- బలుకు వినుచు।
గౌరవంబున విడిచె సం- గరము లవుఁడు।
శాంతుఁడై చంద్రకేతుఁ డం- జలి ఘటించె।
రామునకు సుతలబ్ధి భ- ద్రంబు గల్గు॥

కాన నీ విటు రమ్ము. (అని నిష్క్రమించిరి.)

ఇది విష్కంభము.

(పిదప రాముఁడును, లవుఁడును, నతుండగు చంద్రకేతుఁడును బ్రవేశించుచున్నారు.)

రాము—(పుష్పకము దిగి)

గీ. సౌరకులచంద్ర! చంద్రకే- తూ! రయమున।
రమ్ము నన్నాఁగిలింపు దృ- ఢమ్ముగాఁగ।
హిమశకలశీతలభవదం- గముల నామ।
చిత్తదాహంబు శాంతినిఁ- జెందుఁగాత॥

(లేవనెత్తి సస్నేహముగఁ గౌఁగిలించి) దివ్యాస్త్రసంఘట్టనంబు బాధించు
[illegible]కాలేదుగదా?

[illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible]—(అల్లసాని) [illegible] బాలునకు [illegible] చేసెను.

సీ. కౌమరుఁ డీతఁడు బ్రహ్మాండ- గుప్తి కొఱకు
 [illegible] శాస్త్రాగమము రాజ- ధర్మము గాన
 ములసమూహంబు శక్తుల- [illegible] జ
 [illegible] యుండినపుడమిపు- [illegible]

అల్లు—(శనలా) పుణ్యప్రభావదర్శనుఁడగు నీమహాపురుషుఁడు—

సీ. ధ్యానముల కేకమును మహా- త్తరము నైన
 జన్మభూమియు భక్తి కా- శ్వాసమయి
 ముత్తమం బగుధర్మంబు- నుజ్జ్వలంపు
 విగ్రహము దాల్చినట్టియ- నుగ్రహంబు॥

ఆశ్చర్యమాశ్చర్యము.

మ॥ అడఁగెన్ వైరము, సౌఖ్యమున్ ముదము నీ- యంజాలు [illegible]
 [illegible], [illegible] నన్వయ, [illegible] దుర్గర్వ మే [illegible]
 [illegible], [illegible] గన్పడెన్ [illegible] [illegible]
 [illegible] బోలె సజ్జనులకున్- [illegible]॥

[illegible]—(శనలా) ఇదేమి! ఇతఁడు [illegible]
 [illegible]
 [illegible]

గీ॥ ఆంతరపు హేతు వేదియో- యంతరంగ
 ముదము గల్పును [illegible] [illegible]

వికసింపదె సూర్యోద- యమునఁ దమ్మి।
మఱియు శశి రా శశిశిల ద్రవించుఁ గాదె॥

రా—చంద్రకేతూ! నీ వెవ్వఁడవు?

చం—ప్రియవయస్యా! వీరు తాతపాదులు.

రా—"ప్రియవయస్యా" యని నీవు పిలిచితివి గాన నాకుఁ గూడ నిదియే ధర్మము. కాని, నీకుఁ బూజ్యులును రామాయణకథాపూరుషులు నగు శత్రుఘ్నులు నెవ్వరు గదా కలరు? వారిలో నీ వెవ్వరో చెప్పుము.

చం—పెదనాయన గారని గ్రహింపుమీ.

లవు—(సోల్లాసముగా) భగవంతుం డగు రఘునందనుఁడా? పుణ్యవశమున నీ మహాత్ముని దర్శనంబగుట నేఁడు సుప్రభాతము. (సవినయకౌతుకముగాఁ జూచి) తాతా! ప్రాచేతసాంతేవాసి యగు లవుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

రా—ఆయుష్మంతా! రా రమ్ము. (అని కౌఁగిలించి) వత్సా! యధికవినయంబు చాలును. గట్టిగా నన్నుఁ గౌఁగిలింపుము.

గీ॥ కమలకుట్మలగర్భపత్రములఁ బోలి।
మాంసళము మసృణము సుకు- మారమగుచుఁ।
జందనముఁ జందురునిఁ బోలు చలువ గలుగు।
నీదు కౌఁగిలి సుఖమును- నెరపు నాకు॥

లవు—(తనలో) వీరికి నాయెడ నిట్టి యకారణస్నేహము గలిగినది. అజ్ఞానుండ నగు నేనే వీరి కపకారం బొనరింప వృథాయుధపరిగ్రహం బొనరించితిని. (ప్రకాశముగా) తండ్రిగా రిప్పుడు లవుని బాలిశత్వమును సహింతురుగాక.

రా—వత్సా! నీవు చేసిన యపరాధ మేమి?

లవు—అశ్వానుచరులవలన మీ ప్రతాపమును విని పరాక్రమించితిని.

రా—ఇది రాజుల కలంకారమే.

గీ॥ ఒకుల తేజంబుఁ దేజస్వి- యోర్వఁ డతని।
కిది స్వభావంబ కృత్రిమ- మగును నిజము।
నిచ్చలును రవి దపియింప- నిర్వృతిఁ జెందె।
నట్లు తేజంబు గ్రహిం దే- యశ్మరాజి॥

చం — ఈమహావీరుని తేజస్సేకాదు కోపంబును బ్రకాశించుచున్నది. తాతా! చూడుడు ఈప్రియమిత్రుండు ప్రయోగించినజృంభకాస్త్రంబున నాక్రమింపఁబడి రక్షాసైన్యములు నిశ్చేష్టంబు లయినవి.

రా — బాలా! యస్త్రంబుసంహరింపుము. చంద్రకేతూ! నీవు నూతన నిర్వ్యాపారవిలక్షణంబు లగుబలంబుల నూరడింపుము.

లవు — (ధ్యానమునటించుచుండె)

చం — చిత్రము చిత్రము. (అని నిర్వర్ణించెను)

లవు — తాతా! అస్త్రముశాంతించినది.

రా — వత్సా! జృంభకాస్త్రంబులు సరహస్యప్రయోగసంహారంబులు.

గీ॥ వేదచోదితధర్మక- ర్మాదిరక్ష।
ణంబు సేయ నఖండత- పంబు సేసి।
బ్రహ్మముఖ్యులు స్వీయత- పఃప్రభామ।
యంబు నైనమహాస్త్రచ- యంబుఁ గనిరి॥

వారు కృశాశ్వున కొసంగిరి. పిదప నస్త్రమంత్రమయ మగునుపనిషత్తును కృశాశ్వుండు తనయొద్ద వేయేండ్లు చదువుకొనినకౌశికున కిచ్చెను. ఆపూజ్యుండు నా కుపదేశించె. దానిపూర్వానుక్రమం బిది. కుమారునిసాంప్రదాయమెట్టిదో యడుగుచున్నాను.

లవు — మా కస్త్రంబులు స్వతఃప్రకాశంబులు.

రా — (ఆలోచించి) ఏమిట్లు సంభవింపదా? ఇదేదోయుత్కృష్టపుణ్యకారణం బగునొకమహిమ కావచ్చును. (ప్రకాశముగా) బహువచనం బెట్లు?

లవు — మేముకవలపిల్లలము.

రా — అట్లయిన రెండవవాడెక్కడ?
(తెరలో) ఓదాండాయనా! దాండాయనా!

ఉ॥ ఏమి వచించి తేమి వచి- యించితి మిత్రమ! మిత్ర! ఘోరసం।
గ్రామము చిన్నితమ్మునకు- రాజభటాళికి వచ్చెఁ గాదె యహా।

శా॥ మడియింతుం జూడు మధి- రాజపదంబును మజ్జగంబులన్।
భూమీని నిప్పుడే శమముం- బొందెడు రాజులశస్త్రవహ్నులున్॥

సా— క్రొత్తమబ్బులయుఱుము కడిమిచెట్లమొగ్గలొడిగించునట్లు లిగురు(?)నీలమణికాం తిగలుగుకంఠధ్వని నాకుఁ బులకాంకుర మొనరించుచున్నది. ఎవఁడితఁడు?

లవు—ఇతండు భరతాశ్రమము నుండి మరలివచ్చినకుశుం డనుపేరు గలనాయగ్ర జుండు.

రా— (ఆనందముతో) అట్లేని బాలా! ఆయుష్మంతుఁ డగునాతని నిటుపిలువుము.

లవు—చిత్తము చిత్తము. (అని నడచుచున్నాఁడు)

కుశుఁడు—(ప్రవేశించి క్రోధధైర్యములతో నిల్లు మోఁగించి)

చ॥ అనఘుఁడు సూర్యసూతి మను- వాదిగ నిర్భయదక్షిణా మహిం।
బ్రమన కిడు చాత్మవీర్యశిఖి- దుష్టులమాడ్చెడుసూర్యవంశ్యులై।
నన్నృపులతో రణంబువడి- నన్ జ్వలితాస్త్రమరీచి నారతిం।
గొనుగొనమొప్పునాధనువు- కోరుగ్రలు దీరఁగ ధన్యమాఁగదా॥

(అని వికటముగానడచుచున్నాఁడు)

రా— ఏమీ రాజకుమారుని సౌరుషాతిరేకము?

ఉ॥ వాఁడిమిచూపు మజ్జగము- బల్మిసిగడ్డిగఁ జూచు, ధైర్యముం।
బోడిమిగర్వ మొప్పుగతి- భూమి నణంచెడురీతినుండెఁడా।
నీడునఁ జిన్నవాఁడైనను మ- హీధ్రముపోలికి- గురుత్వ మొందు ని।
వ్వీఁ డిటు వచ్చుచుండెఁ గన- వీరరసంబొ కొ? లేక దర్పమో?

లవు—(సమీపించి)ఆర్యా! జయము జయము.

కుశు—తమ్ముఁడా! యుద్ధము యుద్ధ మనువార్త యేమిది?

లవు—ఏదోకొంచెము గాని నీవు గర్వము విడిచి వినయంబునఁ బ్రవర్తింపుము.

కుశు—ఎందులకు?

లవు— రామాయణకథానాయకుఁడును బ్రహ్మాండరక్షకుఁడు నగు రాముఁడిచ్చట నుండెను,

కుశు—ఆమహాత్ముఁడు దర్శనీయుఁడే. కాని మన మేవిధమున నాతని సమీపింప వలయునో యని యాలోచించుచున్నాను.

లవు—గురువును బొందినట్లె.

కుశు—ఎందుచే.

లవు—సుజనుండు నతిగభీరుండు నూర్మిళాతనయుఁడు నగుచంద్రకేతుఁడు నెయ్యంబునఁ "బ్రియవయస్యా" యని పిలుచుచుండె. ఆసంబంధంబున ధర్మముగా నీరాజర్షి తాతపాదుఁడే యగును.

కుశు—ఇప్పుడీరాజన్యునియెడ వినయము తప్పరాదు. (అని యిద్దఱు నడచుచున్నారు.

లవు—అన్నా! ఈయాకారానుభావగాంభీర్యంబుల నూహింపఁ దగునానావిధలోకోత్తరసుచరితాతిశయంబు గల్గుమహాపురుషునిఁ జూడుము.

కుశు—(చూచి)

గీ॥ రూప మెన్నఁ బ్రసాదస్వ- రూప మగును।
భావనం బగుఁ గన నను- భావ మహహ।
ఘనుఁడు రామాయణగ్రంథ- కవియు సరస।
శైలి వాగ్దేవిఁ బెంచుట- చక్రనగును॥

— తాతా! ప్రాచేతసాంతేవాసి యగుకుశుఁడు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

రా— రారమ్ము. బాలా!

గీ॥ అమృతపూరితజీమూత- వాట్లు నిగడి।
గ మెఱయునొడలు గల్గుని- న్గాఁగిలించి।
యంతరింద్రియబహిరింద్రి- యముల కమిత।
సౌఖ్య మబ్బింపఁ గోరు నీ- జనుఁడు ప్రేమ॥

(అని కౌఁగిలించి)

చ॥ పిరివిగ నంగమంగము స్ర- వించెడుస్నేహమునన్ జనించుదే।
హరుదిరసార మట్లు బహి- రాగతచేతనధాతు వట్లునై।
చిరతరమోదసంక్షుభిత- చిత్తజసేకవిషిక్తుఁడైయితం।
డురుపరిరంభణంబున న- ఘాపహానుగ్రహము నాకుఁ జేసెడిన్॥

లవు—తాతా! లలాటంతపుఁడగుసుస్లాంశుఁడు తపించుచుండెఁ గావున నీసాలవృక్షంబులనీడఁ గొంచెమునేపు విశ్రమింపుము.

రా— వత్సా! నీయిష్టము వచ్చినట్లే.

(అందఱుపరిక్రమించి యుచితముగాఁ గూరుచుండిరి)

రా— (తనలో)

గీ॥ బాపురే! ప్రార్ణవినయసం- బంధమునను।
నిలుచుటయుఁ గూరుచుండుట- పలుకుటయును।
జూచుటయు మున్నసామ్రాజ్య- సూచకంబు।
లైనభావంబు లీబాలు- రందుఁగలవు॥

గీ॥ స్వసితకిరణంబు లకలంక- చంద్రుఁబోలి।
మధుకణంబులు పికచప- ద్మంబుఁ బోలి।
పిడిది యుండనిలావణ్య- విలసనము లొ।
నంగు రమణీయరుచిఁ బ్రతి- క్షణము మేన॥

భూయిష్ఠం బగురఘుకులకౌమారంబును వీరియందుఁ జూచుచుంటిని,

గీ॥ పుంగవముమూపురముఁ బోలు- భుజశిఖరము।
లున్నవీరికిఁ జూపు ప్ర- సన్నహరికిఁ।
బోలి కదలదు మేను క- పోతకంఠ।
నీల మగు నాంగళమృదంగ- నిభము రవము॥

(నేర్పుతోఁజూచుచు) కేవలమువంశానుగుణం బగునాకారమే కాదు.

గీ॥ సీత కనురూప మగునంగ- శీలసౌష్ఠ।
వం బదంతయు స్ఫుటముగ- బాలురందు।
నమ్మఁ దగు నేర్పునఁ గని క్రొందమ్మి సిరినిఁ।
బడయుసతిమోము మరలఁగ- న్పడెను నాకు॥

గీ॥ తెల్లపలుబంతికాంతి సం- దీప్తము లివి।
యవియె పెదవులు కర్ణంబు- లవియె నిజము।

ఎఱ్ఱనివి నల్లనివి కన్ను- లివియు నవియుఁ।
గాని సౌందర్యగుణ మదో- కట్టిగ నుండె॥

(ఆలోచించి) ఎచ్చట దేవిని విడిచితిమో యయ్యది వాల్మీకి నివసించుకాననము. వీరియాకారమా? మమ్ముఁబోలియున్నది. వయస్సా! ద్వాదశవత్సరంబగును ప్రభావమా! యిట్టిది. "అస్త్రంబులు స్వతఃప్రకాశంబు" లనుటయందును స్మరించుచుంటిని. చిత్రదర్శనంబునఁ బ్రాసంగికంబగుజృంభకాస్త్రదానంబు ప్రబుద్ధమగుచున్నది. పూర్వులకును గురుసాంప్రదాయంబు లేక యస్త్రములు లభించవే దని వింటిమి. ఆహా! యీవియోగమాశ్చర్యరసంబునఁ దేలుచుహృదయంబునకు సుఖదుఃఖదాయకంబగుచున్నది "కవలపిల్లల" మనుటయును నన్నునకు మిక్కిలి యనుభవసిద్ధంబు. ఆపుడా దేవిగర్భంబు కవలుపుట్టునట్లుగానున్నది.

మ॥ చన వెచ్చైనకొలంది నెయ్యమును హె- చ్చన్ నర్మవిస్రబ్ధనై।
నను దోఁబుట్టినసిగ్గునన్ గలఁగి స- న్నంబైనచూపొప్పునం।
గనగర్భంబును జేతితో నిపిరి నే- గర్భద్వయగ్రంధి నాఁ।
గనుఁగొంటిన్ మఱికొన్నివాసరము లే- గన్ గాంచె నాసాధ్వియున్॥

(అని యేడిచి) ఏదో యొకయుపాయంబున వీరి నడుగుదునా?

లవు—గీ॥ భువనకల్యాణకరము మీ- మొగ మదేమి।
వెడలుకన్నీటివానచేఁ- దడిసి తడిసి।
దట్టమగుమంచుచినుకులఁ- దడిసినట్టి।
తెల్లతామరపూవుసం- దీప్తి నొందె?

కుశు—మ॥ ఘనసాధ్వీమణి జానకిన్ విడువ దుః-
ఖంబేల రాకుండె? రా।
మున కయ్యో? ప్రియురాలు పోవ వనవా-
సాంలోకముల్ చూచె నా।

ప్రణయం। బట్టి దనంత మీవిరహ మా-
రామాయణంబుం బఠిం।
పనివానింబలె నీవు నిట్లుడిగె దే-
మాంద్యంబునన్ దమ్ముఁడా! ॥

రా—(తనలో) ఈసంభాషణంబునాతలఁపునకు సంబంధింపకతటస్థము గానున్నది. అడుగవద్దు. ముగ్ధహృదయమా! నిష్కారణంబుగ నీ కీగంతు లెందులకు? అకటా! ఇట్లు పగులఁగొట్టఁబడుమనోవేదన గలిగి శిశుజనంబుచేఁ గూడఁ గనికరింపఁబడుచుంటిని. కానీ యీవిషయంబుఁగప్పిపుచ్చెదను. (ప్రకాశముగా) బాలురారా! సూర్యవంశప్రఖ్యాతికారణంబును వాల్మీకివాణీప్రవాహంబును నగు "రామాయణము రామాయణ" మనివినఁబడుచున్నది. అం దానందంబునఁగొంచెము విన గోరుచుంటిని.

కుశు—మా కాగ్రంథమంతయు నావృత్తంబయినది. బాలకాండంబుకడపటిశ్లోకంబు లీరెండును స్మృతికి వచ్చుచున్నవి.

రా— చదువుఁడు.

కుశు—శ్లో॥ ప్రియాతుసీతా రామస్య దారాః పితృకృతా ఇతి।
గుణైరూపగుణైశ్చాపి ప్రీతిర్భూయోఽభ్యవర్ధత॥
తథైవరామస్సీతాయాః ప్రాణేభ్యోఽపిప్రియోఽభవత్।
హృదయం త్వేవజానాతి ప్రీతియోగంపరస్పరం॥

రా—(తనలో) హృదయమర్మప్రహరంబతిదారుణంబు: హా! దేవీ! యిదిట్లయినది. ఆహా! నీరాగభోగాది సంసార వృత్తాంతంబులు నీవినాశంబున సంభవించి ప్రబుద్ధశృంగారంబున స్మరణమాత్రవిషయంబు లగుచున్నవి.

మ॥ కడు నెయ్యంబున నమ్మకంబున విప-క్వం బౌతదానందమె।
క్కడ? మాయిద్దఱిప్రేమ యెక్కడ? మహా-గాఢంబు లోకోత్తరం-బె।
క్కడ? మాచిత్తములన్ సుఖంబునను దుః-ఖంబందు నాయైక్యమే।
క్కడ? యివ్వెల్ల నశించినన్ బతికితిన్ కాయంబు పోకుండఁగా॥

అకటకటా! ప్రియురాలి సౌందర్యాదిగుణగణంబును దెల్పునేకాలముదు
స్సహంబో యాకాలమే స్మరింపఁజేయఁబడినది.

చ. కుమరుగ నానవాలువడి- గొంచెముగొంచెము వర్తులంబుగాఁ।
బిడపను గొన్నినాళ్ళకును- బ్రేయసికిం గుచకుట్మలంబు దా।
నెదిగె నొకింత యీడు తమి యింగితమొప్పఁ బ్రకల్పుఁడై మరుం।
డెద నొడలందు ముగ్ధుఁడయి- యేర్పడె నెన్నఁడుదే స్మృతంబగున్॥

లవు—ఇది చిత్రకూటమార్గంబున మందాకినీవనవిహారంబున సీతాదేవినిఁగూర్చి రా
ఘువునిపద్యము.

*శ్లో॥ త్వదర్థమివ విన్యస్తశ్శిలాపట్టోఽయమగ్రతః।
యస్యాయమభితః పుష్పైః ప్రవృష్టఇవ కేసరః॥

రా— (సలజ్జాస్మితస్నేహకరుణముగా) శిశుజనంబలిముగ్ధంబు. అందు విసచరులు
మఱియును. హా! దేవీ! యాకాలమందలి ప్రణయక్రీడాతిప్రసంగంబును స్మ
రించుచుంటివా? హా కష్టము?

చ॥ శ్రమజలశీతలంబగుచు- జాహ్నవి మెల్లనిగాలి రేఁగి య।
ద్దముగను ముంగురుల్ పడఁద డంబడ నట్టిలలాటశోభ, కుం।
కుమపుఁగళంక మేది రుచిఁ- గూరెడు చెక్కులు, భూషలొందకం।
దము లగుకర్ణముల్ గలుగు- నవ్వు మొగంబు తలంపువచ్చెడిన్॥

(స్తంభితుఁడై సకరుణముగా) ఆహా!

మ॥ చిరకాలంబు ప్రవాసమందు మదిలోఁ జింతించి చింతించి తె।
ప్పరుఁడౌ వానికి నాప్తలోక మెనటన్- దాఁ బుట్టి యున్నట్లు సా।
దర మాశ్వాసము నీక పోదు, సుకళ- త్రధ్వంసమందో జగం।
బురుజీర్ణాటవిగా, తుషాగ్నిఁబడిన ట్లుల్లంబు పక్వం బగున్॥

(తెరలో)

చ॥ కొమరులపోరు పించు జన- కుండు కపీంద్రుఁ డరుంధతీవసి।
ష్ఠమునులు రాముతల్లులును- సాధ్వస మొంది జరాతిజీర్ణగా॥

త్రములు చలజ్జటల్ గలిగి- తత్తఱపాటున దూర మాట నా।
శ్రమే మిటఁ జాల సేపున క- శక్తత వచ్చుచునుండి రిట్లొగిన్॥

రా— ఎట్లు? భగవతి యగు నరుంధతియు వసిష్ఠుండు తాత జనకుండును తల్లులు నిక్క-
డనే యుండిరా? వారి నెట్లు చూడఁగలను? ఆర్యజనకుండు గూడ వచ్చెనని
విని మందభాగ్యుఁడ నగు నేను వజ్రముచేఁ దాడితుఁడ నైతిని.

మ॥ సమసంబంధ మిదంచు మెచ్చెదు మునుల్ - సంతోషముం జెందు నా।
తమ సంతానము పెండ్లిలోఁ గలియు పె- ద్దల్ తాతలం జూచి క్రా।
ర్యమునం దిట్టిఁడ నిట్టి తంద్రిసఖు ని- ట్లాహా నిరీక్షించి భి।
న్నము గానైతినె కాక యెంతపని కై- నన్ రాముఁ డగ్గుండు గా॥

(తెరలో) కష్టము కష్టము.

గీ॥ ముందు గురుఁడు తిరుజనకుఁడు- బోధ సేయ।
నిట్టియనుభావమాత్రన- మీకు వ్యలక్ష్మి।
గెలుగు రాముని గని మూఢ- కరణ లగుచు।
మూర్ఛఁ జెందిరి తల్లులు- మువ్వు రకట! ॥

రా— గీ॥ జనకులకు రఘువులకుఁ గృ- త్స్నంపు గోత్ర।
మంగళము కారణం బగు- నంగనయెడ।
నిర్దయుండను దురితవి- నింద్యుఁడ నగు।
నట్టి నాయెడ దయ మీకు- వ్యర్థ మగును॥

వారి నెంతలోఁ గలిసెదనో? (అని లేచుచున్నాఁడు)

కుశలవు— తాతా! యిట్టిటు.

(సదయాంకులము గాఁ బరిక్రమించి యందఱు వెళ్ళిరి.)

ఇతి షష్ఠాంకము.

శ్రీరస్తు.

ఉత్తరరామచరితనాటకము.

సప్తమాఙ్కము.

(పిదప లక్ష్మణుఁడు ప్రవేశించుచున్నాఁడు)

లక్ష్మ—ఆహా భగవంతుం డగు వాల్మీకిమహర్షి, మాతోఁ గూడ బ్రాహ్మణక్షత్రియ పౌరజానపదులను బిలిచి స్వప్రభావంబున సకలదేవాసురతిర్యఙ్నరనికాయంబును జరాచరభూతసముదాయంబును సమకూర్చెను. "లక్ష్మణా! యచ్చర లభినయించుతన నాటకంబుఁ జూడ వాల్మీకి మనలఁ బిలిచెను. నృత్తోచితాదిస్థానంబగు గంగాతీరమునుఁ బొంది సభాసన్నివేశము చేయు" మని మాయన్న నా కాజ్ఞాపించె. నేనును మర్త్యామర్త్యభూతనివహంబున కుచితస్థానవిభాగంబుఁ గావించితిని. ఇతఁడే యార్యుండు.

గీ॥ అవనిరాజ్యాశ్రమావాస- మందు నమిత।
కష్టపుమునివ్రతంబును- గలుగునిత్తఁడు।
ప్రణుతవాల్మీకిమునిగౌర- వంబువలన।
నిట్లు వచ్చుచునుండె మ- హీశుఁడిపుడు॥

ఆర్యా! జయము జయము.

(తరువాత రాముఁడు ప్రవేశించును.)

రా— వత్సా! రంగప్రాశ్నికులు సిద్ధముగా నుండిరా?

లక్ష్మ—చిత్తము చిత్తము.

రా— ఈబాలు రిద్దఱు చంద్రకేతుసమానంబగు గౌరవమును బొందఁ దగుదురు.

లక్ష్మ—అన్నా! రాజస్నేహవిశ్వాసంబున నట్లయగును. ఇదిగో రాజాసనంబు పఱువఁబడినది. యుపవసింపుము.

(అందఱుయథోచితముగానుపవసించిరి)

రా— నాటకమారంభింపుఁడు.

సూత్రధారుఁడు—(ప్రవేశించి) భగవంతుండును భూతార్థవాదియు నగు ప్రాచేతసుఁడు "మేము జ్ఞాననేత్రంబునఁ జూచి పవిత్రంబును గరుణాద్భుతరసయుక్తంబు నగు నేవచనామృతంబును గొంచెము సమకూర్చితి మందుఁ గావ్యగౌరవంబువలన సావధానముగా నుండవలయు" నని జంగమస్థావరాత్మకం బగుజగంబున కానతిచ్చుచుండె.

రా— మహాత్ములు ప్రత్యక్షీకృతధర్ములు అట్టిమహాత్ములపరిశుద్ధంబులు నమృతభరితంబులు నగుప్రజ్ఞానంబు లాకప్పుడు నసత్యంబులు కావని చెప్పఁబడుచున్నది. కావున శంకింపఁదగవు.

(తెరలో)

హా! ఆర్యపుత్రా! కుమారలక్ష్మణా! యొకర్తుకను శరణహీనురాలను వ్యగ్రమనోరథను బ్రసవవేదనాబాధిత నగునన్ను శార్దూలంబు లపేక్షించుచున్నవి. ఇప్పుడు మందభాగ్యనగు నేను భాగీరథిలో శరీరముఁ బరిత్యజించెదను.

లక్ష్మ—(తనలో) అకటా! ఏదోమఱియొకటి.

సూ—గీ॥ విభునిచే ఘోరవనమున- విడువఁబడిన।
పట్టమహిషి ధరాత్మజ- పరమసాధ్వి।
జానకీదేవి ప్రసవక- ష్టంబుఁ బడయ।
విసిగి దేహంబు గంగలో- విడుచుచుండెఁ॥

(అని నిష్క్రమించెను.

ఇది ప్రస్తావనము.

రా— (సభయముగా) దేవీ! సౌమిత్రిం జూడుము.

లక్ష్మ—ఆర్యా! యిదినాటకము.

రా— హా దేవీ! దండకారణ్యవాసప్రియసఖీ! యిది నీకు రామునివలనఁ గలుగు దుఃఖపరిపాకము.

లక్ష్మ—అన్నా! యూఁటడిల్లి చూడుము. ఈగ్రంథంబు మునిప్రణీతము.

రా— ఇదిగో వజ్రమయుఁడనై సిద్ధముగా నుంటిని.

(పిదప నొక్కొక్క బిడ్డఁ జంకఁ బెట్టికొనిన గంగావసుంధరలచేఁ బట్టుకొనఁబడి ప్రముగ్ధ యగు సీత ప్రవేశించుచున్నది.)

రా— వత్సా! అడుగు పెట్టఁదెలియని చీఁకటిలోవలె నంధత్వము నొందుచుంటిని. నన్నుఁ బట్టుకొనుము.

దేవతలు గీ॥ ఓసిజానకి! కల్యాణి!- యూఁటడిల్లు।
వృద్ధి నొందుచునుంటివి- విధివశమున।
రాఘవాన్వయధరకుమా- రయుగళంబు।
నుదకమధ్యంబునం గంటి- వోకుమారి!॥

సీత—(ఊఁటడిల్లి) దైవవశమునఁ బిల్లలఁగంటిని. హా! ఆర్యపుత్రా! (అని మూర్ఛిల్లుచున్నది.)

లక్ష్మ—(కాళ్ళపైఁబడి) అన్నా! భాగ్యవశమునఁ బెంపెక్కితిమి. రఘువంశము కల్యాణాంకురంబయినది. (చూచి) హా! యెట్లు? ఆర్యుఁడు కన్నీరు నించుచుఁ బ్రముగ్ధుండై యుండెనే? (వీనుచున్నాఁడు)

దేవతలు—వత్సా! యూఁటడిల్లుము ఊఁటడిల్లుము.

సీత—(ఊఁటడిల్లి) ఆర్యులారా! మీరెవరు? నన్నువిడిచిపెట్టుఁడు.

పృథ్వి— ఈమె నీశ్వశురకులదేవత యగు భాగీరథి.

సీత— భగవతీ! నీకునమస్కారము.

గంగ—పాతివ్రత్యంబున కుచితం బగు శ్రేయంబు వడయుము.

లక్ష్మ— అనుగ్రహింపఁబడితిమి.

గంగ— ఈమె నీతల్లి యగు భూదేవి.

సీత— అమ్మా! న న్నీయవస్థయందుఁ జూచితివి.

పృథి—రా రమ్ము. బిడ్డా! (అని యిద్దఱుకౌఁగిలించుకొని మూర్ఛిల్లుచున్నారు.)

లక్ష్మ—(సహర్షముగా) దేవి యగుజానకి గంగావసుంధరలచే నెట్లనుగ్రహింపఁ
బడినది?

రా— దైవవశమున నిది దుఃఖాంతరము గానున్నది.

గం— పూజ్య యగు భూదేవి కూడ దుఃఖించుచుండుట నపత్యస్నేహము బలవత్తరమై జయశీలంబగును. కాకపోయిన మనస్సునకు మూఢగ్రంథియుఁ బ్రాణుల కభ్యంతరోపద్రవంబును సంసారతంతువు నగునీయపత్యస్నేహము సర్వసాధారణము. సఖీ! భూతధాత్రీ! బాలా! వైదేహీ! యూఱడిల్లుఁడు.

పృథ్వి— (ఆశ్వసించి) దేవీ! సీతను గని యెట్లూరకుందును?

గీ॥ రక్కసులలోన నునికిఁ జి- రంబు నోర్చి।
రెండవది మస్సహంబగు- చుండువిడుపు।

గం— పండుటకు సిద్ధమైనదై- వమునననుభవ।
మార్గములఁ దప్ప నెవఁడు స- మర్థుఁ డగును ?॥

పృథ్వి— భగవతీ! గంగా! మీరామభద్రున కిదంతయుఁ దగినదియే.

గీ॥ బాల్యమున బాలుచేఁ బట్టఁ- బడినపాణి।
యప్రమాణీకృతం బయ్యె- నన్వయంబు।
నగ్ని జనకుండు శీలస- త్యములు నేను।
గాము సుమ్మి ప్రమాణంబు- గా నతనికి॥

సీత— హా! ఆర్యపుత్రా! స్మరించుచుంటివా!

పృథ్వి— ఆ! నీకార్యపుత్రుం డెవఁడు?

సీత— (సిగ్గుతోఁ గన్నీటితో) అమ్మ చెప్పినట్లే

రా— తల్లీ! పృథివీ! యిట్టివాఁడ నైతిని.

గం— వసుంధరా! సంసారంబునకు శరీరంబవైతివిగదా? ఎఱుఁగనిదానివలె నిట్లునియెడఁ గోపపడెదవేమి?

మ॥ కవిసెన్ భూమిని ఘోరదుర్యశము లం- కాద్వీపమం దైనయ।
గ్నివిశుద్ధిన్ జన మెట్లు నమ్ము నిచటన్? - కృత్స్నంపులోకంబుపూ।
జవిధానంబు కులక్రమాప్తధన మి- క్ష్వాకుక్షితీశాళి కో।
యవనీ! యీవిషమంపుఁగార్యమున నె- ట్లాబిడ్డ దాఁ జేసెడున్॥

లక్ష్మ—ఎల్లవిషయంబుల దేవత లమోఘజ్ఞానము గలవారు గదా

గం— అయినను నీ కిదె వందనము.

రా— తల్లీ! భాగీరథీ! భగీరథకుల మనుగ్రహింపఁబడినది.

పృథి—దేవీ! నిచ్చలు నీకుఁ బ్రసన్నురాలనే కాని యీయపత్యస్నేహావేగము విని నవెంటనే దుస్సహంబగుచున్నది. రామభద్రునకు సీతయెడఁ గలనెయ్యంబు నేనెఱుఁగనిదానను గాను.

గీ॥ దగ్ధమైనట్టి మనసుతో- దైవవశము।
వలన నీసీత విడనాడి- ప్రబలధైర్య।
మునను బరిపాలితప్రజా- పుణ్యమునను।
బ్రాణములతోడ నుండె నా- బాలకుండు॥

రా— పెద్దలు పిల్లలయెడ దయ గలిగి యుందురుగదా?

సీత—(ఏడ్చుచు నోసిలియొగ్గి) అమ్మా! నీలో నన్ను లయము నొందింపుము.

గం— ఏమంటివి? వేయేండ్లు సుఖముగా నుండుము.

పృథి—బిడ్డా! నీబిడ్డలఁ జూచికొనుము!

సీత— ఈయనాథబాలురతో నేమి?

రా— హృదయమా! నీవు వజ్రము వైతివి.

గం— సనాథులయ్యు నీబాలు రనాథు లెట్లయిరి?

సీత—నిర్భాగ్యురాలనగు నాకు సనాథత్వ మెక్కడ?

గం. పృ. క॥ కవుగిట దేనిని దాఁకుటఁ।
బవిత్రత ఘటించె నాకుఁ- బావనశీలా!।
భువనశ్రేయస్కర మా।
పావక దేహమున నిందఁ- దలఁచెద వేలా?॥

లక్ష్మ—ఆర్యా! వినుము.

రా— లోకము వినుఁగాత.

(తెరలో గలకలము)

రా— ఇదేదోయత్యద్భుతము.

సీత—కిలకలధ్వనితో నాకసము వెలుగుచున్నదిదేమి?

గం—పృ—తెలిసినది.

గీ॥ మొదల భగవత్కృశాశ్వుండు- పిదపఁ గౌశి।
కుండు దరువాత రాముండు- గురువు లగుదు।
రెలమి వేనికి జృంభకం- బులను గూడి।
పుట్టుచున్నవి యాశస్త్ర- ములు నిజంబు॥

(తెరలో)

గీ॥ భగవతీ! జానకీ! నీకు- వందనములు।
పూర్వ మాచిత్రదర్శన- మున నెవరికి।
దాత యయ్యెనొ శ్రీరఘూ- ద్వహుఁడు వారు।
నీకుమారులు గతి మాకు- నిజము తల్లి!॥

సీత—భాగ్యవశమున నీయస్త్రదేవతలు లభించినవి. ఆర్యపుత్రా; యిప్పటికిని నీయనుగ్రహంబులు ప్రకాశించుచున్నవి.

లక్ష్మ—"ఈయస్త్రంబు లెల్లవిధంబులనీప్రసవంబు ననుసరింపఁగల" వని యాచార్యుఁడు తొల్లి చెప్పె

గం. పృ. క॥ పరమాస్త్రములారా! మీ।
పరిగ్రహమునఁ గృతార్థతఁ- బడసితి మీబా।
లురు ధ్యానించెడుతఱి మీ।
రరుదెండు శుభంబు మీకు- నగు వందనముల్॥

రా— గీ॥ విస్మయానంద సంబంధ వికలితంబు।
వైనకరుణాతరంగంబు- లమితముగను।
గలఁగుచున్ నిర్వహింపంగఁ- దెలియ నలవి।
గానిదశ నాకు నిప్పుడు- గలుగఁ జేయు॥

గం—పృ—కుమారీ! యానందింపుము. నీపుత్రుఁ డిప్పుడు రామభద్రసమానుఁడై

సీత — నీతికై రాజోచితం బగువిధి సేవను చేయింపఁ గలరు.

రా — గీ|| అలవసిష్ఠుండు గురువుగాఁ గలరఘువుల।
వంశమునను౦గుఁగోడ లీ పరమసాధ్వి।
కూడఁ గటకట! తనయుల కుఱ్ఱగుఱ్ఱి।
తవిధు లొనరించుగురువు నొం చికయు వగచు॥

గం — కల్యాణీ! నీ కీవిచారముతో నేమి? పాలు విడిచిన పిదప నీపిల్లలను భగవంతుఁ డగు వాల్మీకి కొప్పగించెదను.

గీ|| రఘుకులంబున కెప్పుడు నైన గౌరవగుణియు।
యిష్టుఁ డాచార్యుఁ డగుఁ గాని యిప్పుడేను।
మారులకు బ్రహ్మజ్ఞానసాగరములను।
వేత్త వాల్మీకియే నేఁడు వేల్పుఁ గలఁడు॥

జనకులకును రఘువులకును శతానందుఁడు వసిష్ఠుఁడు నెట్లో యట్లే యీ కుమారులకును వాల్మీకి గురువగుఁ డగును.

వృ — భగవతీ! బాగుగా నాలోచించితివి.

లక్ష్మ — ఆర్యా! నిజము విన్నవించుచుంటిని. ఈ యార్యయుపాయములు సీతాపుత్ర గుళ లక్షులనుగాఁ దలంచుచున్నాను.

గీ|| వీర విభువులు వాల్మీకిఁ జేరువారు।
వీరు లాజన్మసిద్ధాస్త్రసారు లెంచ।
నాఖ్యనకుఁ బోలునాకృతి నందువారు।
వయసునందును ద్వాపర ప్రాయులవారు॥

రా — ఇట్లే యింక లవకుశులనఁ బుట్టుదురని నమ్మితిని.

వృ — వత్సా! రఘుకులభూషణముల దర్శించితివి.

రా — హా! ప్రేయసీ! నాకొరకింతదుఃఖమును పొందితివా?

సీత — తల్లీ! నీలో నన్ను నిలుపు మెవ్వఁడు పుణ్యము. పతిలోకవరాభావము ననుభవించవలెను.

లక్ష్మ — ప్రత్యుత్తర మీమిచ్చునో?

పృథి — కుమారీ! నాయాజ్ఞచొప్పునఁ బాలువిడుచువఱకుఁ గుమారులఁ జూచికొను చుండుము, పిదప నీ కెట్లిష్టమో యట్లే చేసెదను.

గంగ — ఇది యుక్తముగా నున్నది.

(అని గంగ, పృథివి, సీత, వెళ్ళిరి.)

రా — హా! సచ్చరిత్ర దేవతా! సీతా! నీవు లోకాంతరంబున నుంటివని నిశ్చయ మయినది. (అని మూర్ఛిల్లుచున్నాఁడు.)

లక్ష్మ — దేవా! మహానుభావా; ప్రాచేతసా! రక్షింపుము ఇది నీకావ్యార్థంబు.

(తెరలో) మంగళధ్వని చాలింపుఁడు. ఓజంగమస్థావరములారా! మర్త్యామర్త్యులారా! యిప్పుడు వాల్మీకిచేఁ బ్రతిజ్ఞచేయఁబడిన పవిత్రం బగునాశ్చర్యము చూడుఁడు.

లక్ష్మ. చ. కలఁగుచునుండెఁ గవ్వమునఁ- గ్రైవడి గాంగజలంబు తత్త్వవే।
త్తలు సుర లాకసంబున ము- దంబున నిండిరి యద్భుతంబుగా।
జలమునుండి పైకి సిరి- సాగరకన్యకఁ బోలి సీత భూ।
తలసుత గంగదేవతను- దల్లి వసుంధరఁ గూడి వచ్చెడున్॥

(తెరలో)గీ॥ లోకజననీ! యరుంధతి! నీకు నప్ప।
గించితిమి కోడలిఁ లోక- కీర్తనీయ।
సీతఁ బావనచరితను- బ్రీతిఁ జూడు।
గంగ వసుమతి యనుపేరు- గలుగునమ్మ॥

లక్ష్మ — ఆహాహా? ఆశ్చర్యము ఆశ్చర్యము. పూజ్యరాలా! కష్టము. ఇప్పటికి నార్యుండు నిట్టూర్పుపుచ్చకుండె.

(పిదప నరుంధతి సీతయుఁ బ్రవేశించుచున్నారు.)

అరుం. క॥ త్వరపడుముబాల! జానకి।
పరివర్జింపుము భయస్వ- భావము వేగం।

బరుదెమ్ము నాదు బాలురన్।

గర్భసౌమ్యస్పర్శనమునఁ గావుము బ్రమకన్॥

సీత — (తొందరతో స్పృశించి) ఆర్యపుత్రా! యూఁతడిల్లుము.

రా — (నిట్టూర్పు విడిచి) ఆహా యేమిది? (సాశ్చర్యానందముగాఁ జూచి) ఎట్లో దేవి యగు జానకియా? (సిగ్గుతో) తల్లి యగు నరుంధతియా? ఋశ్యశృఙ్గాదులగు మాగురువులా యెట్లు?

అరుం — వత్సా! యీమె రఘుకులదేవతయు సుప్రసన్నయు నగు భాగీరథి.

(తెరలో) లోకనాథా! రామభద్రా! "అమ్మా! నీవు కోడలగు సీతయం దరుంధతివలెనే శుభసంధాత్రివి గమ్ము" అని చిత్రదర్శనంబున నన్నుఁ గూర్చి యనిన నీవాక్యము దలఁచికొనుము. కావున నే నప్పు దీర్చుకొంటిని.

అరుం — ఈమె నీయత్త యగు వసుంధర.

(తెరలో) "భగవతీ! వసుమతీ! పూజనీయ యగు సీతనయం జూచికొను" మని బాలికాపరిత్యాగసమయంబునఁ బలికితివి. కావున రాజా! బాలికయెడ నామా[ట] చెల్లించుకొంటిని.

రా — భగవతీ! కృతాపరాధుండ నైనను నీకుఁ గరుణింపఁ దగినవాఁడను. (అనిన మస్కరించుచున్నాఁడు)

అరుం — ఓ పౌరజానపదులారా! జాహ్నవీవసుంధరలచేఁ బొగడఁబడినదియు నాచే సమర్పింపఁబడినదియుఁ దొల్లి భగవంతుండగు నగ్నిహోత్రునిచే నిర్ణయింపఁబడిన సచ్చరిత్ర గలదియు బ్రహ్మాదిదేవతలచేఁ గీర్తింపఁబడినదియు సూర్యవంశంబుకోడలును దేవయజ్ఞసంభూతయు నగు జానకి పరిగ్రహింపఁబడుఁగాత. మీ రిచ్చోట నేమి తలంచుచుంటిరి?

లక్ష్మ — ఇవ్విధంబునఁ దల్లి యగు నరుంధతిచే నదలింపఁబడు పౌరజానపదచరాచర సముదాయంబు పూజ్యురాలికి నమస్కరించుచున్నది. లోకపాలురును సప్తర్షులును బుష్పవర్షంబులఁ బూజించుచుండిరి.

అరుం — రామభద్రా!

గీ॥ హాటకవికృతప్రతిమ కాం- ద్యప్రకృతియుఁ
బ్రియసతీమణి ధర్మచా- రిణియుఁ బుణ్య
యైననీపత్ని నధ్వర- మందుఁ గూర్మి
దగ నియోగింపు ధర్మము- తప్పకుండ॥

రా— తల్లీ! నీ వాజ్ఞాపించినట్లు.

లక్ష్మ— కృతార్థుండ నైతిని

సీత— మరలజీవించితిని.

లక్ష్మ— ఆర్యరాలా; సౌమిత్రి నమస్కరించుచున్నాఁడు.

సీత— వత్సా! నా కిట్టి శుభంబు దలఁచుచుఁ జిరకాలము జీవింపుము.

అరుం— దేవా! వాల్మీకీ! సీతాగర్భసంభవు లగుకుశలవుల నిప్పుడు రామభద్రున
కు సమర్పింపుము (అని నిష్క్రమించెను)

రామలక్ష్మ— దైవవశమున నిదంతయు మనము తలఁచినట్లే

సీత— నాపుత్రు లెక్కడ?

(పిదప వాల్మీకి కుశలవులు ప్రవేశించుచున్నారు)

వాల్మీ— కుమారులారా! యీరాముఁడు మీతండ్రి, యీలక్ష్మణుఁడు మీపినతండ్రి
యీసీత మీతల్లి. యీరాజర్షి యగుజనకుఁడు మీమాతామహుఁడు.

సీత— (సహర్షకరుణాకూతముగాఁజూచి) నాబిడ్డ లగుకుశలవులా?

కుశలవులు— హాతాతా! హాతల్లీ! హామాతామహా!

రామలక్ష్మ— (సంతోషముతోఁగౌఁగిలించి) నాయనలారా! మీరు దొరకితిరి.

సీత— నాయనా! కుశా! రమ్ము తండ్రీ! లవా; రా చిరకాలమునకు లోకాంతరము
నుండి వచ్చినతల్లినిఁగౌఁగిలింపుఁడు.

కుశలవు— (అట్లుచేసి) ధన్యుల మైతిమి.

సీత— మహర్షీ; నమస్కారము.

వాల్మీ— అమ్మా; చిరకాలము సౌభాగ్యవతివై యుండుము.

(తెరలో) లవణాసురునిమూలనము పెఱికినమధురేశ్వరుండగుశత్రుఘ్నుఁడు
వచ్చెను.

లక్ష్మ— శ్రేయస్సులు సుసంతతసంబంధసహితంబులు.

రా— ఇదంతయు నే ననుభవించుచుండియు నష్మాను. కాక, శ్రేయస్సులకిది స్వభావను కాఁబోలు.

వాల్మీ— రామభద్రా; నీ కింకేమి యిష్ట మొనరింపవలయును.

రా— ఇంతకంటె నా కితర మయినప్రియ మేమి?

కాని యిది భరతవాక్యము.

మంగళమహాశ్రీ వృత్తము:—

ఈపరమపుణ్యకథ- యిష్ట మయి తల్లివలె-
నీడ్య యగుజాహ్నవివలెన్ దాఁ ।
బాపములనుండి యెడఁ- బాపుచును లోకమును-
బావనముఁ జేయును శుభార్థిన్।
దాపు నభినేయరచ- నస్ఫుటకథావిపరి-
ణామ మగుదీనిఁగవివాణిన్ ।
జూపటు సుశబ్దమును- శుద్ధపరతత్త్వముగఁ-
జూచుబుధు లెంచెదరు గాతన్ ॥

ఇది శ్రీ మత్పరమపవిత్ర హారితసగోత్ర మల్లాద్యన్వయ సహస్ర
పత్రపద్మమిత్రాధీత సకలతంత్ర రామస్వామి శాస్త్రి
పౌత్రుండును సీతా రామ సహసద్గుణ వేంక
మాంబా శ్రీరామావధాని పుత్రుండునగు
సూర్యనారాయణ శాస్త్రి చే
నాంధ్రీకరింపఁబడినయు
త్తర రామచరిత నా
టకమందు సప్త
మాఙ్కము.

నాటకము సంపూర్ణము.

84. పేజీ.

తా॥ జనకునిచే నొసఁగఁబడినదై ధర్మపత్నియగుట సీత, రామునకుఁ బ్రియురాలయ్యెను. మఱియు సద్గుణములచేతను, సౌందర్యాది గుణములచేతను, రామునకు సీతయెడ మిక్కిలి ప్రీతి హెచ్చెను. అట్లేసీతకు రాముఁడు ప్రాణములకంటెఁగడుఁబ్రియుండయ్యెను. వారిపరస్పర ప్రేమమును వారి హృదయమే యెఱుఁగును.

85. పేజీ.

తా॥ ఓ ప్రేయసీ! దేనికి నాల్గుదెసలనీవకుళవృక్షము పుష్పములు వర్షించుచున్నట్లుండెనో యాయీతాతిపలక నీకొఱకుంచఁబడినట్లుండెను.

శుద్ధపత్రిక.

———:O:———

పుటము.	పఙ్క్తి.	తప్పు.	ఒప్పు.
విజ్ఞప్తిలో.		సత్మీలను.	పక్షీలను.
5	26	జానకిని సరితోష	
8	5	వినయసంపద	
9	13	దరుంథతి	దరుంధతి
14	7	యీాప్రియ	ఈప్రియ
15	6	విచివి	విడివి
17	16	బడతిరి	బడితిరి
17	17	దుర్మాత్మ్ర	దురాత్మ
33	4	ఊరడిల్లు	ఊఱడిల్లు
34	8	నల్లఁగలువ	నల్లగలువ
41	1	ఉ॥	వాసం—ఉ॥
44	7	ఈపొదిరింటి	ఈపొదరింటి
50	4	వేడియున్	వేఁడియున్
58	5	వర్తము	వర్తనము
69	25	లంగీకరించు	
78	4	వయిస్య	వయస్య

అంటనివియుఁ బ్రమాదపతితంబులునగు తప్పులింకనుండవచ్చును.

శ్రీరస్తు

కవిసంశయవిచ్ఛేదము.

అడిదముసూరకవికృతము.

శ్రీపరవస్తు వేంకటరంగనాథస్వామిఅయ్యవారలుగారిచే

టిప్పణ్యాది విన్యాసపూర్వకముగా పరిష్కరింపఁబడి

విశాఖపట్టణమునందలి

స్వకీయార్షముద్రాశాలయందు

ముద్రింపఁబడి

శ్రీసకలవిద్యాభివర్ధనిలో

ప్రకటింపఁబడియె.

హేమలంబిసంవత్సరము

వెల ౹ా అణాలు.

సంకేతాక్షరజ్ఞాపనము.

వి- పు- విశాఖపట్టణపుస్తకము - విశాఖపట్టణమున శ్రీవే. మంగిపూడిజగన్నాథశాస్త్రులుగారివద్దసంపాదించిన కవిసంశయవిచ్ఛేదప్రతి. సంపూర్ణము.

పా-పు-పాచిపెంట శ్రీరాజావారిప్రతి- ఇదిఅసంపూర్ణము- 'అనగా 'ఏవకారార్థ' అనునది మొదలు 3 రలక్షణమున 'జెట్టిదుండు। నె' అనువరకున్నది. శ్రీసంగమవలసరాజావారి జ్యేష్ఠపుత్రులగు శ్రీరాజాచంద్రశేఖరనిశ్శంకబహాదర్ వారిద్వారావచ్చినది.

బ్ర- పు. బ్రహ్మశ్రీ భాగవతులలక్ష్మీనారాయణ శాస్త్రులుగారు స్వయముగావ్రాసిపంపినప్రతి- సంపూర్ణము. ఇది ద్వితీయతరంగములో కొంతముద్రణయయినపిదప చేరినది.

ము- పు- ముద్రితపుస్తకము.

తా- పు- తాళపత్రపుస్తకము.

శోధనము.

సీ॥ యతియుక్తవాక్యానుగతినంటవలయు వత్సంబు ధేనువు వెంటదవిలినట్లు।
మెట్టు మీదను గాలు పెట్టగా దండయందించినటులు ప్రాస మెనయవలయు।
సానబట్టిన మణి చందాన పదము అర్థనారీశుభంగిబంధ్యంబువలయు।
దవివెలుంగు మెఱుంగు దీరెయట్లర్థంబు దేటతెల్లంబుగా తెలియవలయు।

నలంత్రిదొలవడ్డ ఇందుమండలము వలన।
జలజలనరాలు నమృతంపుజాలు లీల।
రసము దులకింపవలెనట్టి రమ్యకవిత।
రసికరసనారికంస చేప్రిలకు నెన్న ॥ ౬ ॥

వ॥ అని యిట్లు శ్లాఘాలంఘన జాంఘికసుకవితామర్మకర్మనిరూపణ హృదయుండనై ॥ ౭ ॥ అను నీగ్రంథము 'ఆంధ్రమర్మంబు' అను పద్యమునకును 'కవిజనసంజీవనిలో' నను పద్యంబునకును నడుమ నుండవలెను. కాంగా నాపై పద్యముల సంఖ్య ॥ ౮ ॥ ౯ ॥ యని యుండవలెను. ఈసీసవచనములు వి-పు; పా-పు. లలో లేవు ల-పు. లో నున్నవి.

౩వ లక్షణములోని ఛందోభంగము ౩ ప్రతులలోను నేకరీతిగా నుండుటవలన మార్చుటకు సాహసింపలేదు.

పేజీ ౧౦-'అగ్నిహోత్ర' యను పద్యమునకు '౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]' అని శీర్షికయును టిప్పణిలో '*ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున పరాశరు కావించు సత్రయాగంబునయిన నాగకులప్రళయంబుం జూచి పులస్త్యాదులు వసిష్ఠాశ్రమమునకు వచ్చి సత్రయాగంబు సేయవలదని పరాశరుం బ్రార్థించుట' అని యుండవలెను.

౯వ లక్షణము నతృతీయపాదము - 'యుండు మూర్తుల నేన వారొందునను' అని యుండవలెను.

పేజీ ౨౭ 'తోడనహో' యను పద్యమునకు, '౧* కర్ణపర్వము తిక్కన సోమయాజి]' అని శీర్షికయును టిప్పణిలో '*కర్ణపర్వము ౨వ యాశ్వాసమునను కేతుండ నెడి పాంచాలకుమారుతో కృపాచార్య యుద్ధమున' అని యుండవలెను

పేజీ ౩౦-పజ్క్తి ౧౯--'విదర్భదేశమునయందు'

శ్రీ ర స్తు.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము.

ప్రథమతరంగము

క॥ శ్రీమ దుమాశంభులకు ర।
మామురవైరులకు వాక్కమలసూతులకున్।
చేమోడ్చి వినాయకపద।
తామరసంబులకు నెఱఁగి తవిలినవేడ్కన్ ॥ ౧॥

క॥ వాల్మీకివ్యాసులకును।
కేల్మొగిడిచి నన్నపార్యుఁగీర్తించి కవీం।
ద్రుల్మెచ్చఁగవిత నూర్చ న।
కల్మషునిం దిక్కయజ్వ గణుతించి తగన్ ॥ ౨॥

క॥ చినలచ్చిమంత్రితనయుని।
ననఘుని మజ్జనకు భాస్కరామాత్యమణిన్।
గొనియాఁడెద శ్లాఘులం।
ఘనజాంఘికకవనధాటిగలిగినప్పటిన్ ॥ ౩॥

క॥ పుడమిగల రసికులెల్లఁబొ।
గడఁ గవిజనరంజన కృతి గావించితి నే।
నడిదము సూరకవీంద్రుఁడ।
మృడపదపంకజరిరంసు మృదుమానసుడన్ ॥ ౪॥

గీ॥ ఆంధ్రమర్మంబు దెలియంగ ననువుపడునె।
ప్రకటసంస్కృతరచితసూత్రముల చేత।
నవని బాణిని ఘటితసూత్రార్థసరణి।
తెనుఁగుటీకల చేత సాధింపనగునె ॥ ౫ ॥

క॥ కవిజనసంజీవనిలోఁ
దవిలినపద్ధతులు మఱియుతరలక్షణముల ।
త్సృవినిర్దిష్టగతుల్ చె ।
ప్పవలయునని† వేఱ యొక్కపద్ధతి చేతన్ ॥౬॥
క॥ ప్రియమందఁగ కవులు కవి ।
త్రయ*సుకవిత్వానుసరణి దప్పక కవిసం ।
శయవిచ్ఛేదన మను నా ।
హ్వాయమిడి లక్షణ మొనర్తు నార్యులు మెచ్చన్ ॥౭॥‡

౧ లక్షణము.

గీ॥ ఏవకారార్థసంప్రాప్తి*హేత్వకార ।
మైనసి†యంతఁకాల్వ రేన నెడ్క చోట ।
నిడగవచ్చును గొల్వరయేని యనుచు ।
భానుశతకోటి సంకాశ పార్వతీశ ॥

ప్రయోగము.

౧ ‡ ఆదిపర్వము-శబ్దానుశాసనుఁడు

గీ॥ ఇంక నెవ్వరు* రక్కసు లిద్దురాత్ము
నట్లు మనుజులఁదినకుండు నదియె† మనుజ ।
భక్షణము జేసితిరయేని§ బకునియట్లి

---

† 'వలెనేయని' వి-పు
* కవిత్రియమనఁగా భారత కవులు ముగ్గురును-
‡ ఈయేడుపద్యంబులును పా-పుస్తకమునలేవు-
* 'సంప్రీతి' పా-పు.
† 'మైనసి' పా-పు.
§ 'ననెడి' పా-పు.
‡ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమునందు బకుఁడు చచ్చుట నాకర్ణనగరార్పును విని యిచ్చినవారిబంధువుల జూచి భీముఁడు నెప్పువాక్యము
* 'నెన్నఁడు' ము-పు. తా-౯.
† 'నదియు' వి-పు 'పదియు' ము-పు.
§ 'చేసితిరనియు' అనియు మహాభారత తాళపత్రిపుస్తకములోనను ముద్రితపు

చస్తురని రక్కసుల కెల్లసాటె వినఁగ‡॥

౨ * అరణ్యపర్వశేషము § ఎఱ్ఱాప్రగడ.

క॥ నాదైన యాశ్రితత్వము।
నీదగు చిత్తమునఁ గలిమి† నియతమయేనిన్।
సాదరఫణితుల నన్నవ।
పాదితసన్మానుగాఁ బ్రసాదింపుదయన్‡॥

౩ § ఉద్యోగపర్వము ఉభయకవిమిత్రుఁడు

చ॥ అది సభయే ప్రియంబడర* నార్యులుసెల్వరయేని నార్యులే।
మదిఁ దలపంగవారలు సమంచితధర్మముబల్కరేనిన।
ట్టిదియును ధర్మమే† తగఘటించిననిక్కము లేనిదేనిదాఁ।
బదిలపునిక్కమే యొకనెపంబిడుచొప్పగు నేని భూవరా॥

౪‡ నైషధము శ్రీనాథుఁడు

గీ॥ అనలసంబంధవాంఛనాకగునయేని।
యనల సంబంధవాంఛనాకగునె. సూవె§।
[చాలు సందేహ వక్రభాషణములింకఁ।

స్తకములోనునుంగూడ నున్నది

‡ 'రాక్షసులకెల్లజాటిచెప్పె' తా-పు.
రక్కసులకెల్లజాటిచెప్పె ము-పు.

* అరణ్యపర్వమురెండవ యాశ్వాసమున మార్కండేయుఁడు నారాయణుని ప్రభావంబుఁ దెలుపుమని యడుగుట

§ ఎఱ్ఱాప్రగడయనియుపనామము శంభుదాసుఁడని కవినామము ఈగ్రంథంబున నక్కడక్కడ శంభుదాసుఁడని కూడ వ్రాయబడియున్నది

† 'గల్గ' పా-పు. ము-పు

‡ 'ప్రసాదింపఁదగున్' ము-పు

§ ఉద్యోగపర్వము౨వ యాశ్వాసమున సంజయుఁడుపప్లావ్యంబుననున్న పాండవులంజూచివచ్చి పాండవ కౌరవులకు విరోధంబు తొలగించుట శ్రేయమని ధృతరాష్ట్రునకుచెప్పుట

* 'బెడఁగ' ము-పు

† 'ధర్మవే' ము-పు

‡ నైషధము ద్వితీయాశ్వాసమున రాజహంసము నలునిగుణములువర్ణించి స్త్రీస్వభావములు చంచలములు గావున నలునియందలి నీయనురాగమిట్లుండునో లేదో యనిననంత దమయంతి నలునితప్ప మరియొకని వరియింపనని హంసంబునకు తెలుపుట.

§ 'యతివ' పా-పు. మాతృకలో ప్రథమ ద్వితీయపాదములు మాత్రమె యున్నవి పద్యము పూర్తిగానున్న

దరుణచంద్రాంగ పాథఃపతంగశ్రా॥]

× * కవులపద్యము(?)

చ॥ వయసున చిన్నవాఁడనభివంద్యుఁడనాదు నేమికుసంచుఁగం।
తయ మొనరించెదేని మునిసత్తమ కార్యములందునాగమా।
ధ్యయనములందు మంత్రములయందు గరిష్ఠుఁడయేని పెద్దని।
శ్చయ మిది వానియందఖిలసన్నుతమైనను విద్యగల్గుటన్॥

౨ లక్షణము.

గీ॥ ఇడగవచ్చునుల్యప్పుపై నిత్యసంధి।
మాత్రమొక్కొక్కచోటను మట్టుమీరఁ।
గొలుతు నష్టమదంపఁగోరిందుశేఖరు।
నన్నయట్లు కవిజనానుమతిని॥

ప్రయోగము.

౧ † ఉద్యోగపర్వము. [తిక్కయజ్వ]

క॥ ఇతఁడు మదీయపురోహితుఁ।
డితనికిఁదగ నెల్ల* పనులు నెఱిఁగించిపుడే† ॥
ధృతరాష్ట్రు కడకుఁ బనిచెద‡ ।
చతురవచనరచన గలిపి సంప్రీతి మెయిన్॥

రాఁడంబాగుండునని తలంచి తృతీయచతుర్థపాదములనై పళమునుండి చేర్చుటయైనది। కావున నేయాపాదములకి [ ] ట్టివిహ్నంబిడంబడెను ముందుకూడ నీచిహ్నము వ్యస్తగ్రంథము మాతృకలోలేనిదియని తెలియంగునది.

*అర్ధరుకవులచేఁచేయఁబడినయొక గ్రంథములోనిదై యుండిన యెడను కవులపద్యమనియుండిన బాగుండును-

† ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ద్రుపదుఁడు దుర్యోధనుకడకు తనపురోహితునంపుటకై పాండవాదులతోఁజెప్పుట.

* 'మదీయాగ్రపురో। హితుఁ డితనికి నెల్ల' ము-పు.

† 'నెఱుఁగించితగన్' ము-పు.

‡ 'బనుపుదు' ము-పు.

౨ § విరాటపర్వము- [సోమయాజి]

క॥ నమ్మఁగ ము కైదువు* మోపఁగ
జమ్మి వెసం బ్రాఁకవిడచి చాపము నాకుం
దిమ్మనుడు సేయునది లే
కమ్ముగ్ధుండమ్మహీజ† మలసత నెక్కెన్ ॥

౩. ‡ రాఘవపాండవీయము. పింగళిసూరన్న

చ॥ విను పలుమాటలేలయల వేలుపుమూకలలోన నెవ్వియు
న్వెనుకకు వీఁగఁబారకొకవీరుఁడు నిల్వఁగలండె§ యల్క చూ
పినకులుఁ డించుకేని*సమపేక్షితసంగరకేళి మైనిగు
డ్చిన ఘనఘోర†సాయక విజృమ్భణమున్యులకోర్వ నెట్లగున్॥

౪ ‡ నైషధము- శ్రీనాథుఁడు.

సీ॥ కోరి లేఁగా గేహకుడ్యతలంబులఁ§ వ్రాయుదురన్న రేశ్వరుని† మూర్తి
ప్రాంశుకన్యాత్వగౌరవము విసరవోవదర్శింతు రన్యోన్యతరళ‡దృష్టి
దర్శించి యతని కేతగుదునో తగ నాయనిం చుకించుకసంశయించు* రాత్రి
[సంశయించి కరాంబుజముల గ్రొమ్మించు టద్దము లెత్తి చూతురు తమ్ము దారు

గీ॥ రాజకన్యలు జగతి వాకృమమునందుఁ
గందు వారల నిట్టూర్పు గాడ్పువేఁడి
ముకురములు చారుమోహనమూర్తి యనఁగ

---

§ విరాటపర్వము ౪వ యాశ్వాసము ౯వ శమీవృక్షనిక్షిప్తాయుధ సంచయంబులోని ధనుస్సునుతీయుమని యర్జునుఁడుత్తరునితోఁ జెప్పిననతండు పీనుగునంటుకొట్లని సందేహించుచున్నంత నతనితో నిదియస్త్రసంచయంబుగాని శవంబుగాదనిని రూపించి చెప్పుట.

* 'కైదువ' వి-ప్ర. తా-ప్ర.

† 'ముగ్ధుండామహీజ' తా-ప్ర.

‡ 'రాఘవపాండవీయము ౪వయాశ్వాసము ౨౧వ పద్యము.

§ 'సైఁపగలాఁడె' ము-ప్ర.

* 'డించుకంత' ము-ప్ర.

† 'డ్చినఁబటుఘోర' ము-ప్ర.

‡ నైషధము ౧వయాశ్వాసమున నల మహారాజప్రశంస. పాండుప్రతకమున నీపద్యముగములేదు.

§ 'భాగంబుల' ము-ప్ర.

† 'మహీశ్వరుని' ము-ప్ర.

‡ 'తు రనురాగతరళ' ము-ప్ర.

* 'తగనాకోయంచునించుక సంశయిం

ఒఱఁగు దమయంతి చేఁదర్పణముడక్కె] ॥

x † ఆముక్తమాల్యద. ఆంధ్రకవితా
పితామహుఁడు‡

సీ॥ [కొంగవాల్నఱుకులంగుళ్ళఁ బట్టుకజబ్బలంటఁగుట్టిడ వెజ్జ
నరయువారు।
తలఁబడ్డ గుదియదెబ్బలఁ బొతపసియుడియంబలిగంజిండ్లనడుగువారు]
తనసేఁగిఁ జెప్పలో దయమీఱవినిచీరఁ జించిచ్చువారిదీవించువారు।
[కాలఁబడ్డనెపమునఁగలతేనిసిరిఁ జెప్పిచుట్టలపైఁ దాడిపెట్టువారు।
గీ॥ సైనపాంథులచేతఁ గ్రంసైనయాళ్ళ।
జాడగా నిటఁదెచ్చి యిన్నిడడించి।
వారు నీరానభోవనావ్వారిమగిడి।
వచ్చునాలోన నీహూపువచ్చెనాకు॥]

౬ ‡ సుభద్రాపరిణయము. వంశావళి. [చేమకూరవేంకటకవి]

ఉ॥ ఇచ్చునెడన్పదార్థమడిగిచ్చునొ తాఁదయసేయఁగాదన।
న్వచ్చునొ [మించియొక్కెడన వచ్చినదానవియిచ్చగించియే।
మిచ్చిననిచ్చెనేసరగ నెవ్వరి పైదయచేసిఁ జేసెనే।
యచ్చెరురాసృఁడుం దెలియడచ్యుతశ్రీరఘునాథచిత్తమున్]॥

తు' ము-పు.

† ఆముక్తమాల్యద ౬వ యాశ్వాసమునందలి పద్యము.

‡ ఆంధ్రకవితా పితామహుఁడు=అల్లసానిపెద్దన్న కవికర్ణరసాయనమును రాయలవారికందక చేసినందుకుగాను అపరాధక్షమాపణకై రాయలవారిపేరనే యల్లసాని పెద్దన్న యాముక్తమాల్యదంజేసిసమర్పించెనని ప్రథ.

‡ సుభద్రాపరిణయమని విజయవిలాసమునకే నామాంతరము. ఈవంశావళి ప్రథమమున ముద్రించిన పుస్తకములలో మాత్రమెయున్నదిగాని యిటీవలముద్రించినవానిలోలేదు శ్రీమహామహోపాధ్యాయులవారిచే సంపాదింపఁబడిన రెండుతాళపత్రపుస్తకములలోనుకూడలేదు ఈవంశావళి మ-రా-శ్రీ మంతెనఆదినారాయణమూర్తిగారి మాతృకంబట్టి క్రొత్తగావ్రాయించుటయయినది.. పాఁపుస్తకమునపద్యమంతయు నున్నది. కృతినాయకగుణవర్ణనము ౧వయాశ్వాసము ౪౮వపద్యము.

౭. కవులషష్ఠము.(?)

చ॥ అవలిచి నల్పవారికని యంతకు కింకరు లెవ్వరయ్యనీ।
రదెజమునా * దోర్చితిరి యొక్కడినుండి లవచ్చినారిటే।

౮. శుద్ధాంధ్ర రామాయణము. ‡ అడిదము భాస్కరుడు.

చ॥ డాల్।
నిగిడియవైపుల న్వెడలనేటయినీటగుపిటికోట।

---

౩ లక్షణము.

గీ॥ ఆంధ్రపదముమీద నచ్చు గూర్చినయేని।
గలసియుండునొకెడగలయకుండు§।
గొమ్ములగల్గుహల్లొకడు దక్కనానతి।
యిచ్చిరనగనానతిచ్చిరనగ॥

ప్రయోగము*.

౧ ‡ ఆదిపర్వము· వాగనుశాసనుడు-

క॥ ధరణీసుర విరహితమగు।

---

* 'రిదెశమునాజ్ఞ' పా-పు.
† 'బాలభాస్కరుడు' పా-పు. అడిదెము భాస్కరకవి సూరకవి తండ్రియనునంశము గ్రంథావతారిక లోని౩వ పద్యమునను తరంగాంత గద్యమందును స్పష్టము- ఈశుద్ధాంధ్రరామాయణమెచ్చటను నున్నట్లు గూడవినలేదు- ప్రసిద్ధమైన భాస్కరరామాయణము హుళక్కి భాస్కరాది విరచితమనునంశమును ప్రసిద్ధమే.
§ 'గలసియుండవచ్చు గలయకుండు' పా-పు.
* 'ఉదాహరణము' పా-పు. వి-పుస్తకమున నేమియులేదు.
‡ ఆదిపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున, గరుడుండమృతంబు దెచ్చుటకై వెళ్లు సమయమున కశ్యపుని నాహారమడిగిన గజకచ్ఛపంబులం జెప్పె వానిని సంపాదించి పిమ్మట భుజించుటకుస్థ అహారనిరోహిణ వృక్షమునొక్క శాఖమీద గూర్చుండ ప్రయత్నింపన దివిరిగ- దానినాశ్రయించి తపంబు సలుపుచున్న వాలఖిల్యులం జూచి

నరణ్యదేశంబు నాకునానతి యిండి।
త్తరుశాఖవిడువవలయును।
శరము నిరోధమగునవినక్షకశ్యపుఁడనిమెన్॥

౨ * అరణ్య పర్వశేషము. శంభుదాసుఁడు

క॥ అనినవిని సూత సూనుఁడు§।
వినయంబున నిట్లనియెవిప్రాకారుఁ।
బునవచ్చిన వేల్పు వునీ।
వనఘా యెవ్వఁడవు నాకునానతియీవే॥

౩ ‡ ఆముక్తమాల్యద. [రాయలు]

క॥ దేవా యిట్లనిగానతి।
యీవలదేఁ[గడుపుఁగూటికిఁటరానాడ।
ర్చ్యే వారిఁబ్రోవభిక్షా।
జీవిక వర్ణికిని విధిసృజించెనుగాదె॥]

౪ § విరాటపర్వము - ఉభయకవిమిత్రుఁడు-

సీ॥ [మజ్జనకుండు సన్మాన్యగౌతమగోత్రమహితుండు భాస్కరమంత్రితనయుఁ।
డన్న పూంబాపతి యనఘులు కేతనమల్లనసిద్ధనామాత్యవరులఁ।

ఈ గ్రామమ్మశ్రమింబడిన వీరికి తపోభంగంబును తనకు బ్రహ్మహత్యయు సంభవిల్లునని యెంచి దాని సూటం గణుగాని గజకచ్ఛపంబుల శాల్లని మిడ్చిగాని కశ్యపునియొద్దకు వెల్లిన నదిచూచి గరుడుని యభిప్రాయం బెఱిగి వాలఖిల్యుల మరియొకస్థానం బునకబుగుండనియంపె- విస్తటయూ ర్మ్మను బ్రహ్మణోత్తములు లేని యరణ్యమునం బడవేయవలయును గా నట్టిప్రదేశంబు చెప్పుమని గరుడుడు కశ్యపునినడుగుట.

§ 'నిరోధమిపోయెనిన' ము-పు.

* 'అరణ్యపర్వము చివయాశ్వాసమున బ్రాహ్మణవేషమున వొచ్చిన సూర్యుని నీవెవ్వండవని కర్ణుఁడడుగుట-

§ 'తనయుఁడు' ము-పు.

‡ ఆముక్తమాల్యద చివయాశ్వాసమున ౭ వ పద్యము పా-పుస్తకమున పూర్తిగానున్నది.

§ విరాటపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున గ్రంథావతారమున.

గూరిమి తమ్ముండు గుంటూరు విభుఁడు కొమ్మనదండనాథు
డుమధురకీర్తి।

విస్తరస్ఫారుఁడాపస్తంబసూత్రపవిత్రశీలుఁడు సాంగవేదవేది॥

గీ॥ యర్థిఁ గలవచ్చి వాత్సల్యమతిశయిల్ల।
నస్మదీయప్రణామంబు లాదరించి†।
తుష్టిదీపించు కరుణార్ద్ర‡ దృష్టిఁజూచి।
యెలమినిట్లని యానతియిచ్చె నాకు॥

× § కళాపూర్ణోదయము [పింగళిసూరన్న]

క॥ ఓయనఘ దేవుడవో యో।
గాయతకపిలాదిసిద్ధులందు నొకఁడవో।
నీ యనుభావం బద్భుత।
మైయున్నది నామ నెద్ది యానతియీవే॥

౬ ‡ విజయవిలాసము [శావళి. చేమకూర వేంకటకవి]-

ఉ॥ ఆనతియిచ్చినాయదిశిలాక్షరమెవ్వనికైన మెచ్చినా‡।
వానిఁ గృతార్థుఁ జేయ[పగవాడయినన్ శరణంబుజొచ్చినా।
యానరునేరమెంచక తనంతటివానినొనర్చునిచ్చినా।
యేనుగుగానియీడుగలరే రఘునాథనృపాలశౌరికిన్॥]

ఇటువలెనె। చీకటిల్లు*, చీకటియిల్లు। కొండంత, కొండయంత। ఊరకుండి, ఊరకయుండి। ఒకెడ, ఒక్కయెడ। ఒక్కమ్మడి, ఒక్కయుమ్మడి। మేనత్త, మేనయత్త। కమచ్చు, కమ్మయచ్చు। అని† ఇరుదెఱంగుల ప్రయోగించునది॥

కొమ్ముగల్గు హల్లుకడు దక్కనన్గా§- నిట్టూర్పు। కట్టాకలి। పట్టంచు। మందారు। ముద్దాడి। నూరంచులవాలు। యీరేడు।

---

† 'మంబు నాదరించి' తా-పు.
‡ 'తుష్టి దీపించి కరుణార్ద్ర' ము-పు.
§ కళాపూర్ణోదయము ౨వ యాశ్వాసము ౫౮వ పద్యము.
‡ విజయవిలాసము ౧వ యాశ్వాసము ౭౬వ పద్యము.
‡ 'బోచెనా' వి-పు.
* వి-పుస్తకమున లేదు.
† ఇబ్బంగిని పా-పు. వి-లి.
§ కొమ్ముగలహల్లు దక్కనన్గా వి-పు

పోరాట। ఇట్టిపోకొమ్ముగల్గుహల్లులు‡। వినుమిద
డునుగాని కలయకుండదు-

---

౪ లక్షణము.

గీ॥ కర్మధారయంబు గావించు తఱి నకా।
రాంతమైన యట్టి యాంధ్రపదము।
సంస్కృతంబుతోడ సంధి సేయగవచ్చు।
చిలుతశశి ధరించె శివుఁడనంగ॥

ప్రయోగము.

౧ * ....

క॥ అగ్నిహోత్రి జేసి మానవ।
భుఙ్నివహము మరణబాధపొందింపుచుమా।
డగ్నులయందును నాలవ।
యగ్నివలెన్ వెలుగుచున్నయమ్మునినాథున్॥

౨ ‡ అరణ్యపర్వము [శబ్దానుశాసనుఁడు]

ఉ॥ [నన్నను గౌఁగిలించుకొనినావదనంబునఁదున్నిజాస్యమా।
సన్నముఁజేసియొక్కమృదుశబ్దముఁజేసెమనోహరంబుగా।
నెన్నఁడునట్టి శబ్దము మునీశ్వరముఖ్యనిలయే వెలుంగనా।]
యన్నవబ్రహ్మచారి ముఖమంబురుహోరిసమంబుచూడగన్॥

౩ *ఉద్యోగపర్వము-[సోమయాజి]-

చ॥ జగముల నెల్లెడంగురితసంతమసంబులడంపఁగోరిబో।

---

‡ ఇటువంటివి వి-వృ-పా.పు-

‡ కొమ్ముగలహల్లులు వి-వృ-

* ఈప్రయోగము ఆదిపర్వములోని దైయుండవచ్చును. మాతృకలు రెంటిలోనుకూడ శీర్షికలేనందున కనుగొనుటకువీలులేకపోయినది-

‡ అరణ్య పర్వము ౩వయాశ్వాసమున ఋశ్యశృంగుఁడు వేశ్యనుమునికుమారుగాభావించివిభాండకునితోజెప్పుట

* ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున సంజయుండు ధర్మవ్యంబుననుశ్న పాండవులయొద్దకువచ్చిసంభాషించుట

ల్పుగబరమేష్ఠి నిల్పిన కలుంగుమహీసురులట్టివారికిఁ
దగవు దలిర్ప సత్పురుషదత్తములై తగుజీవితంబులెం।
త గుమతులైన మార్త్యులెపదంపడియా యుపశ్రీయునొల్లరే।

౪§ నైషధము. శ్రీనాథుడు

గీ॥ లలనలజ్జాసరిద్దుర్గలంఘనమున।
రాజహృదయంబు జొచ్చిన క్రమముఁ జూడ।
తరుణిమాకంధపరికల్పితంబులైన।
వలుదచనుకుంభములపరిభావమునఁ జూవే॥

౫- ‡ఆముక్తమాల్యద. [రాయలు]

సీ॥ [పాథోధిజలయుక్తిఁ బ్రాఁచిపట్టినదిశాకరులనాఁదగు మరకతపుఁగరులు।
కరులదొండముసికరఁ గబళించి మ్రింగినహరులనాఁదొండమొప్పుఁదదశ్మ।
హరులుదాపిన తాపలమరన్నెనుఁగు వ్రాయినీరార్చనపరంజనీటిఁ బ్రాఁత।
శ్రీలు దత్పార్శ్వచితిరితశంఖచక్రము లెత్నంపుఁదిన్నెలఁ బ్రతిఫలింపఁ।]
గీ॥ బెఱపురాళ్ళ గృహశ్రీలఁ బెండ్లియాడ।
[భవనరాజులుఁ గట్టిన బాసికమనఁ।
దనరు మణితోరణములతోద్వారవితతిఁ।
బఱగు వీధులు పురిసూత్రపట్టినట్లు॥]

౬§ కవికర్ణరసాయనము సింగసాంళ్ల నరసింగన్న

సీ॥ [వెడలిపోదలచుచో నాడసి కేల్పట్టినదిరిశా నెచ్చెలిఁ జూచుదీనదృష్టి।

---

§ నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున ౫౩ వ పద్యము.
నలుఁడు దమయంతీసౌందర్యాదిగుణశ్రీ వినుటవలన మదనపరాధీనుండగుట-

§ కవికర్ణరసాయనము ౩వ యాశ్వాసము ౧౧౧ వ పద్యము.

‡ ఆముక్తమాల్యద ౧వ యాశ్వాసము.

శయ్యకుఁ దిగుచుచోఁ జను దేవి గ్రుఁ జరణాంబుజముదో కుఱుచండితనము।
బలిమిఁ గౌఁగిటఁ గుదిచ్చితలిమంబుఁ జేర్చుచో నెడఁబాటు చాలని యెడఁదయార్పు।
మ్ముం గేలవంచిన మొగ మెగయించుచో మెయికొను నేత్రని మీలనంబు॥

గీ॥ మాటలాడక చేకొన్న మౌనముద్ర।
మైదునివిపంచబాణుని కైదుతూపు।
లయ్యెఁ బతి డెందమునఁ గాఁడునట్టులేయ।]
నంగనామణి సవిక్రొత్త సంగమమున॥

౭ § రాఘవపాండవీయము- [పింగల]సూరన్న

మ॥ [అనయము] మౌళి నేకతమహార్ఘ్యగతిం దన చిన్ని రామచం।
ద్రునిననుమోము దామరసిరుల్ గనుపండువుగాఁ జెలంగఁగాం।
[త నరయుఁ బాండురాజితయశస్కుఁడు రాజవరుండ వారితా।
తనువిభవాధిరాజ్యసముదగ్రమనోధృతినై ప్రవర్తిలన్]॥

౮‡ పారిజాతాపహరణము- ముక్కుతిమ్మన్న

సీ॥ చెంద్రిక పూవన్నెజిలుగుదువ్వలువను దడియొత్తె నొక్క కాంతాలలామ।
[కొనగోళ్ల నేటులు సిక్కులువాపి మెలపున శిరసార్చె నొక్కతెఁ జిగురుబోడి।
వెన్నెలనీగ్గులు వెదచల్లెడి మడుంగులం దిచ్చె నొక్క పూర్ణేందువదన।
నవరత్నమయభూషణ వ్రజంబులు మేన గీలించె నొక్క రాజకీరవాణి॥

గీ॥ విరుల సరులిచ్చె నొక్కయరవిందగంధి।

§ రాఘవపాండవీయము ౨వ యాశ్వాసమున ౧౨వ పద్యము- ‡ పారిజాతాపహరణము ౨వ యాశ్వాసమున ౧౨వ పద్యము-

* పలువచేతఁ డియాశ్చనొక్క వింపు

యాలఁ దేఁజందన మొకథవళాయతాక్షి।
సువతి యొక్క తెకపురంపుసురటి విసరె।
నిలువుటద్దంబు నొకయింతి నిలిపె నెదుట॥ ౧౨॥]

౯ § సారంగధరచరిత్రము- [చేమకూర వేంకటకవి]

క॥ [వ్రతమాయిటు వేచమధు।
ప్రతమానీకుదితమావిరాళింబడనా।
రుతమాలించవయో] చా।
రుతమామోదయుతమాచిఋతమారుతమా॥

౧౦ † చమత్కారమంజరి- సింహాద్రి వేంకటకవి-

క॥ అన్నలు మోములదేవుం।
డన్నాతికి లేదుమధ్యమని తెలుపుటకై।
సున్నలిఖించిన కైవడి।
కన్నియకును నాభివింత కాంతులనమరన్॥

ఆంధ్రభాషాభూషణకారుఁడు* వేఁడిమయూఖములు। వాఁడిశరమ్ములు। తనరుమనుష్యుఁడు। పేర్చునశ్వంబు। అనిఇకారోకారాన్తములకే యుదాహరించినాడు। అకారాన్తములమీద [కూడ] నుండవచ్చునని సిద్ధాంతీకరించుట†-

౫ లక్షణము.

క॥ అగునను క్రియతోఁ బాసియు।
తగు పెక్కువిభక్తులం బ్రథమ జెందునుభ।
క్తగణదయమానచిత్తుం।
డగజాధిపుకీర్తి దిశలనలమెననంగన్॥

---

§ సారంగధరచరిత్రము ౨వ యాశ్వాసమున రాజరాజనరేంద్రకృతచంద్రాద్యుపాలంభనమున-

† చమత్కారమంజరి ౨వ యాశ్వాసము ౨౧న పేజీ-

* మూలఘుటిక కేతన ఈతనికి యక్షిన వదండి యని నామాన్తరము దానిలో ౧౬౫- ౧౬౯ పద్యము లరిజాడ పలయును-

† యుదాహరించుట, వి.శ్రీ

ప్రయోగము

౧ * ఆశ్రమవాసపర్వము తిక్కయజ్వ-

క॥ మాతండ్రి పరాశరసుతు।
చేతంబడసితి ననుజ్ఞ శీలపరత్వో।
పేతుఁడగు ధర్మతనయుఁడు।
ప్రీతినొడంబడియె బంధుబృందంబలరన్§॥

దీనిలో [పరాశరసుతుఁ జేతన నెడి] తృతీయవిశేష్యము. [మాతండ్రి యనెడి] ప్రథమవిశేషణము.

౨ ‡ ఆదిపర్వము. [వాఁగనుశాసనుఁడు]

క॥ నీదుకులము నడఁగఁగఁబ్రి*।
తోదముతో గధము గదుఁ పదొడఁగుము నృపథ।
రోస్వయుఁ డర్జును తోఁడను‡
గాదనక రణంబు సేయుఁగా నెరుగనే॥

[దీనిలో అర్జునతోఁడన నెడి తృతీయవిశేష్యము. నృపథరోస్వయుఁడ నెడి ప్రథమవిశేషణము]*

౩ § ఉద్యోగపర్వము [సోమయాజి]-

క॥ మీపనుపున రాజ్యముపా।

---

* ఆశ్రమవాసపర్వము ౧ వ యాశ్వాసమున గాంధారి వనంబున కెప్పుడు వెళ్లెదవని ధృతరాష్ట్రుసడిగినంత నతను చెప్పుట.

§ బృందయుతముగ — ము. పు.

‡ ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున కర్ణునికంగరాజ్యాభిషేకంబైనపిదప సూతుడని యెత్తిగి భీముఁడధిక్షేపించుట.

* 'అమ్మనకుఁదగఁబ్రి', ము. పు.

‡ 'శ్రేష్ఠోదయుఁడగు నర్జునుతో', ము. పు. తా. పు.

* పా. వి. పుస్తకములలో క॥ ఖలుఁడీ దుర్యోధనుఁడె। గ్గులతోడనె యుద్భవిల్లెగో మా యురుతం। బులనే చెదుర్చె నిన్నిం। బులుపెక్కులు పుట్టె వీని పుట్టినవేళన్॥ అని సభాపర్వము ౨ వ యాశ్వాసమందలి విదురధృతరాష్ట్రసంవాద పద్యము అధికముగా నున్నది-

§ ఉద్యోగపర్వము ౧ వ యాశ్వాసము నదుర్యోధనుకడకు దూతనంపుమని శ్రీకృష్ణుఁడు ద్రుపదునితోఁ జెప్పుట.

లేపాంశుత నూతవులకు నీకున్నభుజా॥
టోపభయంకరుఁ డర్జును।
కోపానల మడరి ముట్టికొన దేవారిన్॥

[దీనిలో అర్జును (=అర్జునునియొక్క) అనుషష్ఠి విశేష్యము- భయంకరుడు అనుప్రథమవిశేషణము-]

౮† అరణ్యపర్వశేషము- శంభుదాసు

ఉ॥ [అగ్రజువాక్యముల్ దలఁచి యర్జునుఁ డప్పుడు వారితోడఁ గ।
త్యగ్రత దక్కఁ డెంతయుఁ బ్రియోక్తుల నిట్లను మీకు మాయెడన్।]
విగ్రహమేల నెయ్యమున విడ్వఁడు *కౌరవరాజుఁ బార్థివా।
పాగ్రసరుండు ధర్మజుని ‡ పంపిది మీకు నలంఘ్య మిత్తఱిన్॥

[దీనిలో ధర్మజుని యనుషష్ఠి విశేష్యము. పాగ్రసరుండు అనుప్రథమ విశేషణము]

౯§ నైషధము- [శ్రీనాథుఁడు]

శా॥ భారద్వాజపవిత్రగోత్రు విమలాపస్తం† బసూత్రుః।
ద్వారాజీవభవుండు మారయకుఁ బుణ్యాచార భీమాంబకున్।
గారాపైన తనూజు నన్నఘు శ్రీనాథాఖ్యుఁ బిల్పించి ‡।
తాత్కారం బొప్పఁగ గారవించి పలికెన్ గంభీరవాక్ప్రౌఢిమన్॥

[దీనిలో మారయకు అనుషష్ఠి విశేష్యము- భవుండు అనుప్రథమవిశేషణము-]

౬. §మనుచరిత్రము-[పెద్దనార్యుఁడు]

మ॥ అకలంకోపధసత్త్వముం దెలియ మాయాద్వారకావంతికా।
శికుకుక్షేత్రగయాప్రయాగముల నేసేవింపకుద్దండగం।

---

† అరణ్యపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున గంధర్వులచేత సికొనిపోబడుచున్న దుర్యోధనుని విడువవలసినదని ధర్మరాజు చెప్పెనని గంధర్వులతో నర్జునుడు చెప్పుట.

* 'వీడుఁడు' ము- పా-

‡ 'ధర్మసుతు పంపు' తా- ప్ర. ము- ప్ర

§ నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున గ్రంథావతారమున మృదుమధురశబ్దాదివచనానన్తర పద్యము

† 'గోత్రుని శుభాపస్తంబ' ము- ప్ర-

‡ 'ఖ్యుని పిల్చి సత్కార' ము- ప్ర-

§ మనుచరిత్రము ౧ వ యాశ్వాసమున ౧౫ వ పద్యము-

డకపేదండవశాహవాహరిపుఖడ్గవ్యాఘ్రి మిష్మంచుకోం।
. డసరాఁజెల్లునెబుద్ధిజాడ్యజనతోన్మాదుల్ గదాశ్రోత్రియుల్॥
[దీనిలో ఇమ్మంచుకొండకుఅనుషష్ఠివిశేష్యము- వ్యాఘ్రిము అను ప్రథమవిశేషణము]

---

౬ లక్షణము.

క॥ తొడిగియని పలుకఁబోటను।
తొడియనిసత్కవివరుల్ గృతులజెప్పనగున్।
వృదుఁడు మెయిపాపతొడవులు।
తొడియంతయువింతకాంతితోనెప్పెనసన్॥

ప్రయోగము*.

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

చ॥ పొలుపుఁగబూసికట్టితొడిభూరివిభూతిపరికాశితంబుగా।
గలయఁగఁదత్పురీజనులుకాంస్యమృదఙ్గశంఖభేరికా†।
వాళ పటహా*ధ్వనుల్ సెలగనాటలుపాటలుకొప్పనెల్లవా‡।
రలుఁజనిచేసిరర్చనలురైవతకాద్రికినుత్సవంబుతోన్‡॥

౨‡ విరాటపర్వము [తిక్కయజ్వ]

క॥ తదవ సరంబు ననాకకట।

---

‡ 'తొడిఁకిక్కిలిపంత' పా-పు- తా-పు

* ఉదాహరణము వి-పు- పా- పుస్తకమునయేమియులేదు-

‡ ఆదిపర్వము రెవ యాశ్వాసమునఅర్జునతీర్థయాత్రలో రైవతకాద్రికియాదవులుచేయునుత్సవఘట్టమున-

† 'మృదఙ్గములందమొప్పఁగా వి-పు మృదఙ్గములంద మొందగా, పా-పు- 'మృదఙ్గనినాదమొప్పగా.

* కటకపా-పు-వి-పు.

‡ నాటల పాటల నొప్పిరెల్లవా పా-పు వి-పు

† 'నుత్సవంబునన్ తా-పు-వి-పు-పా-పు.

‡ విరాటపర్వము౩వయాశ్వాసమున విరటుఁడుసుశర్మమీఁదఁదనరథంబు తోలించి పోరుట

…స్త్రము దాఁడి త్రిగర్తపతివత్సంబులున్ ।
వదనంబు సేసి† విరటుఁడుం।
మదమున మరగము నేసె వాఁకియు బదింటన్ ॥

•ఉక్త మను చరిత్రము [పెద్దనార్యుఁడు]

చ॥ [illegible] దుమాల [illegible] కటిఁ [illegible] పటీరములంత హారము ।
[illegible] పారిజాత [illegible] సాకల [illegible] బ్బము [illegible] కాఁడఁ భూ *।
పలు [illegible] పారిజాతమై [illegible] బూని యొయ్యన† ।
వ్రేలరి [illegible] కవి పేఁబుల్లుఁ దేఁ [illegible] చే‡ వేడుకన్ ॥

[illegible] రామాయణము [illegible]

చ॥ నిరతము గాఁగవింటఁ గోడి నిండు దెగన్వడి నేయ* నమ్మహా ।
శరమును మారు సేయు శరశక్తి† [illegible] దామలద్రుంచుచున్‡ భయం ।
కరగతి బాఁటి రక్తసునికంటము ద్రుంచెను మేరుశృంగముల్ ।
దొరయు [illegible] సింధిబొమ్మికమున్§ త్రోఁడి† శిరంబు వసుంధఁ గంబడన్ ॥
[illegible] యన్నంసపు ఁటూరడి, తెప్పరిలియన్నంబుకు తెప్పరి ।
ఇట్టి పెక్కు ప్రయోగములుగలవు ॥

---

౭ లక్షణము.

గీ॥ జగము [illegible] రూపమున [illegible] ।
తత్త్వము జేసి [illegible] తత్త్వ [illegible] ।
[illegible] సహ్య [illegible] ముల [illegible] ।

[illegible]

[illegible]

[illegible]

*'ముద్రికాని భూ' [illegible] పా-పు-

†బూనియొప్పెన పా-పు

‡'వేఁటులతోఁజనుదెంచె పా-పు-

[illegible] జంపు:

[illegible]

* 'నిండు [illegible] పా-పు-

† 'శరకొందసూయె చేయు [illegible] శక్తి ము-లి

‡ [illegible] చున్ ము-పు-

§ 'బొమ్మికము వి-పు-

† 'తోటి పా-పు-వి-పు-

తేజము యశస్సు తపమన్న యొజశర్వ ॥

ప్రయోగము

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

చ॥ ఫలపవనాంబు భోజనశుభవ్రతతృప్తులఁ* జేసిచూడడు ।
ర్బలతనులయ్యు బ్రాహ్మణులపార తపోబలసంపదన్మహా ।
బలయుతులట్టివార† లకుభవ్యులకెందు‡ నసాధ్యమెద్దియున్§ ।
గలదె చరాచరాఖిల ,జగంబులఁ బెద్దలుగారె† చూడగన్‡ ॥

౨ § ఆనుశాసనికపర్వము. [తిక్కనసోమయాజి].

చ॥ అజునియనుగ్రహంబున విహంగమ వల్లభుడట్లు చాలన ।
కర్జమగు శౌర్యసంపద ప్రకాశత నొందగ† కేలి సల్పియుం ।
ద్రజయమహోత్సవంబునను దాత్తయశఃపరిపూరితంబులై ।
త్రిజగములన్§ వెలుంగనల‡ దెచ్చెసుధారసపూర్ణకుంభమున్* ॥

౩ †నైషధము- [శ్రీనాథుఁడు]

ఉ॥ [అద్దివిజాధినాయకుని యానతి సేయుము చిత్తవృత్తినొం ।
డెద్దియునుం దలంపకుము హీనపరాక్రమ నీతిశాలినీ ॥]
ముద్దియ నీ విది కుత్తహారిమోసలకార్యభరంబు‡ దీర్పఁగా ।

---

‡ ఆదిపర్వము 2వ యాశ్వాసమునం దర్జునుడు మత్స్యయంత్రంబుఁ డెగ నేసి నకపటబ్రాహ్మణక్షత్రియ ప్రముఖులయిన జనులెల్ల విస్మితచిత్తులైన ప్పవాక్యము-

* వృత్తుల ము-వ్రు- తా-వ్రు

† లట్టివార తా-వ్రు.

‡ కెన్న పా-వ్రు- వి.వ్రు-

§ కొండలన్ పా-వ్రు-వి.వ్రు-

‡ పెద్దలకార వి.వ్రు-తా-వ్రు-

‡ సద్విజాళి- తా-వ్రు-ము-వ్రు-

§ ఆనుశాసనికపర్వము ౧వ యాశ్వాసమునఁ గరుడుం డింద్రునిజయించి యమృతంబు దెచ్చుకథలోని.

† పొందగ ము-వ్రు-

§ జగములన్ వి-వ్రు-

‡ వెసఁ ము-వ్రు.

* భాండము కా ము.వ్రు-

† నైషధము 3 వ యాశ్వాసమునందింద్రాదిదూతికలు దమయంతిదగ్గఱకు వచ్చిచెప్పుకథలోని యుక్తి ప్రశంస-

‡ భయంబు పా-వ్రు.

గద్దియమీఁదనుండి త్రిజగంబుల నేలికొనంగ నొల్లఁడే ॥

౭ *విజయవిలాసము [చేమకూర వేంకటకవి]

చ॥ [అనిమది మెచ్చి యొచ్చమొకయందున లేనిమనోహరాంగము
ల్గనుఁగొని యాయె నేకాంత వ్రతము§ గైకొనియుండె మునన్న నేలదో
ర్గాని తెచ్చి నీ వెడగు గోమలి] భూజగమేడ మారుతా ।
శనజగమేడ యంత ఘన సాహసమింతులకంచు నెంచుచున్ ॥

౮ †ఆముక్తమాల్యద [రాయలు].

ఉ. [పూని ముకుందు నాజ్ఞఁ గను బొమ్మ నెకాంచియ జాండభాండము
ల్పూనను మీఁదఁ బోవ నడవన్ గనెందన్న ననగ్రనిశ్చల ।
త్మానుచలత్వ నిష్ఠలె] సమస్త జగంబుల జాడ్యచేతన ।
ల్గానుతి కెక్కు సైన్యపతి కాశ్చన వేత్రము నాశ్రయించెదన్ ॥

---

౭ లక్షణము.

గీ॥ కొనని యనుపల్కు కనకను జేకురును పూర్వ ।
వర్ణదీర్ఘంబు మధ్యమ వర్ణలోప ।
ములరు చావక పోవకన్ పలుకులకును ।
మధ్యమాక్షర లోపంబు మదన మథన ॥

ప్రయోగము.

౧ §నైషధము‡ [శ్రీనాథుఁడు]

సీ॥ వానిఁగలలోనఁ గానని వనజముఖియు ।

---

* విజయవిలాసము ౧ వ యాశ్వాస ౭౮ వ పద్యము.
మునందర్జునుఁడు ఉలూచియను నా
గకన్యతోఁ జెప్పినవాక్యము.

§ 'యూనికాంవ్రతము ము-ఖ్రి-

† ఆముక్తమాల్యద ౧వ యాశ్వాసమున

§ నైషధము ౧వ యాశ్వాసమున నల
మహారాజ వర్ణనమున.
‡ 'కొనని యనుటకుఁ గొనవచ్చుటకు వక్క
ర్థము వి-వ్రు

హాని పూర్వకంబోరరో నిఁ‡ మానవతియు ।
వానిగా నాత్మ భావించి వరుసఁగవయు ।
నప్పళంపన్ని సతియు లేవయ్యెన చటన్§ ॥
అ *అందున నె.

మ॥ ధరణీంబాంనసి కోమలాంఘ్రికమలద్వంద్వంబులుం ఘుమ్మశీ ।
కరసిక్తంబులుగాని భాగములు పక్షశ్రేణులం† బత్రకే ।
సరిపుల్లందసి ప్రాప్తపంచిలు నిమేషత్వంబు వైకోశత్ర ।
క్సర్గసేజంబులుసలుల్వరంచుఁగనియుంగాంతాలం మంబొగన్

లక్షణము-
ఇయ్యని యనుచోట నిట్టులనేయాని యుః గాపములు వచ్చును.
ప్రయోగము-
౧ †రామాయణము- ప్రయోగము.
దానముప్పు తెనసి యునసిను భంగ ॥
లక్షణము-
భావక పోపక యనుటకు భాక పోకయని రూపములు వచ్చును-
ప్రయోగము-
౧ ఉద్యోగపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]
స్రగ్ధర॥
గాండీవజ్యారవంబుత్కటమయి జెలువంగిప్పనం*భీష్ము బాహా ।

---

‡ సేరోగ్ర సగ, ను. పు.
§ సెనట్ల ను. పు.
* సైపథసు ంగ్ల న యూశాస్వసునన్వ నియుం నరసున దపలౌనలనసేదన
‡ శబ్దము న-
‡ సనలఁలాలఠ ము. [illegible]
‡ సప్తలెసే వి-పు- పా-పుస్తకను అనుస్త డు.
‡ [illegible] పం-పు-
† ఎత్తు పకపరాఘాయుని మహర్షిఁ నను ఉద్యోగపర్వసుగ వయాశ్వపమున సంశయుంపు వ్రాత్యంబునున్న పాండవుల మొద్దకు వచ్చి సఖ్యము కై దొరుని చప్పవంశ ధర్మరాజు సెప్పె వాక్యములలో-
* గర్భిణిన్ ను. పు.

కుండంబుం దొప్పు †కుంభద్గడ జడియు మరౌర్వంబు గాఁ ... దనరన్ వే।
దండధ్వాంద్వంబు మూడిరంత త్రిమికవలు మాగ్యద్దలం దాకినంజా।
కుండఁ బోకుండ గాఁ త్వవ్యాలకు వశ మెబిట్టో దిచ్చ †మ్మార్చిల్లకుండన్॥

లక్షణము.

గీ॥ త్రిశిరనియాత్తమ పురుషంబు సెప్పఁబోట।
నంద మైయుండకుండు మారొంకనసనగ।
యుంమసార్మర నేన (?) మారొం దునసనగ।
భుజగకేయూర కాశికా పురవిహార॥

ప్రయోగము

౧ *ఉద్యోగపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ గాండీవధరుని యాహవ।
పాండిత్యము దలపకతని భండనమునమా।
రొండమునకయు కడదలి నట।
కొండంగని తగరు తాకఁ గోరుట కాదే॥

౨ †విరాటపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

ఉ॥ ఎండకు వానకోర్చి దనయింట్ల ప్రవాసపుబోటనాకనా।
కొండనలంగుదున్ †మురహరధజదప్పెడు దప్పి‡ ఫుత్స్నానో।

---

† దండంభేపార్తి, ము-పు-

‡ భిట్టిక్రి ము- పు-

* ఉద్యోగపర్వము ౧ వ ఆశ్వాసమున దుర్యోధనుఁడు పిన పురోహితుని దుర్యోధనాదుల కడకు చేరిన్రిధృతరాష్ట్రుసేన పదునొకండక్షౌహిణులును పాండవసేన ఏడక్షౌహిణులు నుగనుక జయమునకు మనకుఁ గల భీమునకు నిలపకల కృష్ణార్జునులు గజనాగులు మహా పరాక్రమశాలులని సర్వరక్షి చెప్పట.

† విరాటపర్వము ౧ వ ఆశ్వాసమున ధర్మరాజు పాండవులను సేవలకు ముల నేయుంగందుట.

§ ప్రవాసము- ము- పు-

† కొండినలంగదిన్మ తా-పు-

‡ దప్పి ము-పు-

కృత్కండను నెట్లొకో‡ యనక కార్యము వచ్చినచో...
తండొకచాయ చూపినను దత్పరతంబున సేయుట

౩ * సౌప్తికపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ పాండవులం బాంచాలుర ।
జంపభుజావిభవమొప్ప నయించి† కృతా ।
ఖండనయి పేరు వెంపుం§ ।
గండున్నెన్నొండు లేక కార్యము దలపన్ ॥

౪‡ మౌసలపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

సీ॥ [అభ్యంగకృతకృత్యుండైన యపాపఖండుండు యాదవపురమున
కరుగుచున్న ।
యెడ ననుచరులతోఁ నట్టి కార్యంబు నడపక తక్కిన నాధుచన్న ।
గతికిఁ బోవుటకు నైగడగి యుక్త ... ప్రభృతులమనదు నిల్వఁగ వశమె ।
రేమెల్ల నిప్పని సేయ విధము లకపి యమగునంతకు బేర్చునట్టి ।
మేలు సేయఁబోయి యీలోకమంతయు ।
దిట్టునట్టికీడు దెచ్చికొనఁగ ।]
వచ్చునే స్వదేశవస్తులమై చూచి ।
కొంప మెల్ల పనులు కండు వేగ॥

ఉందురనుటకు¶ ఉండు)*। అందురనుటకు అండు) । కొందుర
నుటకు కొండు) । మందురనుటకు మండు) । విందురనుటకు విండు)॥

---

‡ కృత్కండని యెట్లొకో ము-పు॥ కృత్కం ... గండుగఁ గొండు లేక కార్యము దల
డన యెట్లొకో పా-పు. వి-పు పన, పు-పు. గండును నెక్కండు లే
* సౌప్తికపర్వము గల యాశ్వాసము డు కార్యము నడుపన్, తా-పు-
నందు ... ... ‡ మౌసలపర్వమునందర్జునుడు బలరామకృ
... ... ష్ణులకగ్ని సంస్కారముం జేసినపిదప
... తా-పు- ననుచరులతో చెప్పు వాక్యము
†ధన ... సమయించి-ము-పు-తా-పు ¶ ఉండురనడాసము పా-పు.
§ ... తా-పు॥ ఖండనయి వెంపు * ఉండురనరాదు॥ ఉండుదు రనవలెను
దేశము ము-పు. నికల్పము-ఉండు). వి-పు.

౧౦ లక్షణము.

గీ॥ ఒగిహలంతంబులొక్కకొన్నియామచోట ।
తేల్చిపలుకంగవచ్చును తెల్లముగను ।
చేసెను సపర్యలొగిసెంద్రజితుని తండ్రి ।
యజ్ఞరేఖావతంసుసకిన్నయాట్లు ॥

ప్రయోగము.

౧§ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు.]

చ॥ అనుపమితప్రభావుఁడు జనాధిపుఁడున్ భరతాన్వయవ† ।
ర్ధనుఁడు సకలప్రజాహితవిధానుఁడనఘ్యయసన్నిభున్ భవ ।
జ్జనకుఁ బరీక్షితున్ భుజగశాలుఁడసహ్యవిషోగ్రధూమకే ।
తనహతిఁ జేసి చేసెనతిదాంతకృతాంతనికేతనాతిథిన్ ॥

౨*అందుననే.

క॥ సుతులనఘులు వేవురుదమ ।
యుతులై† యుదయించి సాంఖ్యయో‡గాభ్యాసో ।
¶న్నతిజేసి ముక్తులైభూ ।
రితేజులందఱు నూర్ధ్వరేతసులైనన్ ¶॥

౩§అందుననే

క॥ మతులయ్యశ్వంబునంబు ।

---

§ ఆదిపర్వము ౧వ యాశ్వాసమునందుఁ కుడుజనమేజయునకు తక్షకకృతాపకారమును తెలియజేయుట.

‡ తనవరతాధ్వదానంబుజనాధిరతున్ భరతాన్వయాభివ ను-పు-తా-పు.

* ఆదిపర్వము ౩వయాశ్వాసమున దేవదానవోత్పత్తి కథనమున

† మతులు యుతులై తా-పు

‡ సాఖ్యయోగ తా-పు

¶ న్నతి సేసి ముక్తియుతులై । భూతకే కులుకొంద రూర్ధ్వరేతసులైనన్

§ ఆదిపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున దేవదానవాంశోత్పత్తి వర్ణనము. ౧౨ పదసాత్యకివిరటులుమరుదంశోద్భూతులని జనమేజయునకు వైశంపాయనుడు చెప్పుట.

స్థిరము ... భరతఖండమున బలుకులుసు ।
స్థిరయశోబుద్ధిప్రసాత్త్వికి ।
విరాటభూపతులు భువనవిశ్రుతకీర్తుల్ ॥

ర॰ అంధునను-

క॥ ఆకచుంబ త్యంతవిపా ।
వాకలుప్పై లోకనిందయగు నథమమున్ ।
వాకుసకు దెచ్చుటకునీతమె ।
సాకుసత్పూదరికి విత్తలపనాచిన మునన్ ॥

౨౭ నైషధము [శ్రీనాథుడు]

క॥ కమలేందీవరషండమండితలసత్కాసార సీవారతిన్ ।
గమికర్మీకృతనైకనీవృదుదనైకంటకిన్ విదర్భాంబునన్ ।
[రమణీపల్లవపాణిబుద్మనయనన్ రాకేందుబింబాననన్ ।
సమపీనస్తనినస్తి నాస్తి చికిత్సాహేతుశ్శాతోదరిన్ ॥]

౨౮ నైషధము [శ్రీనాథుడు]

సీ॥ [నలినసంభవువాహనము వారువంబు బంగారు మూపులు మాకుం
గువలయాక్షి ।
కలేటి బంగారుజలరుహంబులతూండ్లు భోజనంబులు మాకు ప్రపుష్పబోణి
సత్యలోకము దాక సకలలోకంబులు నాటపట్టులు మాకు నబ్జవదన ।]
ధురాక్షరము సేన ... మాటలు వినంగ నమృతాంధసులు యోగ్యులు
[భారతీదేవి మాకు జెత్తపలుకు ! (ముపగ ౧౦।
సముదగడయానసత్ర్బహ్మచారిమాకు ।
వేదశాస్త్రపురాణాదివిద్యలెల్ల ।
తరుణి నీకేల మాకు ఘంటాపథంబు ... కదు॥]

---

౨౬ తా- ప్ర-
శౌర్యాల్, తా- పు-ము-పు
ఆదిపర్వము 3 వయాశ్వాసమున పోవమానికచునితోతనను వివాహము చేసికొనుమనినన తండు నెప్పశాక్యము-

౨౭ నైషధము 1 వయాశ్వాసము హంస నలమహారాజు హస్తము జేరిదమయంతిని వర్ణించుట-

¶ నైషధము 3 వయాశ్వాసమున హంస సముదమయంతికడను వచ్చి తనపక్షి రూపస్వభావముల నెఱింగించుట-

౨* రాఘవపాండవీయము [పింగళిసూరన్న]-

గీ॥ ఎందువేఁటరా రెయితరు లేమనసుతో ।
దారసంగసుఖముఁ దప్పఁ ద్రోచి ।
తకట పాండురాజయశమెన్న వైతరి ।
క్రూరదశరథేశకులమురోయ ॥

౩† విజయవిలాసము [వేంకటకవి]

గీ॥ తామ్రపర్ణినదీతీరధరణి నేలు ।
దొరతనము దెల్పు రాశిగానె యయ్యఁబోయు ।
ముత్తియంబులతలబాలు ముదితచేతన్§ ।
ముదితచేతస్కులై పసఘాసదులు బొగడ ॥

---

౧౧ లక్షణము.

క॥ ఒక్క కవి లేదటంచును ।
వక్కాణించుటను చెప్పవలసెను నాకున్ ।
దక్కను దక్కన నంజను ।
దక్కను జయలక్ష్మీపురవిదారికనంగన్ ॥

ప్రయోగము

౧ ‡ ద్రోణపర్వము. [తిక్కనసోమయాజి]

ఉ॥ ఒక్కఁడు సన్నవాఁడు§ విజయుండు మహారజమెక్కఁడమ్మెన ।

---

* రాఘవపాండవీయము ౧వ యాశ్వాసమున ౨౦వ పద్యము.

† విజయవిలాసము ౨వ యాశ్వాసము నందున్న చిత్రాంగదవివాహఘట్టమున.

§ ముదితచేతుల తంత్రాలుముత్తియాలు ము. పు.

‡ ద్రోణపర్వము ౩ వ యాశ్వాసమున సైంధవవధకొఱకు జనిన యర్జునునకు సాత్యకిని తోడ్పడఁబొమ్మని ధర్మరాజు సెప్పుట.

§ ఒక్కఁడ చన్నవాఁడు ము. పు. ఒక్కఁడ సన్నవాఁడు పా. లి.

దిద్దుకొన పాంచజన్యము యదీర్ణాత మొఱయవోడం గ*
నక్కటా।
చిక్కినా కారవాధముల చేత నతం డిట నీవొ † కండవుం।
దక్కనొరుండు‡ దీర్ప గనుద సుగ్రీడు బంధుడు లేమి యవేడెదన్।

౨† అరణ్యపర్వము. [నన్నయభట్టు]

మత్తకోకిల॥ దేవమూర్తులు పాండుపుత్రులు* ధీరచిత్తులు, వారి పెం
పీ వెలుంగని పోడ వే ధరణీశ వాయుసుతుండు గాం
డీపియున్ భుజవిక్రమ ప్రకటీకృతు ల్వివిధాస్త్రవి
ద్యావిశేషులు వైరివీరుల దక్కనిత్తురె పోరులన్॥

3† అరణ్యపర్వశేషము శంభుదాసు.

క॥ ఒక్కడి రాఘవు డక్కట।
తక్కువయగు పేదమనుజుడ గిరివనములం‡।
జిక్కడు ముళ్ళబడదగునే।
దక్కము మది నింక నొండు తలపులు వరుణీ॥

డగ్గఱ-దగ్గఱ। డప్పి-దప్పి। డిగి-దిగి। డెప్పరము-దెప్పరము।
ఈలాగున ఖయ పద్ధతుల ప్రయోగములు గలవు.

---

౧౨ లక్షణము.

గీ॥ నాటగాయను చోటను నాడగాయ
నంగ జెల్లును సుకవిజనంబులకును।
క్రీడి నాగసములు నాడమాయ ఖిల్లు
డించుకేనియు మదని జలించ డనఁగ॥

---

* దొలంగె తా-వు.
† చేనగండిన ఆసీ... ము-ప్ర.
‡ నీవొకండు సుందరపరుండు పా-ప్రతి-వు.
§ లేదు ఎ-వు.
౨ అరణ్యపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ...డు ...పాండవ ...భావంబు తెలియఁజేయుట.
* పాండునేతులు పా-వు. ... వు.
† అరణ్యపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున రావణకృతసీతాహరణమున-యి దవులం ము-ప్ర.

ప్రయోగము.

౧ ద్రోణపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ తోడన హయసూతులనో
గాడఁగ నేయుట యునతఁడు గనలిఘనపవి।
క్రీడయపోలెం గొనిమై
నాడఁగ సగుడించె ద్రిదశ నారాచములన్॥

---

౧౩ లక్షణము.

గీ॥ ఎన్నజాత్యేక వచనము లొన్ని గలవు।
వాని పద్ధతు లెఱుగంగ వలయు కవులు।
హరుని నృత్తకేళి యత్యద్భుతి చూచిరి।
యఖిలదివిజ వర్యులన్న యట్లు॥

ప్రయోగము.

౧ ¶ శాంతిరపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]-

ఉ॥ దుర్జయవిక్రమోజ్జ్వలుఁడు దోషవివర్జితబుద్ధి కార్తవీ
ర్యార్జును డేదివంబున యాన్వితశూరత నేలు [illegible]।
జ్ఞార్జనలోలబుద్ధియుడు హాస్త్రిబలంబు]గ హాస్త్రి బాహుతా।
స్వార్జనము సెప్పంగఁగ నృపుల్ దన యాజ్ఞఁ దలన్వహిం
పఁగన్॥

౨* నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

సీ॥ భక్తిప్రదక్షిణప్రక్రమంబుల జేసి రాజశత్రుణికిను పాసనంబు।

శాంతిపర్వము ౨ వ యాశ్వాసమున శ్రీకృష్ణుఁడు ధర్మరాజునకుఁ బర
శు రామునిచరిత్రంబు చెప్పుట.

* నైషధము ౬ యాశ్వాసమున దమ
యంతీ వివాహమున.

నంతకగాంథికల్యాణక్రియాచార మాచరించిరి మందహాసమి
సంగ]॥
సత్తిత్తిమూచిరియాశాశమండలాస్థానసంవాసి†నాత్తానపాటి।
[ద్రైలోక్యపతి దేవతాఫాలతిలకంబుదివిరియరుంధతీదేవిగారి।
బ్రాహ్మణోత్తమ పుణ్యపురంధ్రి వర్గ।
మంగళాశీర్వచోయుక్తమహిమశోభ।
నాతకారోపణంబులనాదరించి।
తంబు జాక్షియు నీవర్గదేశాధిపతియు]॥
౩‡ విజయవిలాసము- [చేమకూర వేంకటకవి]
గీ॥ [అనిన పవనుండు మనసులోనైనవాడు।
తోయజారాతి పసుజులతోవరాతు।]
తాము తూపులు వెంటుక్రిక గట్టుబడును॥
[చామయూరక యేటికి జలదరింప॥]
౪§ మేఘసందేశము [కాళిదాసు]-
శ్లో॥ హస్తే లీలా కమలమలకే బాలకుందానువిద్ధం
[నీతాలోధ్రప్రసవరజసాపాండుతామాననే శ్రీః।
చూడాపాశేనవకురవకం చారుకర్ణేశిరీషం
సీమన్తేచత్వదుపగమజం యత్రనీపం వధూనామ్]॥

---

౧౮ లక్షణము.

గీ॥ తెలియ భూతార్థ గోచర తేవమాన।
వక్రియాపదములుబహు వచన యుక్తి।
గలసి వర్తిల్లు నచ్చులు గలయకుండు।

---

† శరత్కాలంబునా ము-వు.
‡ విజయవిలాసము ౧వయాశ్వాసము చెందాద్యపాలంకనానంతర ము సుభద్రను ప్రాణసఖులారా
ర్చుట-
§ మేఘసందేశము ౨వసర్గ ౨వశ్లోక ము.

హారనకైకేలు మోడ్చిరి యసురులనఁగ॥

ప్రయోగము.

౧ ¶ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

సీ॥ [వినవయ్య కృతవీర్యుఁడను జనపతితొల్లి భృగువంశ్యయాజ్యుఁ
డై పెఱుఁ గ్రతువు।
లొనరించి యగణితధనదానముల వారి తృప్తులఁ గావించి దివికి జ
నిన।
నతనివంశము వారల తిధనలుబ్ధులై కృతవీర్య సత్రంబు గిలు
బు చేసి*।
కొని దాచియున్న వారని భార్గవుల నెల్ల బలికిన భార్గవుల్
భయముఁ బొంది।]

కొంద ఱర్థముల్ వారికిఁ గూర్చి యిచ్చి†।
రవనిసురులకు నిచ్చిరి యందుఁ గొంద।
ఱెవ్వరికి నీయక తమ యిండ్లఁ బాతి‡।
కొని సుఖంబుండి రధములై కొంద ఱందు॥

౨ *ఉద్యోగపర్వము [తిక్కనసోమయాజి]

మ॥ గురుభీష్మాదులు చూచుచుండ సభ మీకుం గీడు నాడట్లము।
పరువై చేసి రియంత చేసియు ననుపశ్చాత్తాపముం బొందరో।
పరు వారెన్నఁడు నట్టిచోటఁ గృపయుం బంధుత్వ ముం దక్కమీ।
వ్వరు గోపింపరె యాదురాత్మకుల గర్వక్రౌర్యముల్ సూపినన్॥

౩ † నైషధము శ్రీనాథుఁడు-

¶ ఆదిపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున వసిష్ఠు వలనఁ గల్మాషపాదుండు శాపముక్తుఁ డౌట.

* వీర్యుధన మెల్లఁ గృత్తుఁ జేసి తా-పు·

† గూడవిడ్చి ము-పు

‡ ఎవ్వరికి నీఁక తమతమయిండ్లఁ బాతి ము-పు; ఎవ్వరికి నీక తమయిండ్ల యొక్క బాతి తా-పు

* ఉద్యోగపర్వము ౩ వయాశ్వాసము సకృష్ణుఁడు ధర్మరాజుతో కౌరవుల దుర్నయంబుల జెప్పట.

† నైషధము ౩ వయాశ్వాసమున ఇంద్రాదులు నలుని మారగా నంపి నలు నకైనిరీక్షింపుచుండు కథలో

గారణమగు నేకులంబొ గాంభీర్యమునం|
దారాపతికన్నగయః|
పారావారంబుతోడ ప్రతిఘటియించెన్॥

ఆంధ్రభాషా భూషణకారుఁడు సమస్త లఘువ్యక్షరముల మీఁదగాని వికల్పము పుట్టదన్నాఁడు. చతురక్షరముల మీఁద [కూడ]నుండవచ్చును.

---

౧౭ లక్షణము

గీ॥ పరఁగసంతోషశబ్దతద్భవముసేయ|
జనుసంతోసమును సంతసంబటంచు|
నిరుదెరంగుల బలుకంగ నెల్లఁగృతుల|
భుజగకేయూర కాశికాపురవిహార॥

ప్రయోగము-

౧ ‡ ద్రోణపర్వము- [తిక్కనసోమయాజి]

క॥ నీసైనికులెంతయుసం|
తోసిల్లుదు నార్చిర పుడు దుఃఖితులైరుం|
తీసుతులవారుదీనత|
శాసంగతులైరి బాష్పజలములు దొరఁగన్॥

---

౧౮ లక్షణము.

క॥ పెనచికొని కూడుకొని యిడి|
కొనియను శబ్దములఁ గృతులఁ గూరుచు వేళం|
గొని శబ్దపూర్వవర్ణం|
బునకిత్వోత్వములు వచ్చు భుజగవిభూషా॥

ఆంధ్రభాషాభూషణము ౧౭౦వ పద్యము

‡ ద్రోణపర్వము ౨ ఆశ్వాసము సందర్భశూన్యమరణమున-

9-4-97

ప్రయోగము.

౧ *కర్ణపర్వము. [సోమయాజి]

ఇత్వము వచ్చినందుకు—

చ॥ వికలతర ప్రియత్న పృథివీపతి కర్ణుని ద్రోణపుత్రక।
ర్ణాకృపులు తక్కునుంగలుగు నాయకులున్ రయమార వచ్చి యా।
డికొనిన జూచి యంతయు నడిన్ జను దెంచిరి ధర్మసూను పైం।
తకు సముదగ్రులై యతని తమ్ములు సంగర కౌతుకంబునన్॥

౨¶ ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]

ఉత్వము వచ్చినందుకు—

చ॥ ఒకమతి బుద్ధగింప విలయోదకముల్ పయి కుబ్బి చిప్పవ్రి।
చ్చుకొని మహాభ్రవీధి జనసూకర తన్గురువంది వెండికిత్రిం।
దికిం గయి వ్రాలు తత్సలిల నిర్మలధార నతఃపర స్ఫుర।
త్ప్రకృతికినీయజాండము బంగరు ముంగరగా నొనర్పవే॥

---

౨౦ లక్షణము.

క॥ జడపద బహువచనములకు।
నిడదగు సువిశేషణముల నేకవచనము।
ల్పృథుని ఘనకీర్తులు బెడం।
గడరెం దట్టమ్మయి దిశలనన్న విధమునన్॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

మాలిని॥ సురప తిసభ జూడంజూ డనంగా ర
ల్గురిసె కులిశ ధారల్ క్రుం కితంబ

---

* కర్ణపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ధర్మరాజ దుర్యోధనుల యుద్ధమున

¶ ఆముక్తమాల్యద ౨వ యాశ్వాసమున ౨౧వ...

* ఆదిపర్వ గరుడచరిత్రమున. గరుడరంభమా... ఈ.

జరమదమూలడంగెన్ సర్వదిశావాలకాంతిః।
కరణములుభయోద్వేగం బునన్సం చలించెన్

౨౧ ఆముక్తమాల్యద [రాయలు]-

శా॥ ప్రాతర్వేళల నట్టువెట్టు సొగసైపాటిల్లఁగుంభోంభనో
ద్భూతాంబు ధ్వనివాద్యమైమరుదథః పుంజీభవత్పాటల।
వ్రాతామ్రేడి తసిక్తభూసురభిళారామంబుకుల్యాబహు।
స్రోతస్సంధులనంధుయంత్రనతిక్రుద్భోద్గీత గేయాఘముల్॥

---

౨౧ లక్షణము.

క॥ నిలువుము కొలువుము పిలువుము।
గెలువుము విడువుమనంగాదగినబహుశబ్దం।
బులకుం దృతీయవర్ణము।
తొలగినదోషంబులేదు తుహినాంశుధరా॥

ప్రయోగము.

౧ * విరాటపర్వము- [సోమయాజి]-

ఉ॥ బుద్ధులుచెప్పుటెల్లనటుపో విడుమెమ్మెయినైననౌఖ్యపం।
సిద్ధియొనర్పునాకు నెడజేసినఁదాపముగూపుమాపునా।
వృద్ధియఁకోరు దేనియవివేకివినీవనినన్నునిట్లసం।
బద్ధములైనవాక్యములుపల్కక వేపిలిపింపుకోమలిన్॥

---

౨౨ లక్షణము.

క॥ పెనపికొని
కొనియనుశబ్దనైననసుటయగా।
గానిశబ్దపూర్వలిగియనునర్థమలవడియుండున్।
బునకితోన్యత్వము

అంధ్రభాషాభూషణము ౧౮ ... యాఖ్యానము ... ద్రౌపదిని కాచుంచుట ... కాదని ... చెప్పినంత ... ఖ్యానమున ... దువెప్పుట.

సేయఁగ ననిమొడిచోటను।
సేయుడని వచించఁ జెల్లు శేషవిభూషా॥

ప్రయోగము.

పయనుటకు—

౧ † నైషధము [శ్రీనాథుఁడు].

ఉ॥ [హాలహాలద్వయంబు గలశాంబుధిఁ బుట్టె వినీలపాండుర।
జ్వాలలతోడ నందొక విషంబొక వేలుపు మ్రింగె] నెండ రే‡।
వేలుపులోలిమై ననుభవించిన [రెండవయీవిషంబుని।
ర్మూలము గాకయున్నయది ముద్దియపాంథులపాప మెట్టినో]॥

ఎండ రేయనఁగా ఎండ రైననుట.

ఐయనిన కలిగియునునర్థము వచ్చినందుకు—

౨ § ద్రోణపర్వము- [సోమయాజి.] (మొనర్ప]।

సీ॥ [అర్థి విశ్వావసుఁడాదిగాఁ గలుగు గంధర్వులు హృద్యవాదిన
నప్సరోగణములు¶ నాటలు పాటలు నైపినోదదింపంగ [నమరగణము।
బహువిధాలంకారభంగుల నిస్సాణములు సూపదివ్యములనుతింప।
మనుజలోకంబెల్లఁ గనకాన్నవస్త్రభూషణదానములఁ దృప్తిసనగనశ్వ
మేధసమితిఁ జేసి మెప్పించెనిందుని।
శతతమాధ్వరములనతఁడు హాయము।
నాసపడిననిచ్చె నాదిలీపునిఁ జూపు।
మాధరిత్రినిపుడు మనుజనాథ]॥

---

† నైషధము ౨వ యాశ్వాసమున దమయంతీకృతచంద్రోపాలంభమున.

‡ నెండరో ముఌ.

§ ద్రోణపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున షోడశరాజచరిత్రమున.

¶ రోనిక్షరంబయ్యాగి.

సేయూదనుటకు—

౩* భీష్మపర్వము- [సోమయాజి]

క॥ ఆపన్నిద్దరుసైన్యా।
టోపసమేతులయిగదియుడుసు[బాంచాల్య।
క్ష్మాపాలసుతుఁడు భీముఁడు।
నేపారిరిసీదు సేనమొసకంబడఁగన్]॥

గదియుడనఁగా గదియగాననుట-†

---

౨౩ లక్షణము.

గీ॥ వర్తమానార్థఘటనచేవఱలుకర్మ।
ధారయపుటుత్వముననచ్చుదగి లెస్సని।
యగుధ్రివంబుగనత్వమేలతడనంగ।
జెల్లదేలునతండన జెల్లుశర్వ॥

వర్తమానార్థమును చెప్పని కర్మధారయసమాసములకు నచ్చుపైనుండ నకారప్రాప్తిలేదు. ఎటులనంటే—నూరంచులవాలు- పెక్కేనుంగులు- యూరేనుజగంబులు- పట్టంచులదుప్పటి- మందాకు- ఇత్యాది॥

---

౨౪ లక్షణము.

గీ॥ షష్ఠిమీదనచ్చు సంధిచేసిరయేని।
మొదవుబాయునత్వ మొక్కవేళ।
నాకునానతిచ్చె నాకానతిచ్చెన।
నంగవిగతదోషనాగభూష॥

---

* భీష్మపర్వము- ౨వయాశ్వాసమున (ఆశివనాటియుద్ధమున) ధృష్టద్యుమ్న భీమసేనులకు ఏఘురుకేకయులను [illegible]యులను ధృష్టకేతుని కవి మన్యనింజూచి తోడ్పడమన్నంత వారుపంద్రెండుగురును తోడ్పడుట.

† ౨౩వలక్షణము, మొదలంకుంతవరకును పాఁవుస్తకమునలేదు.

౨౫ లక్షణము.

క॥ నాంత క్రియాపదంబులు।
పొంతలన ద్రుచ్ఛన్న నత్వము ధ్రువంబుగనౌ।
సంతత మొదవుం బాయును।
చెంతలహల్లుండె నేని శ్రీశైలపతీ॥

---

౨౬ లక్షణము.

సీ॥ పురమునందలివారని పొసగబలుకు।
నెడ పురంబునవారని యిడగవచ్చు।
నిట్టి వింతప్రయోగమ్ము లెఱుఁగవలయు।
నాంధ్రసుకవుల హార్యకన్యాసహాయ॥

ప్రయోగము.

౧‡ సభాపర్వము. [నన్నయభట్టు]

చ॥ అవనితలంబు వ్రస్సెనొ హిమాచలశృంగము భిన్నమయ్యెనో।
శ్రవణవిదారణంబయిన శబ్దము దానదియేమి యొకో§ భై।
రవముగ వీచెనంచును పురంబునవారు భయంబువొందగా¶।
నువిదలగర్భముల్దలగెను కర్ణగతమ్మగధేశసైన్యముల్॥

౨* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు].

క॥ తల్లి నీకుల గోత్రసౌందర్యములకు।
దగిన పతి గంటి దానికి దగగర్భ।
మయ్యె నీడు గర్భమున వాఁడఖిలభువన† ।

---

‡ సభాపర్వము ౧ వయాశ్వాసమున భీముడు జరాసంధుని చంపు కథ.

§ భైరవవయినీచె, ము. వు.

¶ భయంబునొందగా బి. వు. పా. వు.

* ఆదిపర్వము ౪ వ యాశ్వాసమున కణ్వమహాముని శకుంతలను జూచి గాంధర్వ వివాహమున తగినపతిని గంటివని చెప్పుట.

† మయ్యెనీగర్భమునవాడె (డు) యఖిలభువన పా. వు. పి. వు.

మహానమహనీయుఁడగు చక్రవర్తిసుమ్ము!

3‡ అందునఁనే- (వెడంగు।

సీ॥ [పలుకుల ముద్దును గలికి కన్గిన్నుల తెలుపును వలుదచన్నుల
నలఘు కాంచీపదస్థలముల యొప్పును లలితాననేందుమండలము రుచియు]
నళినీలకుటిలకుంతలముల కాంతియు నెలజవ్వనంబును విలసనమును।
[నలసభావంబును భ్రూలుపుసు మెలపును గలుగు నస్త్రిరికసుదతిఁ దలఁచి।
ముదితయందుఁదన హృదయంబు నిలుపుటఁ।
జేసి రాగమదరభాసురముగ।
రమణతోవనాంతరమున రేతస్స్యంద
మయ్యె నవనిపతికిని నెయ్యమమర॥

౪ § అరణ్యపర్వశేషము- [ఎఱ్ఱాప్రెగడ] (ద్వేకతంబ।

సీ॥ [మృగనేత్రి దారుణమృగసమాకులమైన యివ్వనాంతరమునం
దిట్లున్నయానికికి నెయ్యాదిమూలమివ్వనదేవతవో సురేశ్వరుని తోడ।
నరిగ ధరిత్రికి నరుగుదెంచిన శచీదేవివో హరియురఃస్థితి దొలంగి]
నేల గ్రుస్సరు పద్మగేహ వో భవదీయజన¶కత్వము సముజ్జ్వలితమైన।
పుణ్యవంశమున వాఁడు పుట్టువోడి*।
[జీవితేశ్వరుఁడగు పుణ్యజీవితాత్ముఁ।
డెవ్వఁడబలసనామమై యింపుమిగుల,
శబ్దమెయ్యది నాకు నిజంబు చెప్పుము]॥

---

౨౭ లక్షణము.§

గీ॥ ఒకరుఁడు నొకండు నుందుము రుండు ద్రిపాండు ప్రాంతు।
వారు వారలు సేయుచున్నారు సేయు।

---

‡ ఆదిపర్వము 3 వఁ ఆశ్వాసమున గిరిక కై మాంసంబు తెచ్చుటకరణ్యమునకు వెళ్లిన యుపరిచరవసు మహారాజు స్థితి.

§ అరణ్యపర్వము ౬ వ యాశ్వాసమున సైంధవుడు ద్రౌపదిని కాంచుట.

¶ పర. గేహసి వోభవజ్జన ము- పు-

* వాఁడో పుట్టినాఁడు ము- పు-.

§ ఈ లక్షణమునకు [illegible] లు పా- పుస్తకంబు నందు [illegible] లక్షణలక్ష్యంబులు [illegible] రిల్లుచున్నాం।డ

చున్నవారిందఱు లింగ్గనిబ్రయోగ భేదం ।
ముం దెఱఁగెఱుఁగవలె కవుల్ భుజగభూష ॥

---

౨౮ లక్షణము.

గీ॥ ధరఋకారాంత శబ్దంబు ద్వంద్వమైన ।
రేఫ యనుచు ప్రవర్తిల్లు పృథముగాను ।
పత్రి వరహాయ వాగ్వధూ నేత్రముఖను ।
రాఘవందిత పాదాబ్జ యన్నయట్లు ॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ క్షత్రియవంశ్యులై ధరణిఁగారఁ బుట్టినవారు బ్రాహ్మణ ।
క్షత్రియ వైశ్యశూద్రులనఁగాఁగలనాలుగు జాతులన్ స్వధా ।
రిత్రము దప్పకుండఁగ బరీక్షితు గాచిన యట్లు రామమాం ।
ధాత్రిరఘుక్షితీశులు ముదంబున గాచిరె యేయుగంబునన్ ॥

గద్యము-

ఇది శ్రీమదశేషమహీషహృదయంగమ మృదుపదనీరంధ్రితసు ధాంధ్రరామాయణఘటనా నైపుణధురంధరాడిదము బాలభాస్కరకవితనూభవసరస కవిత్వవైభవసౌజన్యనిధానసూరయాభిధానప్రణీతంబైన కవిసంశయవిచ్ఛేదనంబను లక్షణంబునందు ప్రథమతరంగము సంపూర్ణము.

వసూడవ యనె నీయుడల యతుల చ్చులగుణ । శివ్రుడు ప్రసవాయును ని మూ। డసకంటిం జూడ ధన్మను యున్నసంగ్ ॥ (ప్రయోగము) సభాపర్వము సీ॥ ఆయాంబుసంగురెండవఘా ...ండె ...డవభాగ పాండె యుంగర్భ ...డె ॥ పాంజాతాపహారణము చ॥ కువలయపత్ర నేత్ర గనుగొంటి పెకన్నులసం... పయ్యరెండవ విను తాతసూభవునియందమూ॥

* ఆదిపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున జనమేజయునకు పరీక్షితుని ప్రశాకారణము మంత్రులు చెప్పట-

ద్వితీయతరంగము-

౫ లక్షణము.

సీ॥ ఊదిపలుకు చోటనాగి తేల్చిపలికిన ।
రేఫ గాదు శకటరేఫగాని ।
తద్భవ పదముల దవిలినయా రేఫ ।
రేఫగాని శకట రేఫగాదు ॥

ఊదిపలుకుచోట తేల్చిపలుకుట యెటువలెనంటే— క్రొమ్మేను, కఱిమేను- క్రొత్తచెప్పు, కెఱుచెప్పు, గొఱ్ఱె, గొఱియ- పుఱ్ఱె, పుఱియ- కఱ్ఱెత్తు, కఱ్ఱెఱు- ఇటువంటివి-

శ్రీ, సిరి- స్వరుండు, మరుండు- అప్సరస, అచ్చర- కర్పూరము. కప్పురము- నిర్ఝరము, నిబ్బరము- స్థిరము, తిరము- అద్భుతము, అబ్బురము- ఆశ్చర్యము, అచ్చెరువు- అర్ఘము, అర- గర్వము, గరువము. పర్వము, పరువము. ధర్మము, దరమము- ఇటువంటి తద్భవపదముల మీదవచ్చిన రేఫలు శకట రేఫలుగావు.

శకటరేఫ పద్యములు.

క॥ చెఱు కెఱు కొఱఁపు మెఱపు కొం ।
దఱు పల్లఱు గొఱియ పుఱియ తఱి నెఱి మఱియుం ।
గఱచుట మఱచుట పఱచుట ।
వెఱచుట చెఱచుట విఱచుట వెఱగుం దెఱగుల్ ॥ ౧ ॥

క॥ మఱువును వందఱయును జూ ।
పఱ దగ్గఱ నాతెఱయును పఱి యఱిముఱియుం ।
గిఱిగొని గుఱుకొని నఱకుట ।
కొఱకుటయును కెఱుకు చుఱుకు కుఱుచ తఱుచనన్ ॥ ౨ ॥

క॥ నెఱుకలు పెఱవా రఱచే ।
యొఱకలు కొఱ కొఱవి తఱుము టెఱుకట పిఱుదన్ ।
వఱలుట పఱిగెలు వఱియలు ।
ఘఱు వఱముట తెఱచు టనఁగ కొఱగామ్మనగన్ ॥

12 7 07

క॥ ఊఱు మఱ చేర్పఱచి వఱత ।
దఱియ యఱక యొఱక పెఱిక తఱుముట మిఱుమి ।
ట్లఱువది కుఱుకులు నేఱటి ।
యెఱచట నుఱుమాడి కొఱఁత యఱకడ చఱియున్ ॥౪॥

క॥ తెఱ యేడ్తెఱ పఱపు పిఱికి ।
కఱటియు చిఱునగవు పగఱ కట్టెఱ కఱియున్ ।
కఱకు అఱుపు కఱకంఠుడు ।
చుఱచుఱ యుక్కఱయు నుఱని చొఱుము డనంగన్ ॥౫॥

ప్రయోగము.

౧* ఆదిపర్వము- [నన్నయభట్టు]

క॥ ఊఱక నొక చేత† గూర్మము ।
బెఱ చేత గజంబు బట్టి పెనచి ఖగేంద్రుం ।
డెఱికిగొని గగన వీథిం ।
బఱచె వియచ్చరవిమానపంక్తులు దూలన్ ॥

౨‡ ఆదిపర్వము- (కావింత మంత్రఁపు ।

సీ॥ [జనమేజయుఁడు సేయు సర్పయాగమునకు విఘ్నకాండఱవు
ఘమార్థిగాపున ధారుణీసురులమైయడుగుద మున్ క్రతువుపుడు మనియా ।
గొందఱిమతనికి గూర్చుమంతువిలములై యీజతుక్రియఁ జేసియుపా
పరముల।) (కఱ మొగిన ।
కగుఁ బెద్దదోషంబులని హేతువులుసూపియుడిగింత మండఱమొ
భక్ష్య భోజ్య లేహ్య పానీయ ములమీఁద ।
సదములోని విప్రజనుమీఁద।]
వెఱగుపడగఁ బాఱి వెఱపింతు మొజ్జలు ।
తత్ప్రయోగవిధులుఁ దప్పిపఱవ ॥

---

* ఆదిపర్వము- ౧ వ యాశ్వాసమున గరుడుం డాహారమునకై జలచ పంబుల స్వీకరించుట.

† దంచియొక శతం ముం ఫ.

‡ ఆదిపర్వము ౨ వ యాశ్వాసమునే జనమేజయసర్పయాగమువలన భయమునకు ౦డిన శేషునకు నాగకుమారులు చెప్పుట.

౩§ ఆదిపర్వము-

సీ॥ [పాండుకుమారులు పాండుభూపతిపరోక్షంబున హస్తిపురం (బునందు|
ధృతరాష్ట్ర)పుత్రులతో నాకటఁ బెరుగుచు భూసురవరులవలన}
వేదంబులును ధనుర్వేదాదివిద్యలు గఱచుచు గడలేని యెఱుకఁ గనరు |
[చన్నద్విపులగుణోన్నతి సైఁపక దుర్యోధనుండు దుష్కార్యమెత్తి |
దుర్జయ మునశకునికర్ణదుశ్శాసనుల్ |
గరపఁ బాండవులకు నపాయ చేయఁ ;
గడఁగెఁ బాండవులును గడుధార్మికులుగాన |
బొరయరైరి వారి దురితవిధుల॥

౪¶ ఆదిపర్వము-

క॥ ఎఱుకగలవారి చరితలు |
గఱచుచు సజ్జనులగోష్ఠిఁ గదలక ధర్మం |
బెఱుఁగుచు నెఱిఁగిన ధ్యానిన |
మఱువక నుష్ఠించు నదిసమంజసబుద్ధిన్ ॥

౫* ఆదిపర్వము.

క॥ నేఱి నుఱక వైరివీర్గుల |
నెఱకలు దూలంగ నేయు నృపపుంగవునం |
పఱకోపక దయ వెడిరి† |
వెఱచి విషణ్ణులయి సకల విషయాధిపతుల్ ॥

౬‡ అదిపర్వము-

గీ॥ పఱువనోపక యున్న మైమఱచి పెంటి |
జెనంగ యున్నను ప్రసవింపమొనసియున్న |
దెవులు పడియున్న మృగములదివిరియేయు |

§ ఆదిపర్వము ౩ వ యాశ్వాసమున పాండవధార్తరాష్ట్రులకు భేదకారణసంగ్రహము-

¶ అదిపర్వ[illegible] ౩వ యాశ్వాసమునం దిందిర[illegible]సల్లాపము- ఆదిపర్వము ౪[illegible]శ్వాసమున [illegible]ష్మదు విచిత్రవీర్యుని [illegible] దలగు కన్యలదోడ్తోని చనుదెంచు సమయంబు నందలియుద్ధము-

† పఱికోపక పిఱుదుజనిరి | మా-పు-

‡ ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున పాండురాజా నఖశాపంబు గలుగుట-

వెలదునాహార్యముగను నెఱుకపఱచెన¶ ॥

౭. ఆదిపర్వము.

క॥ కలచు నెడ నేయు నెడ వడి।
బలదు నెడఁ బెనఁగు నెడ నహార బలంబుల్ ।
మెఱయు నెడ భీమునకునం ।
దఱగీడ్వడ దొడఁగి రుద్ధతులు రాజసుతుల్ ।

౮† ఆదిపర్వము.

క॥ మఱియు నొకనాడు నెవ్వరు‡ ।
నెఱుఁగక యుండంగ§ గౌరవేంద్రుఁడు ధర్మం ।
బెఱుఁగక విషమన్నముతో ।
గుఱుకొని పెట్టించెఁ గాష్ఠకొడుకునకోలిన్¶॥

౯* ఆదిపర్వము. (నుమహాత్ముఁ।

సీ॥ వినవయ్య గౌతముండనఁ బ్రసిద్ధుండయిన యాతని శరద్వంతుండ
నుతర తేజుఁడై శరసమూహంబులోనుదయించి వేదముల్ చదువనొల్ల
క తిఘోర తపమున నుత భూసురోత్తముల్ వేదముల్ చదువునట్టాదరమున।
సర్వాస్త్రవిదుఁడు ధనుర్వేదమొప్పంగ బడసి మహాసిద్ధ గడగి తపము
సేయుచున్న దివిజనాయకుఁడతి భీతి।]
నెఱిఁగి వాని తపము చెఱుపఁ బనిచెఁ।
[జలజనయనఁ దరుణి జలపద యనియెడు ।
దాని నదియు వచ్చె వానికడకు॥

౧౦† ఆదిపర్వము.

క॥ వెలచఱవనీతిలోన ।

---

§ 'ర ఱచియాహా' ము-పు.

¶ 'కురయిన' ము-పు.

* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున ధార్తరాష్ట్రులును పాండవులును క్రీడించుట.

‡ ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున దుర్యోధనుడు భీమునకు అన్నముతో విషమును పెట్టించుట.

‡ మఱియును నొకనాఁ డెవ్వరును ము-పు.

§ నెఱుంగకుండంగ ము-పు.

¶ కొడుకునకలుకగా ము-పు.

* ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున కృపాచార్య కృపుల యుత్పత్తిక్రమము.

† ఆదిపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున గంగాస్నానార్థము జనిన ద్రోణుని తమొసలి పట్టుకొనుట.

కఱ్ఱ అగా † నొక్కమొనం జూటికిన గోచరమై
పఱతెంచి కుంభసంభవు ।
చిఱదోడవడి బట్టికొని యెశిష్యులచేదఱన్ ॥

౧౧ §ఆదిపర్వము-

క॥ గుఱుకొని కార్యాకార్యము ।
లెఱుగక దుశ్చరితుండై యహితుడగు నేనిన్ ।
మఱువక గురువైననుజను ।
లెఱుఁగక¶ శాసించునది మహీశుఁడు బుద్ధిన్ ॥

౧౨* ఆదిపర్వము-

క॥ తఱియగు నంతకు రిపుదన ।
యఱకటఁ బెట్టికొనియుండునది దఱియగుడుం †।
జెఱచునది జ్ఞాతిమిఁదను ।
వఱలగ మృద్ఘటము నెత్తివై చిన భంగిన్ ॥

౧౩‡ ఆదిపర్వము-

క॥ ఎఱిఁగితిమిదీని తెఱఁగే ।
మఱి కెఱుఁగనియట్లు గూఢమతినుండుదమిం ।
దఱమింద పురోచనకృతి ।
నెఱినేర్పు నంతకున్వసితాత్ములమై ॥

---

† ఆతురముగానని యర్థము-ఒక్కొర గానని ము. పు- శకటరేఫగాదనితో జడిని. చెప్పుట-

§ ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున కణికుండు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట.

¶ 'ఎఱుఁగఁగ' ము. పు-

* ఆదిపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున కణికుండు దుర్యోధనునకు రాజనీతి

† 'యుండియవసరమగుడుం'తా. పు. ముద్రితపుస్తకమున నీపద్యము లేదు

‡ ఆదిపర్వము ౬వయాశ్వాసమున లక్కగృహములోనుండి తప్పించుకొని పోవుటకు విదురుడు మాటలతో భీమునితో జెప్పినంతయు నచటనుండియుఁగా నమనినంత ధర్మరాజు చెప్పుట.

౧౪§ ఆదిపర్వము- (వృచున్న।

సీ॥ [కడుసిద్ధిఁగానమిఁవోడరుచు వడిగొనినడువంగ నేరకతఁడు
నెరిఁగి చెప్పెరఁదల్లినఱకటనిడిధర్మసుతవిజయులఁదనవితతబాహు]।
యమలంబు లెక్కించియమలనుత్సంగబు లెక్కించికొనిభీముడక్కజముగ।
నరిగెడురయమునఁదరులుసాల్వాదిమ్రొగ్గఁబడఘట్టనంబులఁజదిసిరాలు]
నుఱుకుగాఁగనిట్లు నెఱయంగసత్వంబు।
మెఱసిరాత్రి నెల్లను¶ ఱకఁబవన।
తనయుఁడరిగెఁ [బవలుసనినట్లు చీకటి।
యనక ముండ్లుగండ్లుననక తెరలి]॥

౧౫* ఆదిపర్వము. (బారికిన్.† ।

చ॥ ఉఱుము సురేంద్రునైన బలియుండు హిడింబుఁడు వాని
వెఱపనిహారలుంగలరె వీరలు ముందఱెఱుంగరక్కటా।
యొఱిగిరయేని యిట్లుతమయిండులనుండినయట్లు మెచ్చవే।
మఱిశయనింతురే కడుఁబ్రమాదము సేసిరి బుద్ధిహీనులై॥

౧౬‡ ఆదిపర్వము. (లుచుండ్రు।

సీ॥ [కాలమేఘంబును బోలెఁ§ విశాలమై నీలమై దేహంబు గ్రా
ఘనతటిల్లతలయట్లనిమిడికంప్రలు మెఱయంగఁబండ్లుకోరికొనుచు¶।
[నతిరోషరోహితాయతవృత్తనేత్రముల్గిరుగంగఁ బెట్టుచుబరుషకేశ।
జాలంబుగాడ్పునఁదూలంగఁగాలోపమానుఁడైచనుదెంచిమానుషాదు
డనుజఁజూచి కష్టమనుజులఁగూడినా।
పనుపుసేయకుండఁ జను నెనీకు]।
ననుచునదరి పలుక* విని హిడింబయాఁగడు।

---

§ ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున లాక్షాగృహమునుండి భీముడుధర్మరాజాదులందీసికొనిపోవుట.

¶ మెఱసిశీఘ్రగతినిను' తా. వృ.

* ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున హిడింబ నిద్రించుచున్న ధర్మరాజాదులంజూపి భీమునితోఁజెప్పుట.

'బారికిన్' తా. వృ. ౧-వృ. ౨-వృ; 'బారికిన్, ము-వృ.

‡ ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున పాండవుల యొద్దకు పంపినహిడింబ రామి కాశ్చర్యపడి కోపముతో హిడింబుడువచ్చుట.

§ బోలె, ము- వృ.

¶ కోరికిబెఱుచ వి- వృ.

* ననుచునుదరిపలుక. తా. వే.

వెలది భీమసేనను మరువు సొచ్చె ॥

౧౭† ఆదిపర్వము.

చ॥ నెఱికురులున్ విలోలసిత నేత్రయుగంబును నొప్పులొప్పవా‡
తెలియనుదీనియాననము తెల్పుకరంబు మనోహరంబునై
నెఱిఁగిన యంతనుండియును నిట్టిలతాలలితాంగఁజూచియే§ ।
నెఱుఁగను రేంద్రకన్యకలు నిట్టిరెరూపవిలాస సంపదన్ ॥

౧౮¶ ఆదిపర్వము.

సీ॥ [యజ్ఞసేనప్రభుయజ్ఞ మహావేదిఁగవచశరాసనఖడ్గబాణ ।
రథయుక్తుఁడై మహాకఘుఁడు ధృష్టద్యుమ్నుఁడననుదయించిన నతనితోడ ।
నొక్కటఁబుట్టెను నొకకన్య కృష్ణనా నసితో*త్పలశ్యామలామలాంగి]
మెఱుపును బోలెనువఱలునుత్పలగంధి†[బంధురతరసౌరభంబు గలుగు ।
దానిద్రుపదరాజ తనయఁదదీయస్వ ।
యంవరోత్సవంబునందుఁ జూడ‡ ।
గనినవారుదృష్టి గనినఫలంబెల్లఁ ।
గనినవారుపరమ కౌతుకమున] ॥

౧౯§ ఆదిపర్వము.

గీ॥ కలుదర్భపూరిపఱుపులు భిక్షాన్న ।
మశనమట్టివారి నతిముదమున ।
నాదరించెఁబ్రీతినాది గర్భేశ్వరి ।
యయ్యుపేవగింప దయ్యెఁగృష్ణ ॥

---

† ఆదిపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున సంవరణుఁడు తపతిం జూచి మోహించుట.

‡ సుజాలనొప్పవా తా. పు.

§ జూచియు। న్నెఱుఁగ తా. పు.

¶ ఆదిపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున పాండవులు దక్షిణపాంచాలంబునకరుగుచు ద్రుపదపురంబునకు బోవుచున్న బ్రాహ్మణులను మిగ వెచటికింబోవు. చున్నారని యడిగినంత వారలుచెప్పుట

* 'నొక్కట కృష్ణనా సుదయించె వ క్కన్యయసితో?' తా. పు

† 'యొప్పులమప్పగు యొనరు ఘుత్పల గంధి' తా. పు.

‡ 'బునపుడు జూడ, తా. పు.

§ ఆదిపర్వము ౭ వ యాశ్వాసమున ద్రౌపది ప్రచ్ఛన్న బ్రాహ్మణవేషధారులై యున్న పాండవులకు ప్రీతితో పరిచర్య చేయుచుండుట.

౨౦¶ ఆదిపర్వము-

క॥ ఉఱుముచు మెఱయుచుఁ బిడుగులు ।
వఱలఁగ నగ్గడలఁ బడన వారిత వృష్టుల్ ।
గుఱుకొని కురియఁగఁ బంచెను ।
మఱియును సయ్యనలు మీఁద మఘవుం డలుకన్ ॥

౨౧* ఆదివర్వము-

గీ॥ వెఱచి తల్లి దోఁకఁ గఱపించుకొని దివి ।
బఱచు వానిఁ జూచి పాకధరుఁ డలిగి ।
[వాని తల్లి శిరము తోన తత్పుచ్ఛంబు ।
దునిసి యగ్ని శిఖల దొరగనేసె] ॥

౨౨† ఆదిపర్వము-

క॥ మఱచు నొకొ మఱవకుండియు ।
నెఱుఁగకయుండు నొకొ యనలుఁ డెఱిఁగియు నెదనే ।
మఱునొకొ పుత్రులఁ గావం ।
గుఱుకొని నష్టం గఁదగునె కూర్మి రాత్మజులన్ ॥

౨౩‡ సభాపర్వము.

క॥ వెఱచ పఱవఁ బట్టికొని వడిఁ ।
జఱచి జరాసంధునొడలి సంధులయెమ్ముల్ ।
విఱిచి వధియించి యార్చెను ।
వఱలఁగ భీముండు భువన వలయం బదురన్ ॥

ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున శ్రీ కృష్ణార్జునులగ్ని చే ఖాండవమును దహింపఁ జేయుచున్న సమయమున నందింద్రుండు వర్షించుట-

ఆదిపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున ఖాండదాహసమయంబున తక్షకవంశస్థుఁడగు నశ్వసేనుఁడను వాఁడు తల్లి నిసంరక్షింపఁబడియుత్పించుట- (కఱుగుచున, జూచి' వి-ఘ- ల-వు.

† ఆదిపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున ఖాండవదాహమునకు మున్ను శా ర్ఙ్గకుడు జరితయందు పుట్టి నసంతానమును రక్షింపుమని యగ్నితో చె ప్పి ఖాండవదాహానంతరము చేర్వి టులకావించెనో లేదో యని ... యించుట

‡ సభాపర్వము ౧వయాశ్వాసము ... భీముఁడు జరాసంధుని చంపుట-

౧౮§ సభాపర్వము.

క॥ వెలుచలువ నింతకంటెను ।
దలచుగ బాణంబులేసి తడయక పగలం ।
జెలుతునని యుసుములల్లుచు ।
నలకథనంజయుఁడు రణజయోన్నతుఁడరిగెన్ ॥

౧౮¶ అరణ్యపర్వము.

క॥ ఎఱుకని యెఱుఁగక నీరున్ ।
మఱకువమార్గాన్న తప్పు మఱువు మునన్నుఁ ।
గలకంఠా క్షమియింపుము ।
నెఱినెవ్వరి కెఱుఁగనగునె నీచరితంబుల్ ॥

౧౮* ఆరణ్యపర్వము. (త్రుఁజేసి ।

సీ॥ [అర్ధరాత్రమునప్పుడందుల కేతెంచె గజయూథములు జలాశాం
యంబుధి విమలజలంబులాస్వాదింపఁ జను దెంచుజలధరసమితియట్లు ।
చనుపలోనిద్రావసక్తులై యున్నవారున్న తద్వీపముల యుగ్రపాత
హాతిఁ జేసిమర్దితులైరి కొందఱు దంతహాతిఁ జేసి భిన్నాంగులైరి కొంద]
ఱలచి ప్రాణభీతిఁ బఱచి మహీజంబు ।
లెక్కి రందుఁ గొంద ఱుక్కణంగి ।
[చనుప యిట్టిపాటఁ జెనుపఱియవినీతు ।
సిరియపోలెనడఁగి విరిసి చెడిరి] ॥

---

§ సభాపర్వము ౨వయాశ్వాసమున విదురుఁడు ధృతరాష్ట్రునితో పాండవులడవికిఁ బోవుచున్న రీతిం దెలియజేయుచు నర్జునుని రీతిచెప్పుట.

¶ అరణ్యపర్వము ౧వయాశ్వాసమున కిరాతవేషమును విడిచి నిజస్వరూపంబుతో నీశ్వరుండర్జునునకు ప్రత్యక్షమైనంతనతనుస్తోత్రము చేయుట.

* అరణ్యపర్వము ౨వయాశ్వాసమున (నలచరిత్రమున) చేదిపట్టణంబునకుఁ బోవుచు త్రోవలో బసచేసియున్న సార్థవాహసంఘము పానీయార్థమై చనుదెంచిన గజయూథముచే బాధనొందుట.

౨౭† అరణ్యపర్వము.

క॥ ఆఱుపోఁజడు కుఱుచ చేతులు।
నాఁజవశరీరంబుఁ గలిగి యొరులకుఁ జూడం।
గోఁజగాఁ దుండియు మన్మథు।
నోజవుల బడియెడు నితఁడు యువతీప్రియుఁడై॥

౨౮‡ అరణ్యపర్వము.

చ॥ వెలఁగ రాముఁ డంతనన వద్యుఁడు వచ్చి మహాప్రలాపియై।
యఱచుచునున్న తల్లిని గృతాంతవశీకృతుఁడైన తండ్రిను।
గలఁగని తీవ్రశోక పరిఖేదమహాతురుఁ డయి తత్ప్రకారమం।
దెలిఁగి మహార్తమైనయు సహింపఁగ నోపక క్రోధదీప్తుఁడై॥

కన్నయభట్టుగారి ప్రయోగములు ముగిసెను.

ఇఁక నెఱ్ఱప్రగడ*గారి ప్రయోగములు.

౨౯§ అరణ్యపర్వశేషము

క॥ ఉఱవగు నారికపంటలు।
గోఁటియల పాఁడియును దఱుచగుఁ బురుషులకున్।
దెఱవలు చుట్టములయ్యెడ।
రెఱచియ భుజయింతు రధిక నెల్లజనంబుల్॥

౩౦¶ అరణ్యపర్వశేషము.

చ॥ ఎఱుఁగక తప్పుఁ జేసితి సహింపఁగ దేకడు దుర్భవంబునన్।
బఱుపకుమయ్య నావుఁడు కృపన్ మునినాథుఁడు నివ్విధంబుగా

---

† అరణ్యపర్వము, ౨వ యాశ్వాసమున వికృతరూపుడై యుండలుడు మన్మథ బాధనొందుచున్నంత జీవలుడు వితర్కించుట.

‡ అరణ్యపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున పరశురాముఁడు కార్తవీర్యపుత్రులచే చచ్చిన తన తండ్రికై దుఃఖించుచున్న తన తల్లిని చూచి ప్రతిజ్ఞ చేయుట.

* ఇఁక చెదలవాడ యెఱ్ఱాప్రగడ ౧-వ

§ అరణ్యపర్వము ౬వ యాశ్వాసమున మార్కండేయుఁడు ధర్మరాజునకుఁ గలియుగ ధర్మంబులఁ జెప్పుట.

¶ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున ధర్మవ్యాధుఁడు కౌశికునకు తన పూర్వవృత్తాంతంబు చెప్పుట.

నెఱుకపులంబునందుజనియించియుధర్మువు నెల్లనిమ్ముగా।
నెత్తిఁ గెడుతన్నిదండ్రులకు నెంతయుఁ బ్రీతి యొనర్తుభక్తితోన్॥

౩౧* అరణ్యపర్వశేషము-

గీ॥ పిఱికితనమేమఱుటయును నెఱవుతనము † ।
[మెత్తబాటును గార్యంబు నెత్తుఱంగు।
నేరమియు పిషయంబులం గూరుటయును ।
గలుగు పత్రికి నొందదు సిరితొలఁగి పోవు]॥

౩౨‡ అరణ్యపర్వము-

గీ॥ [సవ్యకరమునందును నపసవ్యకరము ।
నందుఁ బర్యాయసంగతమగుచుఁ జూడఁ] ।
గొఱవిద్రిప్పినయొప్పున మెఱసెఁ బార్థు ।
[గాండివము వాలుమూఁపులగనియనంగ]॥

౩౩§ అరణ్యపర్వశేషము-

మ॥ పఱచున్దవ్వగఁ జేయలంతినిలుచుంబట్టీకచూసాసలం ।
బిఱువోవుం బొదలందుడిందుఁ బొడముంబిట్టులిక-వెచాఁటుఁగ్రి ।
మ్మఱిచూచుం జెవిదాఁగ్చిబిల్చుగలచున్నట్టాడుఁ గోరాడు నేఁ।
మఱినట్లుండుఁ దృణంబు మేయు మలయున్ మాయామృగంబిమ్ములన్॥

౩౪¶ అరణ్యపర్వశేషము-

వ॥ తెలిపిగనిదాన వేశ్వరుఁ।
డుఱికెఁ గృపాణమున నాఖగోత్తము నెఱకల్ ।
నఱికినఁ గూలెన త్రుండిల ।

---

* అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున గంధర్వులచే పరిభవింపఁబడి ప్రాయోపవేశంబు చేయఁబూనియున్న దుర్యోధనుతో శకుని చెప్పుట-

† పిఱికితనము నేమఱుటయుఁ గఱువుతనము' మూలము-

‡ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున ద్రౌపదినపహరించి పోవుచున్న సైంధవునితో నర్జునుఁడు యుద్ధముచేయుట-

§ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున మారీచుండు మాయామృగంబై శ్రీరామచంద్రుల యెదుట చేయు చేష్టలు-

¶ అరణ్యపర్వము ౬వయాశ్వాసమున సీతనెత్తికొని పోవుచు రావణాసురుడు తనకాతంకము చేసిన జటాయువును చంపుట-

నజవజ్జైపవనహతమహాభ్రమువోలెన్ ॥

౩౫* అరణ్యపర్వశేషము.

క॥ అఱువది కోటులు కపివరు|
లుఱుకజగత్త్రయముఁబెలుచను వ్వ్రేత్తుగొనం|
దఱిగొన్న యిట్లున వ్యపఁగ|
నెఱసికుముఖుఁడరుగుదెంచినృపవరుఁగనియెన్ ॥

౩౬† అరణ్యపర్వశేషము.

చ॥ ఉఱుముచునంత్యకాలఘనితోఁగ్రబలాహకలీలవోఁపఁగాఁ|
దఱుచగుఘోరవుంబిడుగుతండముఁబోనిశరప్రతానము|
క్రఱవొఱగించుచుంగపిబలావళిద్రుంచికలంచైసేఁపున|
న్నెఱఁకులునొంచి బాణమయనీరధిముంచెరఘుప్రవీరులన్ ॥

౩౭‡ అరణ్యపర్వశేషము.

క॥ వెఱగుపడి హార్దరాగము|
గఱిగినఁగడు వెల్లనైవదనములువాలెన్|
దెఱగేదిఱిచ్చ్వవడర|
త్రుటిఁదత్పరిజనములెల్లఁదగ్దయువంతన్ ॥

౩౮§ అరణ్యపర్వశేషము.

చ॥ వెఱుఁగక తప్పుగా మెలఁగనేనియు దానికి సైఁచి నేరువు|
ల్గఱపిప్రియంబుతోఁ గొలువుగైకొనఁగాఁదగు మీకుఁ బాలురుం|
దెఱవలువృద్ధులుం దమకు దెల్లము దప్పులు చేసి రేనియు|
న్మఱుతురు గాని యల్గరు సమగ్రశమాన్వితులైనతాపసుల్ ॥

---

* అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసము వానరవీరులు నానాదేశంబులనుండి సుగ్రీవునొద్దకు వచ్చుట.

† అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసము నందింద్రజిత్తు లక్ష్మణుతోడ యుద్ధము చేయుట.

‡ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున శ్రీరామచంద్రుఁడు రావణాసురుని సంహరించిన పిదప తనసమీపమునకు వచ్చిన సీతతో నీవింతకాలము పరగృహంబున నుంటివి గాన నేనొల్లనని నంత సీత మోహము జెందుట.

§ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున కుంతిభోజుండు కుంతిని దుర్వాసునకు పరిచర్య చేయ నియమించి దుర్వాసున కామెం జూపి చెప్పుట.

౩౯¶ అరణ్యపర్వశేషము.

మ॥ నెఱయం బున్నమచందురుం బెనయు నీ నెమ్మోమునం దియ్యమై ।
చెలువం బొప్పఁగఁ జూడ నీకపుల కట్టెవ్వాండని న్నుచ్చిప్రియ ।
కర్ణ అదిరంబారినకున్ సంగరము వేడ్కన్ జేర్పనీకెమ్మెయిన్ ।
వలదం దోవఁగఁ జేసె నేయకట దైవం బెందుఁ జొత్తున్నుతా ॥

౪౦ * అరణ్యపర్వశేషము.

చ॥ ఎఱిఁగితి నేను నిన్ను విబుధేంద్రుఁడ వీవు జగత్త్రయంబుఁ గ్రొ ।
చ్చ అభవనీయ రక్షణము నంద వెలుంగుచునుండునట్టిని ।
న్నలువుగ నేను వేఁడుకొన యుక్తుఁడఁ గాక మొఱంగనన్నన ।
కర్ణ అపడినీవు వేఁడుటిది కర్జమె నిర్జితదైత్య చెప్పుమా ॥

ఎఱ్ఱప్రగ్గడగారి ప్రయోగములు ముగిసెను.

ఇఁక సోమయాజిగారి ప్రయోగములు.

౪౧† విరాటపర్వము.

క॥ ఎఱిఁగెదు వారికి నైనను ।
గఱపక తక్క నుచితప్రకారము లెల్లన్ ।
గొఱలు హితులట్లగుటను ।
దఱుచుగ జెప్పంగవలయు దగ మెదుబుద్ధుల్ ॥

౪౨‡ విరాటపర్వము.

గీ॥ తొలుత వోకుండ మెకములు గలవకుండ ।
బాడిదప్పక యుండ నా పాటి గొల్ల ।
లిచ్చ మెచ్చఁగ నీదృష్టి కెక్కఁగ దుప ।
నరయ నేర్తు నన్నేలుము ధరణినాథ ॥

¶ అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున కుంతి సూర్యవరంబున కర్ణునిఁ గని లోకాపవాదమునకు వెఱచి పెట్టెలోనుంచి యశ్వనదీప్రవాహమున విడిచి యాతనికై దుఃఖించుట.

అరణ్యపర్వము ౭వ యాశ్వాసమున కవచకుండలముల నియ్యమని బ్రాహ్మణవేషధారియై వచ్చిన యింద్రునితో కర్ణుఁడు చెప్పుట.

† విరాటపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున నందజాతవాసమునకు ప్రయత్నము చేయుచున్న పాండవులకు ధౌమ్యుఁడు చెప్పుట.

‡ విరాటపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున సహదేవుండు గోపవేషంబున విరటుఁ గొల్వవచ్చుట.

౪౩§ విరాటపర్వము (గుణము మోఁత।

సీ॥ [శ్రవణపుటంబులు వ్రయ్యంగఁ దాఁకి సంక్షోభంబు గావించె
బ్రహ్మాండభాండంబు వగులించి భూతనిశ్చైతన్య మొనరించె శంఖరవము।
గగనభాగం బెల్లఁ గప్పి కాఱులుచు బెగడడరించె నుగ్రంపుపడగపలువు]
మిఱుమిట్లుగొని చూడ్కి పటివోవఁ బెటిగి పరిభ్రాంతి సేసెఁ గిరీటకాంతి
[తెల్లమిది గాండివంబును దేవదత్త।
మును గపిధ్వజమును వాసవుని వరమునఁ।
గన్నమకుటంబు నగు వేఱొకొన్ని యైన।
నుజ్జ్వలాద్భుతభంగు లై యున్నె యిట్లు] ॥

౪౪¶ విరాటపర్వము-

గీ॥ అలసి కొని మెన్ని భంగుల నైన నతని।
తెలుపుమన బారికగపడు తెఱఁగు గాంచి।
యుడరి బాసటయై యెవ్వ రడ్డపడిన।
మెఱపు మెఱసిన తెఱఁగునఁ దఱియఁ జొరుము॥

౪౫* విరాటపర్వము-

క॥ అఱిముఱి నంగము లెల్లను।
న్నులు ముగనిల్లడర నర్జునుని యమ్ములకున్।
వెఱచఱిచి సూతపుత్రుఁడు।
పఱచెఁ బుడమి యదుర మత్స్యపతిసుతుఁ డార్వన్॥

౪౬† ఉద్యోగపర్వము- (బాహు।

సీ॥ [కవల గ్రజన్ములకంటె నేమిటఁ గీడు ద్రుపదుఁ డల్లుఁ డెతత్సుతులు

---

§ విరాటపర్వము ౪వ యాశ్వాసము నందుత్తరగోగ్రహణమునకు వచ్చుచున్న యర్జునుం జూచి దుర్యోధనుతో ద్రోణాచార్యుఁడు చెప్పుట.

¶ విరాటపర్వము ౫వ యాశ్వాసము నందర్జునుఁ డుత్తరునితోఁ దన రథంబున కెవ్వ రడ్డపడినను తప్పించుకొని దుర్యోధనునికడకు నడిపింపుమని చెప్పుట-

* విరాటపర్వము ౫వ యాశ్వాసమున కర్ణార్జునుల ద్వంద్వయుద్ధము-

† ఉద్యోగపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుఁడు సంజయునిఁ బాండవులయొద్దకు పంపుచుఁ జెప్పిన వాక్యములు-

గర్వసమగ్రులుగారెవిరాటుండునాతనితమ్ములునాత్మజులును।
నసదులేసాత్యకియలఁతులఁబోయెడువాఁడెవృష్ణికుమారవరులనేకు।
లట్టియోధులుపోరనరవాయిగోఁదురేబాంధ్యుఁడుకేకయపతులునాఁడ।
యైనబంధులుమిత్రులునగ్గలికలఁ।
గోఁజఁతవడియెడువారెయందఱును గెల్వ।
నోపినను రుద్రునకునైన నోర్వరాని।
ధర్మపుత్రకోపమునకుఁదలఁకవలదె॥

౪౭ ‡ ఉద్యోగపర్వము.

క॥ ఎఱకలు విచ్చుచుఁ దుండము।
దెఱచుచు వేగఁగదరి పోలితేలివివశుఁడై।
యుఱచిన నోడకు మనిహరి।
నెఱి చక్రగఁ దోఁచి యెత్తె నెగయంగృపతోన్

౪౮ § ఉద్యోగపర్వము.

క॥ మఱచిరె ద్రౌపదిఁగోలుపునఁ।
బఱచిన బన్నంబు ధర్మపథముం దోలఁగఁ।
వెఱచుట కప్పటి కదిదగుఁ।
జెఱచినచో వేదకవలదెచిరతరకీర్తిన్॥

౪౯ ¶ ఉద్యోగపర్వము.

క॥ పెఱవారి నెల్లదఱమిడి।
నఱుకుదు బాంధుక్షితీశనందనులనురూ।
పఱ జేయ జేతులాడవు।
దఱుమరునామీదనత్యుగ్రతవారున్॥

---

‡ ఉద్యోగపర్వము ౩వయాశ్వాసము నకర్ణుఁడు దుర్యోధనుతో గరుడ్మంతు నివృత్తాంతంబుచెప్పుట.

§ ఉద్యోగపర్వము ౪వయాశ్వాసమున శ్రీకృష్ణుండు దౌత్యానంతరము [illegible]డవులయొద్దకు వెళ్లుచుకుంతిని పర్యాయనము లడిగి నంతనామెచెప్పుట.

¶ ఉద్యోగపర్వము ౪వయాశ్వాసము నభీష్మునికి సేనాధిపత్యముం గట్టుటకు ప్రతిజ్ఞాతించుచున్న దుర్యోధనుతో భీష్ముఁడుచెప్పుట.

౫౦* భీష్మపర్వము.

క॥ కోఱవియుఁ గోఱవియుఁ దాఁకిన।
తెఱగున నర్జునుఁడు సురనదీసూనుఁడు మా।
పఱవోఁగడఁ దాఁకుటయుని।
ద్దఱుదిక్కుల సైన్యములును దలపడియెవడిన్॥

౫౧ †భీష్మపర్వము-

క॥ ఉఱక విరాటుబలముపై।
గాఁజియలపిండునకుఁ గపియుకోల్పులిక్రియబి।
ట్ట ఱగవిసి నదీసూనుఁడు।
నుఱుమాడెవియచ్చరులు వినుతి సేయంగన్॥

౫౨ ‡భీష్మపర్వము-

క॥ అఱవఱలయినరథంబుల।
నెఱిదప్పకబడినయశ్వనికరంబులచే।
దఱచు గగూలినకరుల।
న్నిఱిగొని యెన్నమరమేదినీతలమెల్లన్॥

౫౩ § భీష్మపర్వము-

క॥ మఱుతురెయాడినమాటలు।
బిఱుసనిసోదరునెమీఁకుబెదరక యెదురయి।
తఱుమఁడు భీష్మునిగీష్మని।
నెఱుగరెమున్నచుగలుగ నేలా వెఱవన్॥

---

* భీష్మపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున భీష్మార్జునులయుద్ధము- (ఇదియాశ్వాసాంతసమీపమున)

† భీష్మపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున భీష్ముడు విరాటబలముతో యుద్ధము చేయుట- (ఇదియు నాశ్వాసాంతమునందే)

‡ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున దుర్యోధనుడు భీమునితో యుద్ధము చేసి మూర్ఛితుఁడై సేదదీరి భీష్మునిఁ బులమూరినంత భీష్ముడు భయంకర యుద్ధముం జేయుట

§ భీష్మపర్వము ౨వ యాశ్వాసమున (మూడవనాటియుద్ధమున) శ్రీకృష్ణుడు భీష్ముని పరాక్రమమున నిలువలేక పారిపోవుచున్న పాండవసేనను పురికొల్పుట- (ఈసైని శ్రీకృష్ణుండు చక్రముం ధరియించి భీష్మునిమూఁకా నబోవుట)

౨౭¶ భీష్మపర్వము.

క॥ వెలిచటిచి వెగడుపడని|
వ్వేలఁ గందుచుఁ గురుబలంబు వీరులతనిడ|
గ్గలకంతనంతఁ జూడఁగ|
నులకనదీసుతుఁడు దాఁకెనుద్భటభంగిన్॥

౨౮** భీష్మపర్వము.

క॥ విలుఁగుట నొచ్చుట వనదెసఁ|
దలచుచుఁ జెప్పెదవు పాండుతనయులబలమే|
తొలఁదలఁగ కపెనఁగుటపలు|
మఱుజెప్పెదవకట యేమిమాయయొ దలఁపన్

౨౯*† భీష్మపర్వము.

క॥ అఱిమిఱి గుజ్జుపు దడముల|
కుఱికి కవలు రౌద్రసమాహూగాకృతులై|
నఱికిన నచ్చట రథములు|
పఱపఁగ రాదయ్యె నుభయబలయోధులకున్॥

౩౦* ద్రోణపర్వము.

క॥ తెలిపిగొనిసినీవు సొచ్చినఁ|
బిలుదనసొచ్చెదమరిపులు పెల్లగిలఁగనఁ|
దలమునుమూఁకిది యెంతయు|
నులునట్టివరంబు దీనినొసఁగుము పుత్రా॥

౩౧† ద్రోణపర్వము.

క॥ పెఱకితినలుగులు మేనులు|

¶ భీష్మపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున (౧వనాటియుద్ధమున) భీముని యుద్ధవర్ణనము.

** భీష్మపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున ...రాష్ట్రుఁడు సంజయునడుగుట. ...ర్వము ౩వ యాశ్వాసమున (౮ నిమిదవనాటి యుద్ధమున) నకుల సహదేవయుద్ధప్రశంస.

* ద్రోణపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున భగదత్తరాజు పద్మవ్యూహమును భేదింపు మనియభిమన్యునితోఁ జెప్పుఘట్టమున

† ద్రోణపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున

27 7 07

నెఱివడనెళ్లెడలగలయఁబిరితిహారులే।
తఱినీళ్లుబుద్రావకతె।
స్పృశవెల్లొకొ శత్రుసైన్యభీషణమూర్తీ॥

౫౯‡ ద్రోణపర్వము-

క॥ ఎఱిగిన జేజుడు చెఱచుటక్‌।
న్మొఱకమెయిన్ మనకుదైవమిచ్చినసిరియు।
ట్లఱిమినయాలో గ్రుక్కన।
నఱకుమితఁడు దెగినమన మనఃపీడ దెగున్॥

౬౦¶ ద్రోణపర్వము-

చ॥ అఱిముఱిఁ ద్రెళ్లెఁ దేరులు గజావళి గూలెఁ దురంగమాంగము।
ల్గిఱిగొని మెన్మహిన్భటులు లెక్కకు మిక్కిలిసేనపాడుగా।
సెలుపుయిరగ్నిగృష్ణుఁడు నినాదము భూనగనాంతరంబునన్।
దలుచుగ నొత్తెనిర్మథిత దానవసైన్యముఁ బాంచజన్యమున్॥
(ముల్।

౬౧* ద్రోణపర్వము-

మ॥ విఱిగెం బెక్కు రథంబులొక్కమొగి నుర్వింగూలె శుండాల-
దళు చైరా లెఁదురంగమావయవ సంతానంబు లింతింతలై
కులుకుల్గట్టె భటాంగకంబులు రణక్షోణిం బ్రవాహంబులై।
పఱచె న్నెత్తురు భూతకోటివిహరింపం బ్రస్తుతింపన్ సురల్॥

౬౨† ద్రోణపర్వము-

క॥ మఱియు నత్తని మెయి బాణము।

(సైంధవవధ ఘట్టమున) గుఱ్ఱము
లను సేద దీర్చుటకై నీళ్లు కావలెనని
శ్రీకృష్ణుఁడర్జునునో చెప్పట- (ఈ
పై నదివ్యాస్త్రముచే భూమిని సగుల
గొట్టి నీరుతెప్పించి తక్షణమె గడ్డి
పుట్టించుట మొ॥)
ద్రోణపర్వము రెవయాశ్వాసమున
దుర్యోధనుడు కవచమును ధరించి
యర్జునితో దలపడినప్పుడు శ్రీకృ
ష్ణుఁడర్జునితో చెప్పుట-

§ చేయుట ము- పు-

¶ ద్రోణపర్వము ౩వయాశ్వాసమునం
దర్జునపరాక్రమ ప్రశంస-(ఈ పై
నినృపసేనాదులెనమండ్రు నర్జునుని
మూర్కొనుట-)

* ద్రోణపర్వము రవయాశ్వాసమున
సాత్యకియుద్ధమున.

† ద్రోణపర్వము రవయాశ్వాసమున
(సాత్యకి యర్జునునకు తోడ్పడబో
యిన పిదప) శిశుపాలపుత్రద్రోణా

లలువదిగిల్లోన్నిలవనాబృహతుత్రుండే।
ద్రౌణిసూతునొంపనాతం।
దతిముతినారాచతుతులనవ్విభుఁబొదివెన్॥

౧‡ విరాటపర్వము-

చ॥ పరివను డెంది గోగ్రణముఁ బట్టెననన్విని పిన్నగానమీఁ।
దరయక రాజనందనుఁడహంకృతిమైఁజను డెందిసైన్యవి।
స్ఫురణముఁజూచిభీతిఁదనబుద్ధిగలంగినఁ బాజుఁజొచ్చెఁ ।
ప్పురుషునిశౌర్యసంపదయఁభూరిబలంబు నెఱుంగఁడేమియ ౯॥

పరి చనుడెంచె నంటే కాలరులు వచ్చె ననుట-ఇది రేఫ యయి పరివర్తించును.

౨§ శాంతిపర్వము-

చ॥ పరిమెయిఁబాత్రివానిఁ గనిపట్టివెసన్ బెడకేలుగట్టితె।
చ్చిరసురభర్త చూచియిటు చేరఁగ దేవలదీకృతఘ్నునిం।
బొరిగొనివేతినుండనినఁబోకడమాలినవారమయ్యెయి।
స్ఫురితశరీరముందినఁగదోసముమూకనివారలొల్లమిన్॥

పెరుగుటయన్న రేఫయగుటకు—

౩¶ స్త్రీపర్వము-

క॥ పెరుగుటసృగ్గఁగజవులం।
బొరయుట యరుచంబుగాఁగఁబుట్టుటసావం।
బెరయుటపాయఁబదార్థో।
త్కరములనైజమదియెట్లు దప్పింపనగన్॥

చార్యులయుద్ధమున.(ఈసైనిభీము నర్జునునకు తోడ్పడబొమ్మని ధర్మజుఁడుసెప్పుట)

‡ విరాటపర్వము. ౪వయాశ్వాసము నందుత్తరుడు కౌరవసేనను జూచి [illegible]రిపోవుచున్న సమయమునచూ [illegible] కౌరవసైన్యములోనివారలు పరి

హాస పూర్వకముగా జెప్పెడివాక్యము.

§ శాంతిపర్వము ౩వయాశ్వాసమున నాళీజంఘుచరిత్రమున. (అశ్వేసాంతసమీపమున)

¶ స్త్రీపర్వము ౧వయాశ్వాసమునవిదురుఁడు ధృతరాష్ట్రునకు దశిఖో

౪* స్త్రీపర్వము.

లయవిభాతి॥ పెరుఁగఁగనిజాంగములు సరభస పరిస్ఫురణమురుదు
గ్రజనావలులు నిరుపమవిధంబి |
[న్నరపతిబలంబనఁగఁగరయుగముతో లవియనురమూచదింబె
లుచఁదోరుఁగఁగబోరిన్నె |
త్తుకలు ముఖరంధ్రములఁ బరవశతమానస్థమునఁ బోరయుట
కుఁజొచ్చియనుసరిగొనఁగఁగంటి |
న్వరసుతునకిప్పుడను పరమపదపిన్మగుడఁగురున్నృపతి యాప్రి
తిమఁబోరినిటులఁబుచ్చెన్] ॥

౫† భీష్మపర్వము-

చ॥ కరమునునున్నశూలమునఁ గ్రమ్మమెఱుంగులుశత్రుసైన్యభీ |
కరములుగాగజాశ్వభటకాయములంగుదిగ్రుచ్చినట్లుగాఁ |
జెరుపుమవచ్చువానిఁగురుసింహుఁడుచూచిమదాంధసింధురో |
త్కరరభసాతిభీషణముగాఁగవిస్సంఒటువికిరిమోద్ధతిన్ ॥

30 లక్షణము

క॥ మనమునను మనమునందన |
మనమునయందనఁగమఱియు మనమందనఁగా |
దనరారి పెక్కు తెఱఁగుల |
బనిగొను నేసప్తమీవిభక్తులు కృతులన్ ॥

మనమున,మనమునందుఅనునివి రెండు శబ్దములునుస్ఫుటములే- మనమునయందు, మనమునందుఅనువానికుదాహరణములు తెలుపఁబడును—

౧* అరణ్యపర్వశేషము- [శంభుదాసు]

చ॥ ఉరమునయందుగన్నులు పృథూదరదేశమునందు నోరుబ్రి |

ష్టమునంబఁజేయుట-

* స్త్రీపర్వము ౧వ యాశ్వాసమున ధృతరాష్ట్రుడుఉక్కభీముని పిసి చుట.

\+ భీష్మపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున దలంబను చేత నిలావంతుఁడు చచ్చినదిచూచి ఘటోత్కచుఁడు కౌరవసైన్యంబు నుఱుమాడుట.

* 30యవ పేజీలోచూచునది-

[స్ఫురితభుజద్వయంబుగల భూమిధరోన్నత భావముం గరం ।
బరుదుగ నుగ్రమైన వికృతాకృతితో డనశేషసత్త్వభ ।
స్థిరుడగుచున్నవాని బటుసత్త్వగబంధుని గాంచె రచ్చటన్] ॥

౨† శ్రీనాథుడు - నైషధము.

మ॥ ఒకరత్నంబు విదర్భదేశమునయందుద్భూతమై పార్థివ ।
ప్రకరంబుం భ్రమియింపుచున్నయది [సౌభాగ్యప్రభానిత్యల ।
క్ష్మీకసంకేతనివాసమై మదనసృష్టింశంబు నాభీమక ।
న్యక నా గాదమయంతి నా గలుగు పర్యాయాభిధానంబులన్] ॥

౩‡ ఉద్యోగపర్వము - [సోమయాజి]

స్రగ్ధర ॥
[గాండీవజ్యారవంబుత్కటమయి బెలుచం గప్పి నం భీము బాహా ।
దండంబుం దోప్పుచుం భగ్నదజడియుచు రాదయింబు గాదోచినన్ వే ।
దండద్వంద్వంబు మ్రాడ్పిం దటిమిక వలుమాదన్ గతిం చాకనంజా ।
కుండంబో కుండ గౌరవ్యులకు వశమె బిట్టొగ్గి మూర్ఛిల్లకుండన్ ॥

౪§ ఆముక్తమాల్యద [రాయలు] -

ఉ॥ [ఎన్నినుగూర్తునన్న వినుమీమును దాల్చిన మాల్యమిచ్చు] న ।
ప్పిన్నది రంగమందయిన పెండిలి సెప్పము [మున్ను గొంటిమే ।
పన్నగదండ యొక్క మగవాడిడ నేను తెలుంగురాయడ ।
న్నన్నడ రాయయకొండు మదగప్పపిరియా పరిభుక్త భోగభృత్] ॥

---

౩౧ లక్షణము.

క॥ సేవింతురగనెడి చోటను ।
సేవింత్రి యొక్క వేళ* జెప్పిన జెప్పం ।
గావచ్చు సుకవ్యంబుల ।
సేవింతు నిరింపులిందుశేఖరు ననగన్ ॥

---

† ౩౦యవ పేజీలో చూచునది.
‡ ౨౦యవ పేజీలో చూచునది.
§ ఆముక్తమాల్యద ౧వ యాశ్వాసము

* ౧౪వ పద్యము - 'చోట' ౦-పు.

ప్రయోగము:

౧ * ఆదిపర్వము. [నన్నయభట్టు].

గీ॥ తగిలి రుజయుజరయుక్తై వవశ్యంబున।
నమ్యొనేనివానిననుభవింతు్రి।
గాక యొత్తిగియొత్తిగికడగియూరెంటిజే।
కొందురయ్యాయొక్కి కుమతులయిన॥

---

౩౨ లక్షణము.

క॥ సహితప్రథమా।
బహువచనాంతాక్షరములపైనిలువదగున్।
బహుళ్గాకారాంతపదః।
నిహితప్రథమావిభక్తినియతిఁదెలుగునన్॥

‡ అకారాంతపుల్లింగప్రథమావిభక్తివలెనెనిలుపవలెననఁగా. అకారాంతశబ్దమురామశబ్దము-దీనిమీదప్రథమావిభక్తి నిలిపితేరాముఁడు. ఇటువలెహలంతములపైకూడనిలుపవచ్చుననుట‡- తకారాంతశబ్దమునకుపరీక్షితుఁడు-దకారాంతశబ్దమునకుగోత్రభిదుఁడు- సకారాంతశబ్దమునకు పురోధసుఁడు- శకారాంతశబ్దమునకు ఏతాదృశుఁడు*। బహువచనమునందేతాదృశులు. ఇటువలెనేయనుక్తశబ్దములకుగూర్చునది.

---

౩౩ లక్షణము.

గీ॥ తొడతియాంధ్రవిభక్తులతోడగలసి।

---

* ఆదిపర్వము ౩వ యాశ్వాసమున యయాతి తనపుత్రముఖపుత్రులం బిలిచి తనముదిమిని వారలస్వీకరింతు మనినంత వారలు చెప్పుట.

‡ ఈబిన్నపుధ్యగ్రంథము ఆంధ్రసారనాళేక.

* ఏతాదృశుఁడను రూపముక్వసప్రత్యయాంతంబగు ఏతాదృశ్ అనుశబ్దరూపంబని కవియభిప్రాయము. కన్ ప్రత్యయాంతంబైన ఏతాదృశశబ్దరూపమైనయెడను ఘృతస్పృశుఁడనియుదాహరింపనొప్పును.

సంస్కృతసమాసములు కొన్ని జగతిఁ బఱఁగు ।
స్థిరభుజబలంబునం జితత్రిపురుఁ డనఁగ ।
కామనోవల్లభుం డను కరణిధరణి ॥

ప్రయోగము

౧‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

చ॥ ఫలపవనాంబుభోజనకృశవ్రతతత్పరులఁ జేసి చూడరు ।
జ్వలతనులయ్యు బాహ్మణులపారతపోబలసంపదన్మహా ।
బలయుతులట్టి నారలకుభవ్యుల కెన్నన సాధ్యమెందలన్ ।
గలదె చరాచరాఖిలజగంబుల బెద్దలగారె చూడగన్ ॥

౨* అందునన-

గీ॥ పరగనన్ను సాల్వపతి వరియించినఁ ।
జంపి చేతఁబూర్వ దత్తనైతి ।
[నన్నుహీంసనకనయంబు నెయ్యది ।
ధర్మవెత్తి గదానిఁదలఁపుఁడీరు] ॥

౩† నైషధము [శ్రీనాథుఁడు]

ఉ॥ కాంచికినిర్జరేశ్వరుల ఖండితరూపవిలాసకంపదన్ ।
వంచిత పంచబాణుఁడగు వానిసమంచిత సారధీరతన్ ।
గాంచన భూధరంబునకు గాదిలి నెచ్చెలియైన వానిని ।
ర్వంచిత దానశక్తి సురరత్నముబోఁడు వాని నైషధున్ ॥

౪‡ ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ [ఆయమునగర్వమున్విడిచియన్యపతుల్ పనిసేయునట్లు] గాం।
గేయభుజాశ్రయంబున నికృత్తసమస్తవిరోధివై [కుమాల్ ॥

---

‡ ౧౮వ పేజీ మాడవలెను.

* ఆగ్నేయపర్వము రవఁయాశ్వాసమునం గు భీష్మునితో కాశిరాజసుతయగు నంబచెప్పు వాక్యము.

† నైషధము ౩వయాశ్వాసమునందిం ద్రాదులు స్వయంవరమునకుపోవు చున్న నలునికనుగొనుట-

‡ ఆదిపర్వము ౪వయాశ్వాసమునధృ తరాష్ట్రునికి పట్టాభిషేకము చేసి భీష్ముఁడు రాజ్యము సేయుట.

§ గేయుభుజాబలంబున నికృత్తసమా జాడయిను మా, ము.ని

రాయిశక్తిశాలి. ధృతరాష్ట్రుఁడురాజ్యము సేయుచుండెన |
త్యాయితక్కర్తతోఁదనకు హస్తిపురంబదిరాజధానిగాన్] |

౫¶ అరణ్యపర్వము [నన్నయభట్టు]

ఉ॥ వీకనునశ్వమేధములు వేయొనరించినధర్మశీలుఁడి |
క్ష్వాకుకులోద్భవుండు బలవంతుఁడనంతయశుండవార్యవి ॥
వ్యాకరుడుత్తముండుఁయువనాశ్వుడపత్యము లేమి చేసి మః |
ఖాకులు, డైపరిధానవరులందుసమర్పితరాజ్యభారుఁడై ॥

౬* అరణ్యపర్వము- నన్నయభట్టు

క॥ ఘనుడీ పార్థుఁడునావల |
ననుదివ్యాస్త్రప్రయోగనైపుణ్యండై |
దనుజులని వాతకవచుల |
ననిజంపి సురాలికింబ్రియంబొనరించెన్

---

౩౮ లక్షణము.

గీ॥ క్వడలముత్వంబు గలతెస్గునుడువులోలి |
రహిని దేవమనుష్యపరంబులైన |
మ్ముత్వముల బాసిదగడుత్వముల భజించు |
బల్లిమండకర్జుంటనుభంగి శర్వ ॥

ప్రయోగము

౧§ అరణ్యపర్వము నన్నయభట్టు (లాభు |

సీ॥ [వజ్రసంహననుల వార్యపరాక్రములాపాండుకుమారులాఖండ
ంగశతాయుతప్రాణులుగ్రాహవకాంక్షులుత్సాహపరులు |
ందరున ... బలవంతుండుబకహిడింబాసురులనువారినాహవమునఁ] |
ారలలో

అరణ్యప ... పర్వము ౩వ యాశ్వాసము
సరోమశ ... దు ధర్మజునకు మాంధాత్రు
చరితంబ ... చెప్పుట.
అరణ్యప ... పర్వము ౪వ యాశ్వాసము
నందిందు ... దు పాండవుల యొద్దకు
వచ్చి ధర్మ ... రాజుతో చెప్పుట-
యొగనె ... ణుఁడయి | ద్దనుజా

లో ము-పు.
సురావళికిఁ బ్రియం ము-పు.
§ అరణ్యపర్వము ౧వయాశ్వాసమున వ్యాసులు ధృతరాష్ట్రునకిఁ ద్రసురభిసంవాదముం జెప్పిన పిదప మైత్రేయుండు దుర్యోధనుం జూచి చెప్పుట

జంపెనాగాయుతసత్త్వ శరాసంధునెక్కటి నోర్చినయక్క జుండు।

[ఘోరవనమునవీరుఁగిమ్మీరుఁడనుసు।
రారినిశ్చలభీకరాకారుఁగిట్టి।
ఘోరవధియించినట్టిసమీరజునకు।
భూరిబలునకు మాఱ్కొనువారుగలరె]॥

౨* అరణ్యపర్వశేషము శంభుదాసు

క॥ పట్టువడినసుగ్రీవుని।
కట్టెదురుగవచ్చియడిరికలుషితమతిస్త్రై।
దట్టుఁడు లక్ష్మణుఁడసురను।
బిట్టేచేను పిడుగునోనిప్పృథుబాణములన్॥

౩¶ విరాటపర్వము సోమయాజి

ఉ॥ ఆవలవచ్చునాపదలకన్నిటకోర్చిలతాంగిఁ గూర్చికా
కీవెడమాటలిన్మరలఁడెన్నివిధంబులఁజూపిచెప్పినం
గావలుఁడైనవీఁడుదగుకార్యమువట్టునెవీనికెమ్మెయి[illegible]।
జావునిజంబుమన్మథునిశాతశరంబులనైననక్కటా[illegible]॥

ఇటులనే। బెట్టిదుఁడు। బల్లిదుఁడు। నెయ్యుఁడు। [illegible]క్కువుం
డు॥ బెట్టిదుఁడనఁగా బెట్టిదమైనవాఁడనుట-

---

౩౪ లక్షణము.

క॥ పోలగ సెల్లిద మనుచో।
నేలిద మనియొక్క వేళ నిడదగు కృతులన్ ౦।
ఘాలాక్షుతిపురవిజయం। ౹

---

* అరణ్యపర్వము ౭ వయాశ్వాసమున కుంభకర్ణుండు సుగ్రీవుని పట్టుకొని నంతలక్ష్మణుండు మార్కొని వానివిడిపించుట.

¶ విరాటపర్వము ౨ వయాశ్వాసము. [illegible]

లిమోహమునువిడువుమ[illegible] నతను నేనుబ్రిదుకుట[illegible] చేక డల ద్రౌపదిని పిలుపి[illegible] సుధేష్ణ యాజ్ఞ గత[illegible]చూకొనుట.

ఖేలిద మైవినుతికెక్కె నిలననుషూడిచెన్ ॥

ప్రయోగము

౧* ఆదిపర్వము [నన్నయభట్టు]

క॥ బాలుఁడనితలఁచిరిపుతో ।
న్నేలిదముగ గలసియనికి యుదికార్యమేయా ।
తీక్ష్ణలానలకణమించుక ।
చాలదె కాల్పంగను గిరిశైలాటవులన్ ॥

---

౩౬ లక్షణము.

క॥ వినుచుండె వినుచునుండెం।
దనకిచ్చెను తనకునిచ్చె, ధర్మ్యము ధర్మం ।
బును, ప్రీతిమంబు ప్రీడిమ, ।
మొనరంగన నొనరగనఁగ నుభయము జెల్లున్ ॥

---

౩౭ లక్షణము.

గీ॥ అనక నాక, మీ రీరును, చనునె చన్నె, ।
భయపడి భయంపడి మఱియు భయముపడియు, ।
నుష్ణలిక యుష్ణలికమును, నూర్ధ్వరేతుఁ ।
డూర్ధ్వరేతసుం, డని చెప్ప నొప్పు గృతుల ।

---

౩౮ లక్షణము.

గీ॥ అవని రెండవమూడవయనుపదముల ।
కచ్చుయతి గూర్చఁ జెల్లు రెండవసురద్రి
మంబు భక్తులకంబికామానసాంబు ।
జారుఁడిందుశిఖామణియన్నయట్లు ॥

ఆదిపర్వము ౬వ ఆశ్వాసమునకు కణికుడు దుర్యోధనునకు రాజనీతి చెప్పుట-

ప్రయోగము

౧† సభాపర్వము. [నన్నయభట్టు] (దశ॥ మొండె॥

సీ॥ ఆయంబునందు నాలవభాగ మొండెఁ మూఁడవభాగ మొండెనం
[గాని మిక్కిలి సేయఁగా దువ్యయంబని యవధరించితె బుద్ధి నవనినాథ।
యాయుధాగార రథాధ్యక్షతలయందు వర వాజి వారణావళులయందు
భండారములయందుఁ బరమవిశ్వాసుల భక్తుల దక్షులఁ బంచితయ్య।
గురుల వృద్ధ శిల్పివర వణిగ్బాంధవ।
జనుల నాశ్రితులను సాధుజనులఁ।
గరుణఁ బేదజీకము పొరయకుండఁగఁ బ్రోతె।
సకల జనులు నిన్ను సంస్తుతింప]॥

---

3 లక్షణము.

గీ॥ ఎఱుకగలవారె యనుచోట నెఱుకగలరె।
యిట్టివారె యనెడుచోట నిట్టిరెయగు।
సేయగలవారె యనుచోట సేయఁగలరె।
యనుము లోకప్రసిద్ధోక్తి యగుటకతన॥

ప్రయోగము

౧‡ సభాపర్వము [నన్నయభట్టు] (కడపుఁ।]

సీ॥[తద్ద్వారపాలురు దారుణాకారుల పారబలాఢ్యులు సాధు
నను దెంచి సురరాజసన్నిభు నానిఁ జూచి యచ్చెరుపడి శూరు లెందు।
యిట్టి రేకెరు నృపవర్యాప్తమవ్య్యే నీవిజయవిఖ్యాతిశయము।
వసుమతీనాథు లెవ్వరు నిట్లు బలిమిమై నిటవచ్చిరే తొల్లియే యుగముల।

---

†. సభాపర్వము ౧వయాశ్వాసమున నారదుఁడు ధర్మరాజునకు రాజనీతులు చెప్పుట-

‡. సభాపర్వము ౧వయాశ్వాసమునం దర్జునదిగ్విజయంబునం దర్జునుఁడుత్తరకురుదేశంబులకుం జని హారసవాసంబను పురంబు సైవిడిసిన నచ్చటి ద్వారపాలురర్జునుఁ బ్రశంసించుట-

నున్నతపరితాపయుక్తి రకురుభూమ్ము ।
లంకురిజనులు వీఁనవనిచరుల ।
కివియగోచరంబులివియు సాధించియె ।
య్యవిగొనంగ లేవుతివిరి నీవు ॥

౫§ విరాటపర్వము- [సోమయాజి]

ఉ॥ [రోహిణిమొండెనొండెను నరుంధతిగాక మనుష్యజాతియో ।
యీహరిణాక్షి చెల్వమునకెడ్తెఁ జూడుఁడు లునాఁడికోలుగా ॥
దాహింతగౌరవంబగు శుభాంగము దేజముఁ జూడబుద్ధిసం ।
దేహముఁ బొందుచున్నది] సతీజనులిట్టిరెరూపసంపదన్ ¶ ॥

౨* అరణ్యపర్వము వాగనుశాసనుఁడు-

క॥ అమితమగునీ దుతపము మ ।
హిమమయెటుఁగకఋట్లు చేసెనిదిదినిసహిం ।
పుమందయమత్తైన్యనిరో ।
ధము వాపుమయెటుకగలరెయబలలుధరణిన్ ॥

౮† అరణ్యపర్వము [నన్నయభట్టు]

క॥ అలయక నేషులు గడుబె ।
కుఁలు జీవించుట నెరగలు గుటయుంగడువృ ।
ద్ధులల క్షణమె జ్ఞానము ।
గలఁడేనియు బాలుఁడైనగడువృద్ధుమహిన్ ॥

జ్ఞానముగలఁడేని యనఁగా కలవాఁడేయనుట-

౩‡ ద్రోణపర్వము [సోమయాజి]

క॥ గురులకుభక్తుఁడు దారుఁడు ।

---

§. విరాటపర్వము ౧వయాశ్వాసమున సైరంధ్రీవేషంబున వచ్చుచున్న ద్రౌపదింజూచి పౌరులు తలంచుట.

¶ "సతీజనమిట్టిదె యేజగంబులన్" అని ముద్రితపుస్తకమున నున్నది. "సతీజనులిట్టిరెరూపసంపదన్" అనునది దారకమిచే దీనిపాఠభేదము నితలంశ్వేర్పుటయాయినది.

* అరణ్యపర్వము ౩వయాశ్వాసమున రోమశుఁడు ధర్మజునకు సౌకన్యాఖ్యానంబుఁ జెప్పుట.

† అరణ్యపర్వము ౩వయాశ్వాసమున రోమశుఁడు ధర్మరాజునకష్టవక్రచరితంబుఁ జెప్పుట.

§ ద్రోణపర్వము ౨వయాశ్వాసమునం దర్జునుఁడభిమన్యునకై దుఃఖించుట

గుణగలఁడు శౌర్యధైర్యగాంభీర్యధురం।
ధరుఁడు మొగమోడు నాసర ।
వరపాత్రుని లేమికోర్వవచ్చునె చెప్పఁడా॥

౪౯ అరణ్యపర్వశేషము - [శం. భు దాసు]

శా॥ ద్యూతవ్యాజమునన్ సభాంగణములో దుర్యోధనుం డట్లు దా।
న్నీతింగూడి యొనర్చినట్టి యఘముల్ సహింపఁజైత్యోన్నమ ।
చ్చేతస్సారుఁడవైన నీకొకనికిన్ జెల్లెన్ సహింపంగవి ।
ఖ్యాతక్షాంతులు తేరె ధార్మికులు నిక్కంబిట్టి రేవొవ్వరున్* ॥

---

౪౦ లక్షణము.

గీ॥ చిగిరిచె చిగిర్చె చిగిరించె చివిరిచె నన।
మనిచెమంచెను వినుపించె వినిచెననియు ।
విస్మరిచె విస్మరించె చేకూరెననుచు ।
చేకురెనటంచు జెప్పంగ జెల్లు కృతుల ॥

---

౪౧ లక్షణము.

గీ॥ అంతమాత్రంబనంగను నంతమాత్రి ।
యనఁగఁ జైదమనంగఁ జైదియనఁగఁ జెల్లు ।
నాటగోలె యనంగను నాటగొలెయ ।
నంగ జెల్లును కృతులందనంగ మధన॥

ప్రయోగము

౧॥ అరణ్యపర్వము నన్నయభట్టు.

సీ॥ [ఒకకొకర్ణంబు నీలోత్పలశ్యామమై తను వెల్లఁగల హంసధవళమైన।

---

* అరణ్యపర్వము ౪వయాశ్వాసము న శ్రీకృష్ణుఁడు సత్యభామతోడ పాండవులయొద్దకు వచ్చి సంభాషించుచుఁ "ధాత్రింబోల్పఁగ ధార్మికుల్గలరెయిం కంబృథ్విలోనెవ్వరున్ ॥" ము-ద్రు-

† అరణ్యపర్వము ౩వయాశ్వాసమున ధర్మప్రభువు ధర్మరాజునకు పరశురాముని మహిమ చెప్పనారంభించుట.

యట్టిగుజ్జములు వేయిక్క స్వతంతువయినొప్పు దేనిమునీంద్రదిని ।
నమరంగఁ బెండిలియగు మిదివమాకులధర్మంబునాపుడుఁ దనరఁ బెండ్లి ।
యగు వేడ్క భార్గవుఁ డప్పుడవరుణేంద్రుపాలికిఁ జని వానిఁ బడసి తెచ్చె]
నవసినాథగంగయందుఁ గన్యాకుబ్జ ।
పురమునందునొండబుట్టినట్టి ।
హయసహస్రమమంటమైనాటగొలెనశ్వ ।
తీర్థమనఁగ బరఁగు దీని పేరు‡ ॥

§ అరణ్యపర్వ శేషము [శంభుదాసు]

ఉ॥ పుట్టినయాఁటునాఁక్లు గొలెపాంపిరి‡ వోయి జగంబులన్నియున్ ॥
దట్టుఁడ వైజయంచితిముదంబున నీదు మహత్త్వ మెంతయుం ।
జిట్టలుగాదె యిట్టియవి జేయుఁడవింద్రపదంబు నీకగాఁ ।
బట్టముగట్టియేలుము గృపన్ మము నెల్లను వహ్నిసంభవా ॥

౮౨ లక్షణము.

గీ॥ పారుడల్లుహంతమ్ముడన్ పదములోలి ।
దగసమాసంబులైన దుత్త్వముల బాయు ।
నల్లువాండ్రైన పారువాండ్రైనగతమ్ము ।
గుజ్జలన తెన్గుపదములు కొన్నియిట్లు ॥

గద్యము॥

ఇది శ్రీమద శేషమనీషిహృదయంగమమృదుపదనిరంథ్రిసద్గాంధ్రి రామాయణఘటనావైదుషీధురంధరాడిదము 'బాలభాస్కరతమాభవసరసకవిత్వవైభవసౌజన్యనిధానసూరయాభిధానప్రణీతంబై నొకవిసంశయవిచ్ఛేదనంబను లక్షణంబునందు ద్వితీయతరంగము.

---

‡ 'హయసహస్రమమలమైనాటఁగొలెను । నశ్వతీర్థమనఁగనరయ్యెనది' యని మ-భా- సం దిందు [illegible] యాగ్రముచేసి [illegible] మహాముని [illegible]

‡ 'యాట [illegible]

§ అరణ్యపర్వము [illegible] వయా [illegible]

తృతీయాశ్వాసము

౪౩ తద్భవపదలక్షణము.

సీ॥ అఋఉలానిఋదలేవిలునోఔలునువర్గాదిమతృతీయవర్ణకములు
యరలవల్సాగూడనైదైదులక్రమములుగల్గుశుద్ధాంధ్రమునకునోళ।
చజలులేవవిరెంటుచజలగునైఔలకయియవులగును ద్విత్వైకవర్ణ ।
ములువిడియిఱువర్ణములగును 1. నెఱసున్నలఱసున్నలగునాక్రయవస
వర్ణములనైన మాత్రిల వలననైన । (రమున।
వికృతితద్భవమునకుగావింపవలయు ।
నడియప్రాకృతరీతియైయతిశయిల్లు ।
వీని పద్ధతు లెఱిగింతు వినుడు దెలియ॥ ౧॥

గీ॥ ౧ లుక సుడి సున్న క్రియు కియ్య దొలఁగు ।
2 క్రిర యొక్కకచో దొలఁగకయ యుండు ।
3 హ్రిస్వవర్ణంబు లకునుదీర్ఘాక్షరములు ।
(ననుఁగులగు క్రిందిమీఁదసంజ్ఞాక్షరములు)॥ ౨॥

గీ॥ 1 ద్విత్వవర్ణంబులకును మీదిదియయొండె ।
క్రిందిదియయొండెతొలఁగును 2 జెంచుదుముప్ర।
లొక్క కొన్నిపదంబుల కురగ భూమప ।
3 కలుగుబంధుతతటవర్గములకు శక్య॥ ౩॥

సీ॥ 1 అ 2 ఇ 3 ఉ 4 లేశారంబులాదేశములు (ముబులాగమం
బులుప్రథమైకవచన।
మున)కేత్వమాలఘుత్వముభజించుదానికినాదేశమియయగునలికనేత్ర
6యిరి 7యిర 8ముప (యఁడి) 9యేరులాదేశంబులగు కొన్నిపదము
లకయుగనేత్రి।
పొల్లలొన్నుపదాంతహల్లులుపరమేశ)10హాయలకాదేశమ్ములచ్చులగను
1 బొట్లుద్విత్వంబు లాగమంబులగు శబ్ద ।
సరళతకుకొన్ని యెడలను చంద్రిమాళి ।
12 తద్భవము దేవమనుజశబ్దంబులైన ।

నుడుగు నాకొక్క భోటదుమాగమ్ముబు॥ ౪॥

గీ॥ 1 ధరయథాపూర్వవర్ణశబ్దప్రతతికి ।
నొల్లి కొన్నిటికాదేశముత్వమగును ।
తద్భవంబజ్వభక్త్యేకత్రన్ భజించు * (?) ।
తెలుచుగాఁదీని పద్ధతులెఱుఁగవలయు॥ ౫॥ (జించు॥

సీ॥ 1 వర్గంబులద్వితీయవర్ణ 2 చతుర్థవర్ణములు తదాదివర్ణతభ
3 నణళ్ళల లకు రేఫలకు తథదధలకు టడలకా దేశంబుడత్వమగును
4 ఙ్గాలకు సలు కకారంబు చేకుఱు 5 శషచలకెల్లను సత్వమగును।
6 కత్వహత్వములకుయత్వమాదేశమా 7 జ్ఞణలలనత్వంబుసఁభవించు।
వరుస 8 తచ 9 రల 10 చస 11 టడ 12 వప 13 నణలకు।
14 కగల కన్యోన్యసంప్రాప్తిగలుగుచుండు ।
యతులకును బలెవర్ణైక్యమగును తెలుచు ।
15 ణనములు తదాదివర్ణబాంధవముగాంచు॥ ౬॥

క॥ 1 మత్వమునకు వత్వంబగు ।
(వత్వమునకు గత్వపత్వబత్వంబులగున్ ।
ఖత్వంబువరుసకత్వము ।
గత్వంబగుచుండు శైలకన్యాధరణా)॥ ౭॥

క॥ 1 ఋత్వమునకు (నిత్వమ్మును) ।
నేత్వము సిద్ధించు 2 నోత్వమెనయునుత్వం ।
3 ఔత్వమునకు నోత్వంబగు ।
4 నైత్వంబేత్వముగుసుమశరాసనమథనా॥ ౮॥

గీ॥ 1 హాజబలకు బిందుపూర్వక మయ్యెనేని।
గత్వమాదేశమగుచుండు కాలకంఠ
2 యత్వమునకు నాదేశముజత్వమగును ।
3 య్యూష్మలంత స్థలును భేదమొందకుండు॥ ౯॥

గీ॥ I అచ్చులకు వత్వమాదేశమగును 2 రిత్వ ।
మగును ఋత్వంబు 3 మత్రివిభక్త్యేకలోప ।
ములగు పదములుతద్భవంబులగుకొన్ని ।

శ్వధశ్రీశతనక ంచు, శా వృ

4 కొన్నిట త్ర్యక్షవికృతులగున్ హే॥ ౧౦॥

గీ॥ 1 కలుగుబంధుత్వమను నాసికలను నెల్ల ।
2 వగవవర్ణంబు లేక భావమున జెలంగు ।
3 తాలకునుయాల జనియించు నీలకంఠ ।
4 యుదుకఁబడు గారిలోకకొన్నిపదములకును॥ ౧౧

ఉదాహరణము

౪. 1. యువతి - ఉవిద.
నిశ్రేణి - నిచ్చెన.
శష్కులి - చక్కిలము.
జ్ఞాని - జాణ.
ఏనికి అకారమాదేశము.

౪. 2. కాకము - కాకి.
కుద్దాలము - గుద్దలి.
నీవారము - నివ్వరి.
ఢక్క - ఢక్కి.
శృంఖల - సంకిలి.
చంపకము - సంపంగి.
మానుషశబ్దము - మానిసి.
కూష్మాండము - గుమ్మడి.
పిష్టము - పిండి.
శ్రవశ్శబ్దము - చెవి.
ద్వయము - దోయి.
లాంగలము - నాగలి.
మృత్యువు - మిత్తి.
ఖర్జువు - గజ్జి.
పశువు - పసి.
ఖడ్గము - కత్తి.
ద్వీపము - దివి.
రాక్షసుఁడు - రక్కసి.
శాటము - చాడి.
కుట్వ - కుంటి.
సురత్రాణశబ్దము - సురతాని.
ఈనికి ఇకారమాదేశము.

౫. 1. యథాపూర్వాక్షరముల మీదనుత్వాదేశము వచ్చును.
వృద్ధశబ్దము - వృద్ధు.
మూర్ఖశబ్దము - మూర్ఖు
దుష్టశబ్దము - దుష్టు -
ధూర్తశబ్దము - ధూర్తు -
మూకశబ్దము - మూకు
పన్నీరము - పన్నీరు
రూపము - రూపు -
కళంకము - కళంకు
మీనము - మీను -
వాదము - వాదు -
నాదము - నాదు -
వర్ణము - వర్ణు -
శీతము - శీతు -
పట్టము - పట్టు -
అంగము - అంగు -
స్థలము - తావు -

౬. 3. అయథాపూర్వాక్షరముల మీదనును ఉత్వాదేశము వచ్చును.
యామము - జాము -
వైద్యుఁడు - వెజ్జు -
[illegible] - [illegible] -
రాజన్ - [illegible] -

తేజము - తేజు -
భుజంగము - బొజంగు -
పురము - ప్రోలు -
ఏకశల్కము - ఒక్కు
దర్వీ - తెడ్డు -
కాలము - కారు -
స్తంభము - కబ్బ -
సత్యము - సత్తు -
జంగముఁడు - జంగము -
కుబ్జశబ్దము - గుజ్జు -
వేత్రము - బెత్తు -
వచస్తపో } వచసు
మనశ్శబ్ద } తపసు
ములమీఁద } మనసు
యోధు - జోదు -
అంఘ్రి - అడుగు -
గర్భము - కడుపు -
సంధి - సందు -
కంఠము - గొంతు -
స్తనము - చన్ను -
భల్లు - బల్లు -
తిలము - నువ్వు -
స్థానము - తావు -
బీజము - విత్తు -

౪- 4- ఏత్వాదేశమువచ్చినందుకు.

దండము - దండె -
వీణ - వీణె -
పట్టము - పట్టె -
ముస్త - ముస్తె -
మల్లి - మల్లె -

ఆయథాపూర్వోత్తరములమీఁద-

త్రికము - తీగ -
సంధ్య - సంజె -
జాలము - జాలె -

వర్ణము - వన్నె -
కన్య - కన్నె -
చిహ్నము - చిన్నె
కాష్ఠము - కట్టె -
ముద్ర - ముద్దె -
విద్య - విద్దె -
ప్రగ్రహ - పగ్గె -
దీపము - దివ్వె -
గద - గదె -
భోజనస్త్రీ - బోనకత్తె -

౪- 5- ఏత్వమున నియాదేశము-

వన్నె - వన్నియ -
కన్నె - కన్నియ -

౪- 6. ఇరి -

సాక్షి - సాకిరి -

౪- 7- ఇరము -

భిక్ష - బికిరము -

౪- 8- ఉవాదేశము -

అర్ఘ్యము - అగ్గువ -
సత్త్వము - సత్తువ -
త్యాగము - తెగువ -
పర్వము - పండువ -
వస్త్రము - వలువ -
హింగు - ఇంగువ -
కుల్య - కాలువ -

౪- 9 ఏరి -

దం - సారి -

౪- 10 హంస - అంచ -

యశము - అసము

౪- 11. ..., ద్విత్వంబులోఁగ మంబులకు శబ్దసరళీతము

శునకలెనంటె -

శేఖరి - సేదఁగి -
దీనికిబిందుప్రాప్తి-
లాక్ష - లక్క -
దీనికిద్విత్వప్రాప్తి -
౪. 12. దేవమనుష్యశబ్దములుతద్భవమైతేను జాగముకొన్నిటికిలేదు-
కొండవీటిజాగము -
జాదు.

ఇటువలెనే -

౫. 1. గిలుక, సుడి, సున్న, కాకియు, కియ్య, దొలఁగు- ఎటువలెనంటే -
పత్రి - పత్తి -
మృదువు - మెదవు -
ఏకాంతము - ఏకతము -
ధాత్రి - దాది -
మాణిక్యము - మానికము -
౬. 2. కార్యమొక్కొకచోదొలంగకయుండు-
ప్రౌఢ - ప్రోడ -
౭. 3. హ్రస్వవర్ణంబులకునుదీర్ఘాక్షరములు -
కస్తూరి - కస్తురి -
౩ - 1. ద్విత్వవర్ణంబులకునుకిందదియమొండెమీఁదియమొండెచేర్చనన్నందురు-
స్నిగ్ధము - నిద్ధము -
స్వామి - సామి -
2. డు ము వు లుం జేందుకొన్నిపదములకు -

నాణె - నాణెము -
భరశబ్దము - బరువు
౩ - 3. బంధుతతటవర్గములకు
చిత్రములు - చిట్టెలు -
ఖడ్గము - కత్తి -
౬ - 1. వర్గద్వితీయాక్షరములకు వర్గప్రథమాక్షరప్రాప్తి -
ముఖము - మొకము -
సఖి - సకి -
సుఖము - సుకము -
శిఖ - సిక - / సిగ - } వికల్పము-
ఇచ్ఛ - ఇచ్చ -
పాఠ - పాట -
శుంఠి - సొంటి -
పీఠము - పీట -
కథ - కత -
వ్యథ - వెత -
గ్రంథి - కంతి -
స్థిరము - తిరము -
స్థూలము - తోరము -
ఫలకము - పలక.
౬ 2 చతుర్థవర్ణములకుతృతీయవర్ణప్రాప్తి-
ఘని - గని.
జంఝాటము - జంజాటము -
ప్రౌఢ - ప్రోఢ.
బుద్ధి - బుద్ది -
వృద్ధశబ్దమునకు పెద్ద.
ప్రభ - పబ -
౬ - 3. న ణ ళ ల ర త థ ద ధ ట డ లకుదత్వాదేశము వచ్చినంమ్ను

అంగనము - అంగడి -
శృంఖణము - పెంకడము -
గ్రామణి - గామిడి -
ముకుళము - మొగడ -
నారికేళము - నారికడము -
ప్రవాళము - పవడము -
వకుళము - పొగడ -
ప్లవము - పడవ -
సంగరము - జగడము -
పతాక - పడగ -
తంతువు - త్రాడు -
పృథివి - పుడమి -
వర్ధకి - వడ్రంగి -
శ్రద్ధ - సడ్డ -
వృద్ధి - వడ్డి -
మేథి - మేడి -
అటవి - అడవి -
జట - జడ -
మంటపము - మండపము -
ఘాటి - దాడి -
కర్ణాటము - కన్నడము -
ప్రౌఢ - ప్రోడ -

౪ 4. క్షకారమునకు చ స కలు వచ్చినందుకు -

లక్ష్మి - లచ్చి -
ఇక్షు - ఇంచు -
క్షేమము - సేమము -
సూక్ష్మము - సైకము -
లాక్ష - లక్క -
పక్షి - పక్కి -
దక్షిణము - దక్కినము -
యక్షులు - జక్కులు -
పరీక్షించి - పరికించి -
క్షౌరము - కారము -
ద్రాక్ష - దాక -

౬- 5. శ ష చ లకు సత్వప్రాప్తి

శాల - సాల -
ఆశ - ఆస -
దిశ - దెస -
ఆకాశము - ఆకసము -
ఆపోశనము - ఆపోసనము -
శుల్కము - సుంకము -
శలాక - సలాకు -
రోషము - రోసము -
ఈర్ష్య - ఈరసము -
దోషము - దోసము -
వేషము - వేసము -
భాష - బాస -
విషము - విసము -
నిమిషము - నిమిసము -
మషి - మసి -

౪- 6- కహాలకు యత్వాదేశము -

దీర్ఘిక - డిగ్గియ -
మల్లిక - మల్లియ -
ఘటికాయంత్రము - గడియారము -
స్నేహము - నెయ్యము -
సందేహము - సంసయము -

౪- 7. జ్ఞ ణ ల లకు నకారాదేశము -

యజ్ఞము - జన్నము -
ఆజ్ఞ - ఆన -
ఆజ్ఞప్తి - ఆనతి -
సంజ్ఞ - సన్న -
విజ్ఞాపనము - విన్నపము -
జ్ఞానము - నాణెము -
గుణము - గొనము -
ద్రోణి - దోని -
పూర్ణిమ - పున్నమ -

శాణము - సాన -
త్రిలింగము - తెనుంగు
లాంగులము - నాగలి
లజ్జ - నాన

8. తవర్గము నకు చవర్గము, చవర్గమునకు తవర్గమాదేశము ఎట్లనిన.

చించ - చింత -
ఘాతము - బూచి .
సూచి - సూది -
గుచ్ఛము - గుత్తి -
జాతి - జాజి -
ప్రాంతము - పజ్జ -
రథ్యము - రచ్చ -
వ్రజశబ్దము - వ్రేంత -
కక్ష్యము - క్రంత -
తిక్తము - చేదు -
త్యాగము - చాగ -
చిరశబ్దము - తడవు -
తరుశబ్దము - చెట్టు -
బీజము - విత్తు -
ఇట్టువలెనే -

9. రేఫలకారములకు -

క్రూరుండు - కూళ -
స్థూలము - తోరము -
అగురు - అగులు -
పాత్రము - పళ్లెము -
కర్తరము - కత్తెర -
గంధర్వుడు - కత్తరుండు -

10. చ స లకు

నారాచము - నారసము -
హంస - అంచ -

11. ట డ లకు.

జట - జడ -

కరంపము . కరాటము .

ఉ. 12. వ ప లకు.

శవము - సవము -
ద్రౌపది - ద్రోవది.

ఉ. 13. న ణ లకు.

విజ్ఞానము - విన్నాణము -
శాణము - సాన -

ఉ. 14. క గ లకు.

ద్వికము - దుగ -
పూగము - పోక -

ఉ. 15. ణ న లకు వర్గసంబంధముకలదు - ఎట్లనిన-

అంగణము - అంగడి.
తిలము - నువ్వు.
మృత్తు - మన్ను.
మృత్స్న - మిన్న.
అంబ - అమ్మ.
తాంబూలము - తమ్మలము.

ఔ-1- హాజబలకు గకారము.

సింహము - సింగము.
సింహిని - సింగిణి-
కంబళము - గొంగళి-

ఔ-2- యకారమునకు జకారమాదేశము-

యోగి - జోగి.
ద్యూతము - జూదము-
యౌవనము - జవ్వనము.
యముడు - జముడు.
యత్నము - జతనము.
యంత్రము - జంత్రము.

ఔ- 3 - ఊష్మలంతస్థములును భేదమొందకుండు.

కలశము - కడవ.

తృతీయాతరంగము.

గుహ - గవి.
గృహము - గిదము.
కుటీరము - గుడిసె.
శేఫాళికి - వావిలి.
వైశ్యులు - వేరులు.
ఉంతస్థల కనోన్యన్యమాదేశ
సౌను.
తిత్తిరము - తీతుష.
కల్హారము - కలువ.
కిరీటి - కవ్వడి.
హేయము - ఎవము.
వర్తులము - వట్రువ.
1- మత్వమునకు వత్వప్రాప్తి.
(ఇది అపభ్రంశభావ.)
హిమము - ఇనము.
క్రమము - క్రవము.
శ్యామంతిక - సేవంతి.
సము, వము - సవను.
ఉత్వమునకు నోత్వము.
కులము - కొలము.
కుడ్యము - గోడ.
కుంతి - గొంతి.
తుండము - తొండము.
ఔత్వమునకునోత్వప్రాప్తి.
క్రౌంచము - కొంచ.
ఐత్వమునకు నేత్వము.
వైరము - వేరము.
ఋత్వమునకు నేత్వము.
నృత్యము - నెత్తము.
నెఅసున్నలఅసున్నలవును.
[illegible]ములు - తరంగలు.
[illegible] - శాంత.

అన్నము - వణ్ణము.
ఉశ్వము - వాళువము.
ఉష్ణము - వెచ్చ.
ఓంధశబ్దము - వడ్డె.
ఖేటము. వేట.
ఉత్కృష్టము - వెక్కసము.
౧౦-2-ఋత్వమునకురిత్వాదేశము
ఋక్షము - రిక్క.
౧౦-3-విభక్త్యకలోపములు-
పనసకి - పనస.
ఇటువలెనే
కుండకి - కుండ.
౧౦-4. మాత్రైకవికృతి.
కులము - కొలము.
౧౧-1. కలుకు బంధుత్వమ నునా
సికలకు నెల్ల.
ద్రోణము - దోనె.
ద్రోణశాకము - తుమ్మి.
ఫణి - పాము.
సంజ్ఞ - సన్న.
రాజ్ఞి - రాణి.
ఘ్రాణము - దొన.
౧౧-3- తకారమునకు య
కారము-
రాత్రి - రేయి.
వక్త్రము - వాయి.
గృంజనము - గంజాయి.
౧౧-4- కా రిలకు-
తంతువు - త్రాడు.
కబరి - కొప్పు.
(ఇటువలెనె పైశాచికరూపములు)
౧౧-2-వర్గలోపములెట్టువ

చక్రవాకము - జక్కవ.
పున్నాగము - పొన్న.
కపోతము - గువ్వ.
పారావతము - పావురము.
కాననము - కాన.
తామరసము - తామర.
దేవాలయము - దేవళము.
ఖలీనము - కళ్లెము.
పలాలము - పొల్లు.
పల్యయనము - పల్లానము.
పటోలి - పొట్ల.
ఆతపము - ఎండ.
హింతాలము - ఈఁదు.
ఉపరిగేహము - ఉప్పరిగ.
కులాలము - గూడు.
పరాగము - పొడి.
కలకంఠి - కోకి.
ఆర్జవము - ఆరజము.
సోమయాజి - సోమాసి.
వల్మీకము - పుట్ట.
యవనాళము - జొన్న.
నైపుణ్యము - నేర్పు.
చాతుర్యము - చదురు.
మలిమ్లుచశబ్దము - ముచ్చు.
కందళము - కందు.
అంచలము - అంచు.
సేవము - జేసి.
సంతానము - సంతు.
ప్రాచీనము - ప్రాఁచి.
కుత్థము - క్రొల్లి.
ఖరము - కొంచు

౧౧-7. మధ్యమవర్ణలోపములు.

కుక్కుటము - కోడి.
వార్తాకము - వంగ.

సంకేతము - సంత.
కలహము - కయ్యము.
కబళము - కబ్బ - చాన.
నియమము - నేమము.
ధవళము - తెలి.
పాండురము - పాలి.
అమావాస్య - అమ[illegible]
పణాహారము - [illegible]
ఉపహారము - ఉప[illegible]
పాయసము - పాసము.
బిడాలము - పిల్లి.
కూబరము - గుద్దము.
కాషాయము - కావి.
కరవీరము - గన్నేరు.
చతుర్థి - చవితి.
చతుష్కము - చౌకము.
శాశ్వతము - సతము.
కాహళి - కాళి.
జీవితము - జీతము.
ధమ్మిల్లము - తురుము.
వృషభము - గిబ్బ.
సఘాటి - పెంటి.
కుంభకారుఁడు - కుమ్మరి.
స్వర్ణకారుఁడు - సొన్నారు.

.....మాత్రాధిక్యము.

చంద్రమశ్శబ్దము - చందమామ.
లోధ్రశబ్దము - లొద్దుగు.
డంభశబ్దము - దబ్బర.
దేవశబ్దము - దేవర.
వేణీశబ్దము - వేనలి.
పశ్చిమము - పడమర.
శూర్పణఖ - చుప్పనాతి - చుప్పనాకు.
ఝరసి - [illegible].
పణము - [illegible]జము.

వర్ణ విగ్రహణములు -
[illegible]ము రే-
[illegible]ము -
జన్[illegible]ము- రా -
రారాజు -
పుష్ప[illegible]ము - పూ -
[illegible]డి -
[illegible]ము- [illegible] -
[illegible]వేపల్లె -
తిత[illegible]ము- తుమ్మ్మ -
అస్త్రిము - అమ్ము -
గ్రహము - గానుః-
ముఖము - మోము -
స్తంభము [illegible] -
. రూ[illegible] భేదములు
కర్పూరము - కపురము -
కపురము - కప్రము -
[illegible] - గంబూర -
గంబుర - గంబూరము -
గంబురా
[illegible]ము అబ్బురము -
అ[illegible]ము -
సంతోసము - సంతసము -
సంతోసము -
[illegible]ము- పరువము - పబ్బము:-
పండువ -
త్యాగము - చాగము - తెగువ -
[illegible]ర్యము-[illegible]ము-కరము -
మర్యాద-మరియాద- మేర-
[illegible]ర్యుడు- అయ్య- అజ్జ-
[illegible]త్యము- సత్తెము- సత్తు-
[illegible]యము-
[illegible]
[illegible]స

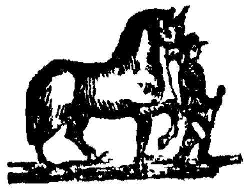
పుష్పము- పూ- పూవు- పువ్వు-
పువు-
దీపము- దివి- దీప-
విద్య- వి[illegible] విజ-
[illegible]
[illegible]
అ[illegible]
వక్రము [illegible]
మ[illegible]ము- [illegible] మొగము-
ముఖ[illegible] [illegible]ము - మొగము -
మో[illegible]ము-
కాల[illegible] - కరి-
గ్ర[illegible]ము- గాము-
వీటి[illegible] - వీడెము - వి[illegible]
[illegible]ము- వీడెము-
సూ[illegible]రము- దొడ్డు-
పీఠ[illegible]-పీఠి- పిడి-
వృ[illegible] వృద్ధు- పెద్ద-
గ[illegible] గద్ద -
గ[illegible]ము-
అంబ - అ[illegible]
స్థలము - తా[illegible] -
ఏక[illegible]ము - ఒక [illegible] -
ఒక్కడు-ఒక్క-ఒక[illegible]
ముకుళము - మొ[illegible]- మొ[illegible] -
శి[illegible]ము - సి[illegible]ము - [illegible] -
గుచ్ఛము - గుత్తి - కుచ్చు -
[illegible]చ -
పే[illegible] - పె[illegible] - పె[illegible] -
దృఢము-దిటము-దిట్టము-దిట్ట -
చేష్ట - చిట్టకము. చెయ్యము
చెడి-
కరము- [illegible] - కయి. కేలు
కుద్దలము - కొండ - గట్టు
ప్రౌఢ - ప్రోఢ - ప్రోడ

కవిసంశయవిచ్ఛేదము
తృతీయతరంగము.

బీజము - గింజ.	ఉష్ణము - పెట్ట -
హృదయము - ఎద - డెందము.	శ్యామ - చామ

ఇది శ్రీమదశేష మనీషిహృదయంగమ మృదు పదనిర్భ
రాంధ్ర రామాయణఘటనావైదుషీధురంధర తాడిదము బాలా
ర్కపిత సూభవ సరసకవితావైభవ సౌజన్యనిధాన సూరి
ప్రణీతంబైన కవిసంశయవిచ్ఛేదమను లక్షణమునందు సర్వ తృ
తీయాశ్వాసము సంపూర్ణము.

కవిసంశయవిచ్ఛేదము సంపూర్ణము

1897
Arsha Press, Vizagapat
Published by S. P. V. Ranganadhasva
Printed by R. Appalan